

CIHANNÜMA

SOSYAL

www.cihannumaakademi.org

ISSN 2822-2350 | 2024 EKİM CİLT 3 | SAYI 2

BİLİMLER

AKADEMİ DERGİSİ

JOURNAL OF CIHANNUMA SOCIAL
SCIENCES ACADEMY

مجلة جهان نوما الأكاديمية للعلوم الاجتماعية

Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi
Journal of Cihannuma Social Sciences Academy

ISSN: 2822-2350
E-ISSN: 2822-357X

Yılda iki sayı yayımlanır.
This journal is published biannually.

Cilt: 3 - Sayı: 2 - Ekim 2024
Volume: 3 - Issue: 2 - October 2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/csbad>
www.cihannumaakademi.org/csbad
www.cihannumaacademy.org

Ankara- TÜRKİYE
Eylül 2025

CİHANSOBAD
Cihannüma Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi

JOCSSA
Journal of Cihannuma Social Sciences Academy

ISSN: 2822-2350
E-ISSN: 2822-357X

Cilt: 3 - Sayı: 2 - Ekim 2024
Volume: 3 - Issue: 2 - October 2024

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/csbad>
www.cihannumaakademi.org/csbad
www.cihannumaacademy.org

Editör / Editor

Doç. Dr. Ebubekir CEYLAN
İstanbul Teknik Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Ebubekir CEYLAN
İstanbul Technical University, Türkiye

ceylaneb@itu.edu.tr

Yardımcı Editörler / Associate Editors

Doç. Dr. Mervan SELÇUK
Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Mervan SELÇUK
Sakarya University, Türkiye

mervanselcuk@sakarya.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü ÇAKIR
İstanbul Ticaret Üniversitesi
Türkiye

Assist. Prof. Lütfü ÇAKIR
İstanbul Ticaret University
Türkiye

drlutfucakir@gmail.com

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
(Arapça), Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt University
(Arabic), Türkiye

ycivelek@ybu.edu.tr

Dr. Abdullah ŞENGÖNÜL
(Siyaset Bilimi), Türkiye

Dr. Abdullah ŞENGÖNÜL
(Political Science), Türkiye

abdullah.sengonul@kvkk.gov.tr

Dr. Yasin ERTÜRK
Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
(Maliye), Türkiye

Dr. Yasin ERTÜRK
Hacı Bayram Veli University
(Finance), Türkiye

yasin.erturk@hbv.edu.tr

Dr. Ahmet ASLAN
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
(Sosyoloji), Türkiye

Dr. Ahmet ASLAN
Erzincan Binali Yıldırım University,
(Sociology), Türkiye

ahmet.aslan@erzincan.edu.tr

Alan Editörleri / Field Editors

Dr. Fatih UYAR
Gümüşhane Üniversitesi
(Türkoloji), Türkiye

fatihauyar@hotmail.com

Dr. Fatih UYAR
Gümüşhane University
(Turcology), Türkiye

Öğr. Gör. Burak KAZAN
Dicle Üniversitesi, (Tarih), Türkiye

burak.kazan@dicle.edu.tr

Lecturer Burak KAZAN
Dicle University, (History) , Türkiye

Öğr. Gör. Mehmet ŞENGÜL
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
(İngilizce), Türkiye

sengul.mehmet@hbu.edu.tr

Lecturer Mehmet ŞENGÜL
Ankara Hacı Bayram Veli University
(English), Türkiye

Arş. Gör. Muhsin Ramazan İşsever
İstanbul Üniversitesi
(G. Asya / Dil), Türkiye

muhsin.issever@istanbul.edu.tr

Res. Assist. Muhsin Ramazan İşsever
İstanbul University
(S. Asia / Language), Türkiye

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Salih KESGİN
Samsun Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet AKIN
Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Murat ERTEKİN
Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. İdris SARISOY
Marmara Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BİLEN
Sakarya Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Salih KESGİN
Samsun University, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet AKIN
Sakarya University, Türkiye

Prof. Dr. Murat ERTEKİN
Necmettin Erbakan University, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Prof. Dr. İdris SARISOY
Marmara University, Türkiye

Prof. Dr. Mahmut BİLEN
Sakarya University, Türkiye

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet KESGİN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Doç. Dr. Kamuran GÖKDAĞ
Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Aytaç AYDIN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Dr. Mehmet Ali BOLAT
İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ahmet KESGİN
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Doç. Dr. Kemal ŞAMLIOĞLU
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Assoc. Prof. Kamuran GÖKDAĞ
Mardin Artuklu University, Türkiye

Assoc. Prof. Aytaç AYDIN
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Dr. Mehmet Ali BOLAT
Istanbul Sebahattin Zaim University, Türkiye

Dış Temsilciler Koordinatörü General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Yakup CİVELEK
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Türkiye

Dış Temsilciler / Representative of Foreign Country

Levent Ali Yıldız
ABD

Doç. Dr. Necati ANAZ
Kanada

Doç. Dr. Süleyman ELİK
Güney Kore

Dr. Recep YÜRÜMEZ
Kırgızistan

Dr. Abdullah TIRABZON
Bulgaristan

Levent Ali Yıldız
USA

Assoc. Prof. Necati ANAZ
Canada

Assoc. Prof. Süleyman ELİK
South Korea

Dr. Recep YÜRÜMEZ
Kyrgyzstan

Dr. Abdullah TIRABZON
Bulgaria

Amaç ve Kapsam

Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi (CİHANSOBAD) Türk ve İslam coğrafyasının kültürel değerleri ve sorunlarını bilimsel araştırma yöntemlerine uygun, özgün ve akademik çalışmalarla uluslararası bilim dünyasına taşımak ve katkı sağlamak amacıyla yayımlanmaktadır.

CİHANSOBAD, Sosyal Bilimlerin Edebiyat, Tarih, Sosyoloji, Siyaset Bilimi, Ekonomi, İlahiyat, Sanat ve Sanat Tarihi gibi çeşitli alanlarında yapılan bilimsel faaliyetler sonucunda hazırlanmış Türkçe, İngilizce ve Arapça dillerinde yazılmış araştırma makalelerine, kitap/ sempozyum tanıtan değerlendirme yazılarına yer veren uluslararası hakemli bir dergidir.

Aim & Scope

The Journal of Cihannüma Social Academy (JOCSOSA) is published with the aim of bringing the cultural values and issues of Turkish and Islamic geography to international scientific world with authentic and academic studies in accordance with scientific research methods. It aims to promote academic researches to the attention of world scholarship.

JOCSOSA is an international peer-reviewed journal that includes research articles written in Turkish, English and Arabic languages prepared in the light of scientific activities in such various fields of Social Sciences as Literature, History, Sociology, Political Science, Economy and Religious Studies.

Dizinler / Indexing and Abstracting

Cihannüma Sosyal Bilimler Akademi Dergisi aşağıdaki indeksler tarafından taranmaktadır:

Google Scholar

ASOS
indeks

Makale İşleme Ücreti / Article Processing Charge

Makaleler için makale işleme ücreti talep edilmez.
The journal does not charge an Article Processing Fee (APC).

Hakemlik / Peer-review

Dergi çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanır. Hakem listesi her yılın sonunda dergi web sayfasında yayımlanır.
The journal uses a double-sided blind review system. The referee list is published on the web page at the end of each year.

Açık Erişim / Open Access

Dergi açık erişimlidir (CC BY-NC).
The journal is an Open Access (CC BY-NC).

Adres / Executive Office

Hacı Bayram Mah. Haşimi (Kutlu) Sok. No: 12
Altındağ, Ankara, Türkiye
cihansobad@gmail.com

Web Siteleri / Websites

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/csbad>
<https://www.cihannumaakademi.org/csbad>
www.cihannumaacademy.org

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Yasin Söğüt, Necatcan Şerbetçioğlu **12-38**

Kodun Ahlakı: Yapay Zekâda Etik Faillik, Otorite ve Toplumsal Eylem Üzerine

The Ethics of Code: Ethical Agency, Authority, and Social Action in Artificial Intelligence

Moh'd J. Abdalla **39-62**

The Ethical Debate: Gambling And Religious Perspectives In Zanzibar

Etik Tartışma: Zanzibar'da Kumar Ve Dini Perspektifler

Feyza Gül Gürsançtı, Durmuş Ümmet **63-92**

Üniversite Öğrencilerinde Reddedilme Duyarlılığı, Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

An Examination of the Relationships Among Rejection Sensitivity, Irrational Beliefs in Romantic Relationships and Mental Well-being Among University Students

Mairim Febles Pérez, İbrahim Keskin **93-108**

Küba'da Din - Siyaset İlişkisi: Genel bir Bakış

The Relationship Between Religion and Politics in Cuba: An Overview

Kodun Ahlakı: Yapay Zekâda Etik Faillik, Otorite ve Toplumsal Eylem Üzerine

The Ethics of Code: Ethical Agency, Authority, and Social Action in Artificial Intelligence

Yasin Söğüt¹, Nejatcan Şerbetçioğlu²

1. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Tirebolu İletişim Fakültesi, Radyo Tv ve Sinema Bölümü, Giresun, Türkiye
ORCID: 0000-0001-5327-9234
yasinsogut@gmail.com

2. Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sinema ve Tv Yüksek Lisans, Giresun, Türkiye
ORCID: 0009-0001-8961-8119
necatcans@gmail.com

Geliş Tarihi : 08/05/2025

Kabul Tarihi: 21/08/2025

[DOI: 10.55205/jocsosa.3220241695230](https://doi.org/10.55205/jocsosa.3220241695230)

ATIF: Söğüt, Y., ve Şerbetçioğlu, N. (2025). Kodun Ahlakı: Yapay Zekâda Etik Faillik, Otorite ve Toplumsal Eylem Üzerine. Cihannüma Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, 3(2), 12-38

ÖZ

Yapay zekâ teknolojileri, yalnızca teknik ilerlemelerin değil, aynı zamanda etik ve toplumsal dönüşümlerin de merkezine yerleşmiş durumdadır. Bu çalışma, yapay zekânın etik fail olup olamayacağına ilişkin felsefi tartışmaları temel alarak, algoritmik karar alma süreçlerinin toplumsal yapı, normatif düzen ve otorite ilişkileri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Etik sorumluluk, yalnızca bireysel bir iradenin yükümlülüğü olarak düşünülmemelidir. Sorumluluk alanı giderek daha fazla teknik sistemlerin üretim biçimlerinin ve veri yapılandırılmalarının bir çıktısı haline gelmektedir. Bu soyut alanı daha iyi anlamlandırmak, konuya farklı düzlemlerden yaklaşabilmek amacıyla çalışmada kuramsal çözümleme, eleştirel söylem analizi ve karşılaştırmalı etik modelleme yöntemleri tercih edilmiştir. Bu sayede hem etik kavramın felsefi sınırları hem de uygulamadaki yansımaları çok boyutlu biçimde değerlendirilmiştir. Böylelikle yapay zekâ sistemlerinin karar destek araçları olmakla sınırlı olmadığı düşüncesi merkeze alınmaktadır. Ayrıca bu teknolojinin değer üreten, sınıflandıran ve davranışları yönlendiren aktörlere dönüştüğü ortaya konulmaktadır. Bulgular, etik normların soyut ilkelerden iba-

ret olmadığını, teknik mimarilere gömülerek sistemin doğrudan işleyişine yansıdığını göstermektedir. Algoritmaların şeffaflık, öznellik ve bağlamsallık gibi temel etik ilkelerle kurduğu iletişim gerilimi, teknik bir tasarımsal sorunu değildir. Çalışma bu konunun aynı zamanda etik sorumluluğun yeniden düşünülmesini zorunlu kılan yapısal bir mesele olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamlar çerçevesinde, yapay zekâ etiğinin teorik bir tartışmadan ziyade, uygulamaya yönelik yönetsel ve tasarımsal sorumluluklarla iç içe geçtiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ, etik sorumluluk, algoritmik karar süreçleri, norm üretimi, medya.

ABSTRACT

Artificial intelligence technologies are at the center of not only technical advances but also ethical and social transformations. This study examines the relationships of algorithmic decision-making processes on social structure, normative order and authority relations, based on philosophical discussions on whether artificial intelligence can be an ethical agent. Ethical responsibility should not be considered only as an obligation of an individual will. The area of responsibility is increasingly becoming an output of the production methods and data structures of technical systems. In order to better understand this abstract area and to approach the subject from different levels, theoretical analysis, critical discourse analysis and comparative ethical modeling methods were preferred in the study. In this way, both the philosophical boundaries of the ethical concept and its reflections in practice were evaluated in a multidimensional manner. Thus, the idea that artificial intelligence systems are not limited to being decision support tools is taken to the center. It is also revealed that this technology has transformed into normative actors that produce, classify and direct behaviors. The findings show that ethical norms are not just abstract principles but are embedded in technical architecture and directly reflected in the functioning of the system. The communication tension between algorithms and basic ethical principles such as transparency, subjectivity and contextuality is not a technical design problem. The study also evaluates this issue as a structural issue that necessitates the rethinking of ethical responsibility. Within the framework of these contexts, it has been concluded that the ethics of artificial intelligence is intertwined with managerial and design responsibilities for practice rather than a theoretical discussion.

Keywords: artificial intelligence, ethical responsibility, algorithmic governance, normative systems, media.

GİRİŞ

Gelişen dijital teknolojilerle birlikte insan yaşamının birçok yönü dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşüm yalnızca teknik yeniliklerle sınırlı kalmamakta, toplumsal değerlerin, normların ve karar süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını da beraberinde getirmektedir. Özellikle yapay zekâ sistemlerinin giderek daha fazla sayıda alanda karar destek mekanizmaları olarak kullanılması, birey-toplum ilişkilerinde işlevsel sınırlarda kalmamaktadır. Bu karar mekanizmaları yoğun bir normatif etkiler sürecini üretmektedir. Günümüz dünyasında yapay zekâ araçları toplumsal kurgunun bir bileşeni haline gelmiş durumdadır. Bu gelişme etik, siyaset, hukuk ve sosyoloji gibi çok sayıda disiplinde yeni tartışmaların doğmasına neden olmuştur. Yapay zekâ sistemleri, insanların yerine geçmekten çok, insanların karar alma süreçlerine dahil olma biçimleriyle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, kararların nasıl alındığı, bu kararların kim tarafından ve hangi değerler temelinde yönlendirildiği gibi sorular etik bir nitelik kazanmaktadır. Zira yapay zekâ sistemleri bilgi işlemekle kalmamaktadır. Bu sistemler çalışma alanlarını bütünüyle sınıflandırır, sıralar, değerlendirir ve sonuç üretir durumdadırlar. Bu üretim süreci, sistemin beslendiği veriler kadar, o sistemin tasarım mantığına, hedeflerine ve öngörülerine de bağlıdır. Dolayısıyla, yapay zekânın yükselişi, karar alma süreçlerinde insan merkezli etik değerlendirmelerin yerini algoritmik önceliklendirmelere bırakıp bırakmadığı sorusunu da gündeme taşımaktadır. Bu noktada yapay zekâyâ ilişkin etik tartışmaların yüzeysel kalmaması, yapısal olarak da ele alınması büyük önem taşımaktadır. Yapay zekâ etiğiyle ilgili tartışmalar sıklıkla Batı merkezli etik paradigmlar (deontoloji, faydacılık, erdem etiği) etrafında şekillenmektedir. Oysa küresel bir teknoloji olan yapay zekânın etik temelleri, kültürler arası normatif farklılıkları da dikkate almayı gerektirir. Söz konusu sistemlerin toplumsal etkileri, bireysel kullanıcı deneyimlerinde öteye geçerek kamusal politika yapımından hukuk sistemlerine,

sağlık hizmetlerinden eğitim uygulamalarına kadar uzanan geniş bir yelpazede değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, etik sorumluluk yazılım geliştiricilerin ya da sistem kullanıcılarının meselesi olmaktan çıkmaktadır. Toplumun bütününe ilgilendiren çok katmanlı bir yapıya dönüşmektedir. Etik ilkeler sistem mimarisine nasıl entegre edilir? Yapay zekânın karar verdiği durumlarda sorumluluk kimdedir? Normatif çerçeve, teknik sistemlerin iç işleyişine nasıl dahil edilebilir? İşte bu sorular, salt felsefi bir merak değil, aksine çağımızın yönetsel, politik ve toplumsal sorunlarının da merkezindedir.

Etik fail kavramı; ahlaki yargıda bulunma, etik ilkelere göre hareket etme ve bu eylemlerin sonuçlarından sorumlu tutulabilme kapasitesini ifade etmektedir. Geleneksel etik sistemler, sorumluluğu rasyonel bireylere atfederken; günümüz algoritmik sistemleri, öznelliği, niyeti ve bilinçli tercihi dışlayan yapılar olarak dikkat çekmektedir. Bu yapıların etik yükümlülüklerle konu olup olamayacağı, eğer olabiliyorsa bu yükümlülüğün hangi düzeyde tanımlanacağı sorunsalı, güncel etik literatürün temel tartışma alanlarından biridir. Bu noktada Normatif aktör olarak değerlendirilen tanımlamada yapay zekâ sistemleri bilgi üretirken bunun yanında hangi davranışların doğru hangilerinin riskli olduğunu belirleyen güçlü sistemler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, yapay zekâ sistemlerinin araçsallaştırıcılığının yanında yapılandırıcı bir rol oynadığı karar vericilik gibi durumlar da gözlemlenmektedir. Algoritmik karar vericilik olarak ifade edilen tanımlama, karar alma süreçlerinde insan yerine veya insanla birlikte hareket eden yapay zekâ sistemlerinin karar üretme gücünü ifade etmektedir. Algoritmalar, sosyal davranış kalıplarını yeniden üretmekte, bazı değerleri öne çıkarırken diğerlerini görünmez kılmaktadır. Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı, yapay zekânın etik statüsünü sadece kavramsal düzeyde sorgulamakla sınırlı kalmayıp, bu teknolojilerin toplumsal uygulamalarla nasıl iç içe geçtiğini ve bu süreçte normatif alanı nasıl dönüştürdüğünü ortaya koymaktır. Bunun için etik fail sorunsalı başta olmak üzere, algoritmik karar vericilik ve normatif düzenin yeniden inşası gibi temalar etrafında bir çözümleme gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çözümleme, teorik olmanın yanında; uygulamaya ilişkin örnekler ve eleştirel yöntemlerle desteklenmiştir. Böylece yapay zekâ etiğine ilişkin güncel bir tartışma zeminine katkı sunulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, araştırmada aşağıdaki temel araştırma soruları belirlenmiştir:

1. Yapay zekâ sistemleri, etik fail olarak kabul edilebilecek özelliklere sahip midir?
2. Yapay zekâ sistemlerinin algoritmik karar süreçlerine katılması, toplumsal otorite ve bireysel öznellik üzerinde neleri üretmektedir?
3. Yapay zekâ sistemleri, mevcut etik sistemleri dönüştüren veya yeniden inşa eden normatif aktörler olarak değerlendirilebilir mi?
4. Algoritmik yapılar, etik kararların bağlamsallığını ve çoğulluğunu nasıl şekillendirmekte ya da sınırlandırmaktadır?
5. Yapay zekâ teknolojilerinin gelişimiyle birlikte etik düzenlemelerde nasıl bir revizyona ihtiyaç duyulmaktadır?

Bu araştırma soruları, salt teknoloji temelli bir problematiği değil, aynı zamanda etik-politik düzlemde bir sorgulamayı da hedeflemektedir. Bu yönüyle çalışma hem teorik hem uygulamalı düzeyde bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

ETİK FAİL SORUNSALI: YAPAY ZEKÂ ÖZNESİNİN SINIRLARI

Yapay zekânın etik statüsünü tartışmaya açmak, öncelikle onun bir etik fail olup olamayacağını değerlendirmeyi gerektirir. Bu bağlamda, etik faillik teknik bir kapasite olmaktan öteye, felsefi ve ahlaki bir sorumluluk alanı olarak ele alınmalıdır. Bu bölümde, yapay zekâ sistemlerinin 'özne' olarak kabul edilip edilemeyeceği farklı teorik perspektifler üzerinden değerlendirilmektedir. Bu noktada temel amaç, etik sorumluluğun salt insana mı ait olduğu yoksa makinelere de atfedilip atfedilemeyeceğini anlamaya çalışılmaktadır. Etik faillik, bir öznenin ahlaki değerlendirmeler yapabilme, etik ilkelere göre hareket edebilme ve eylemlerinin sonuçlarından sorumlu tutulabilme kapasitesini ifade eder. Kant'ın ahlak felsefesinde, özerklik ve rasyonalite, ahlaki faillik için temel unsurlar olarak kabul edilir (Kant, 2022, s. 42-44). Kant'a göre, ahlaki fail, kendi iradesiyle evrensel ahlak yasalarını belirleyebilen ve bu yasalara uygun hareket edebilen bir varlıktır. Bu perspektiften bakıldığında, yapay zekâ sistemlerinin bilinç ve niyet gibi insana özgü özelliklerden yoksun olması, onların etik fail olarak kabul edilmesini zorlaştırmaktadır. James H. Moor, yapay zekâ sistemlerinin etik kapasitelerini değerlendirmek amacıyla üçlü bir sınıflandırma önerir:

1. Etik olmayan ajanlar (non-ethical agents): Etik değerlendirmeler yapamayan ve ahlaki kararlar alamayan sistemler.
2. Dolaylı etik ajanlar (implicit ethical agents): Tasarımcıları tarafından belirli etik kurallara göre hareket edecek şekilde programlanmış sistemler.
3. Tam etik ajanlar (full ethical agents): Kendi başlarına etik değerlendirmeler yapabilen ve ahlaki kararlar alabilen sistemler.

Moor'a göre, günümüzdeki yapay zekâ sistemleri genellikle ikinci kategoriye, yani dolaylı etik ajanlara dahildir. Bu sistemler, önceden belirlenmiş etik kurallara göre hareket ederler ancak kendi başlarına etik muhakeme yapamazlar (Moor, 2006, s. 19). Matthias, otonom yapay zekâ sistemlerinin öngörülemez davranışlar sergilemesi durumunda ortaya çıkan "sorumluluk boşluğu" (responsibility gap) kavramını tartışır. Bu tür sistemlerin eylemlerinden kimin sorumlu tutulacağı belirsizdir; çünkü sistemlerin davranışları, tasarımcıların veya kullanıcıların doğrudan kontrolünün ötesine geçebilir (Matthias, 2004, s. 176). Bu durum, geleneksel sorumluluk atama mekanizmalarının yetersiz kalmasına neden olur ve etik ile hukuki açıdan önemli sorunlar doğurmaktadır. David Gunkel, yapay zekânın etik fail mi yoksa yalnızca etik davranışların konusu olan bir nesne mi olduğunu tartışmaktadır. Ona göre, yapay zekâ sistemleri kendi başlarına etik muhakeme yapamazlar; bu nedenle "etik özne" değil, "etik nesne" olarak değerlendirilmelidirler (Gunkel, 2012, s. 1-4). Ancak bu, onlara nasıl davranılması gerektiğiyle ilgili etik soruları ortadan tamamen kaldırabilir. Örneğin, sosyal robotlara karşı şiddet gösterilmesi, insani değerlerin ihlali bağlamında değerlendirilir. Mark Coeckelbergh, etik faillik kavramını ilişkisel bir perspektiften ele almaktadır. Ona göre, etik faillik toplumsal ve ilişkisel bağlamlarla da şekillenmektedir (Coeckelbergh, 2020, s. 67). Bu yaklaşım, yapay zekâ sistemlerinin etik statüsünün, insanlarla olan etkileşimlerine ve toplumsal algılarına bağlı olarak değerlendirilebileceğini öne sürmektedir. Luciano Floridi, bilgi etiği kavramını ortaya atarak, bilgi nesnelerinin ve süreçlerinin etik değerlendirmesinde yeni bir çerçeve sunmaktadır. Floridi'ye göre, bilgi ortamında var olan tüm varlıklar, etik değerlendirmeye tabi tutulmalıdır (Floridi, 1999, s. 37). Bu yönüyle bakıldığında, yapay zekâ sistemleri de bilgi etiğinin bir parçası olarak ele alınabilir. Nissenbaum'un bağlamsal bütünlük ilkesi, etik değerlendirmenin genel ilkelere değil, belirli bir sosyal bağlamların normlarına göre yapılması gerektiğini savun-

maktadır (Nissenbaum, 2009). Bu yaklaşıma göre, mahremiyetin ya da sorumluluğun ihlali, tek başına teknik bir eylemin değil, o eylemin gerçekleştiği bağlamın sosyal normlarına aykırı düşmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla, algoritmik sistemlerin bağlamdan yalıtılmış karar mekanizmaları üretmesi durumunda etik açıdan sorunlu hale geldiğini vurgulamaktadır. Shannon Vallor, erdem etiği perspektifinden hareketle, teknolojinin etik boyutunu incelemektedir. Teknolojik gelişmelerin, bireylerin ve toplumların erdemli yaşamlarını nasıl etkilediğini sorgular ve erdem etiğinin, teknoloji çağında nasıl uygulanabileceğini tartışmaktadır. Bu yaklaşım, yapay zekâ sistemlerinin etik değerlendirmesinde, erdemlerin ve karakterin önemini vurgulamaktadır (Vallor, 2017, s. 45). W. Wallach ve C. Allen, "ahlaki makineler" kavramını tartışarak, yapay zekâ sistemlerinin etik davranışları simüle edecek şekilde tasarlanabileceğini öne sürmektedirler. Ancak, bu tür bir tasarımın, sistemlerin gerçek anlamda etik fail oldukları anlamına gelmediğini belirtmektedirler (Wallach & Allen, 2009, s. 15). Bunun yerine, etik davranışların programlanması, önceden belirlenmiş kurallara dayanmakta ve sistemlerin kendi başlarına etik muhakeme yapabilme kapasitesini içermemektedir. Yapay zekâ sistemlerinin karar alma süreçlerinde artan özerkliği, insan sorumluluğunun kapsamını ve doğasını yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Özellikle öngörülemez sonuçlara yol açabilecek kararların makineler tarafından verilmesi durumunda, "kim sorumlu?" sorusu etik ve hukuki tartışmaların merkezine yerleşmektedir. Bu çerçevede, insan sorumluluğunun sınırları, doğası ve aktarılabilişliği yapay zekâ etiği ahlaki ikilemlere yol açmaktadır. Joanna J. Bryson, yapay zekânın bir "etik fail" olarak tanımlanmasına karşı çıkarak, bu tür bir kategorilendirmenin insan aktörlerin sorumluluk alanlarını bulanıklaştırabileceğini savunmaktadır (Bryson, 2018, s. 17). Bryson'a göre, makinelere etik öznellik atfetmek, sistemlerin arkasındaki insan tasarımcıların, geliştiricilerin veya kullanıcıların sorumluluktan kaçmasına neden olabilmektedir. Oysa her ne kadar yapay zekâ sistemleri karmaşık ve özerk gibi görünse de onların geliştirilme süreci ve davranışsal sınırları tamamen insan müdahalesiyle belirlenmiştir. Etik faillik bağlamında ortaya çıkan bu belirsizlik, ahlaki yükümlülüklerle sınırlı değildir. Bu noktada sistemlerin toplumsal karar süreçlerinde otorite sahibi olup olamayacağı sorusunu da gündeme taşımak gerekmektedir. Bu tartışmaların ışığında, yapay zekâ sistemlerinin bilinç, niyet ve özerklik gibi etik faillik koşullarını karşılamadığı; bu nedenle doğrudan bir 'etik fail' olarak değerlendirilemeyeceği

açıktır. Ancak bu sistemlerin, karar alma süreçlerine dolaylı olarak katılması ve toplumsal davranışları yönlendirme kapasitesi, onları güçlü birer normatif aktör haline getirmektedir. Her ne kadar yapay zekâ sistemleri etik fail olarak tanımlanmasalar da, toplumsal karar süreçlerinde oynadıkları rol, onların dolaylı birer norm üretici otoriteye dönüştüğünü göstermektedir.

Algoritmik Karar Vericilik: Yapay Zekânın Toplumsal Otoriteyle Giriştiği Pazarlık
Yapay zekânın teknik bir arayüz olmaktan fazlasını ifade etmesi, direk toplumsal otoriteyi şekillendiren bir aktör olabilme kapasitesinin ortaya çıkması, etik tartışmaları politik ve yönetsel düzlemde de tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ ile, algoritmik karar vericiliğin otorite ilişkileriyle nasıl iç içe geçtiği, gözetim kapitalizmi, algoritmik yönetsellik ve biyopolitika gibi kavramlar bu başlık altında incelenmektedir. Bu kapsamda yapay zekâ sistemlerinin toplumsal karar alma süreçlerindeki rolü, modern toplumların yapısını derinden etkileyebileceği anlaşılmaktadır. Shoshana Zuboff'un "gözetim kapitalizmi" kavramı, şirketlerin bireylerin davranışlarını öngörmek ve yönlendirmek amacıyla kişisel verileri topladığı yeni bir ekonomik düzeni tanımlamaktadır. Bu bağlamda, yapay zekâ sistemleri yalnızca veri işlemekle kalmamaktadır. Bu açıdan toplumsal normları ve bireysel tercihleri şekillendirme gücüne de sahip olmaktadır (Zuboff, 2018, s. 34). Antoinette Rouvroy'nun "algoritmik yönetsellik" kavramı, yapay zekâ'nın bireysel özneliliği göz ardı ederek, olasılık hesaplamaları ve desen tanıma yoluyla yönetim mantığını vurgulamaktadır (Rouvroy & Berns, 2013, s. 174). Bu yaklaşım, bireyleri karar süreçlerinin dışına iterken, algoritmaları görünmez ancak etkili birer iktidar aracı hâline getirmektedir. Virginia Eubanks, "Automating Inequality" adlı kitabında, sosyal yardım sistemlerinin algoritmikleşmesinin yoksul bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini incelemektedir (Eubanks, 2018, s. 78). Eubanks, bu sistemlerin yoksulları daha fazla denetime tabi tuttuğunu ve bürokratik engellerle karşı karşıya bıraktığını belirtmektedir. Cathy O'Neil, "Weapons of Math Destruction" adlı kitabında, önyargılı verilerle beslenen algoritmaların mevcut toplumsal eşitsizlikleri nasıl pekiştirdiğini açıklamaktadır. O'Neil, eğitim, sigortacılık ve işgücü piyasalarında kullanılan bu tür algoritmaların, dezavantajlı grupları orantısız şekilde etkilediğini vurgulamaktadır (O'Neil, 2016, s. 103). Frank Pasquale, "The Black Box Society" adlı kitabında, algoritmik karar sistemlerinin şeffaf olmamasının, vatandaşların hu-

kuki özneliğini zedelediğini ve demokratik denetimi zorlaştırdığını savunmaktadır (Pasquale, 2015, s. 49). Bu durumda, algoritmaların sadece teknik değil, aynı zamanda politik varlıklar olarak değerlendirilmeli. Hannah Arendt'in "What Is Authority?" adlı makalesinde, otoritenin meşruiyetini gelenek, bilgi veya uzmanlığa dayandığını belirtmektedir. Bu bağlamda, algoritmaların uzman sistemler olarak sunulması, onların rasyonel ve objektif karar vericiler olarak algılanmasına neden olmaktadır. Fakat bu, tarafsızlıklarını sorgulanamaz kılmamaktadır (Arendt, 1961, s. 123-126). Michel Foucault'nun "The History of Sexuality" adlı kitabında tanımladığı "biyopolitika" kavramı, modern iktidarın nüfusu düzenleme ve kontrol altına alma pratiğini ifade etmektedir (Foucault, 1990, s. 139). Yapay zekâ, veri toplama, sınıflandırma ve davranışsal yönlendirme yoluyla bu biyopolitik mekanizmanın dijital bir formunu üretmektedir. Sheila Jasanoff'un "sosyoteknik tahayyül" kavramı, teknolojilerin yalnızca işlevsel araçlar değil, aynı zamanda toplumsal değerler ve gelecek vizyonlarını taşıyan yapılar olduğunu belirtmektedir (Jasanoff & Kim, 2013, s. 189-191). Yapay zekâ, bu çerçevede bir yandan gelecek tahayyüllerini biçimlendirirken, diğer yandan mevcut toplumsal düzenin hangi normlarla devam edeceğini belirleyen bir unsurdur. Sonuç olarak, algoritmik karar vericilik, yapay zekâ sistemlerinin toplumsal düzen, otorite ve bireysel öznellik üzerindeki etkisini derinlemesine analiz etmeyi gerektirmektedir. Shoshana Zuboff'un gözetim kapitalizmiyle çizdiği çerçevede, bireylerin verileri üzerinden çıkar üreten sistemler ekonomik olmaktan öte, yönetsel ve ideolojik sonuçlar üretmektedirler. Bu yönetsel dönüşüm, Antoinette Rouvroy'nun algoritmik yönetsellik kavramıyla daha da görünür hâle gelmektedir. Çünkü algoritmalar, bireyleri fail olmaktan çıkararak, olasılıksal örüntüler temelinde karar süreçlerine dahil edilmektedirler. Böylece, insan özneliği geri plana itilerek, otoritenin doğası sessizce yeniden tanımlanmaktadır. Bu yeniden tanımlama, Michel Foucault'nun biyopolitika kavramsallaştırmasıyla dijital iktidarın izini sürmemizi mümkün kılmaktadır. Yapay zekâ, yalnızca gözetleyen değil, aynı zamanda norm koyan bir iktidar mekanizmasına dönüşmektedir. Sheila Jasanoff'un sosyoteknik tahayyül teorisine göre teknolojiler işlevsel araçlardan fazlasıdır. Bu teknolojiler toplumsal değerler ve gelecek vizyonlarını taşıyan yapılar olduğunu savunan bir kavramsal çerçeveyi ifade etmektedir. Dolayısıyla yapay zekâ teknolojileri mevcut düzeni yansıtmakla kalmaz, aynı anda geleceğin toplumsal hayalini de kuran sistemin merkezidir. Ancak bu tahayyül, Cathy

O'Neil'in belirttiği gibi, önyargılı verilerle şekillendiğinde; Virginia Eubanks'ın uyardığı gibi yoksulları daha da dezavantajlı konuma getirdiğinde ve Frank Pasquale'in vurguladığı üzere şeffaflıktan uzaklaştığında, toplumsal eşitsizliklerin yeniden üretimi kaçınılmaz olur. Hannah Arendt'in "otorite" üzerine yaptığı çözümlemeler ise algoritmaların yalnızca teknik araçlar değil, rasyonellik ve uzmanlık mitoslarıyla meşrulaştırılan yeni otorite biçimleri olduğunu gösterir. Bu durum, toplumsal otoritenin merkezini teknik sistemlere kaydırmakla kalmaz, aynı zamanda bireyin karar alma süreçlerine katılımını da sınırlar. Nihayetinde, yapay zekâ sistemleri doğrudan ahlaki fail olarak değerlendirilemese de karar süreçlerine dahil oldukları ölçüde, toplumsal güç ilişkilerinde aktif bir özne gibi işlev görürler. Bu bağlamda, algoritmik karar vericilik artık bir iktidar, eşitsizlik ve öznellik gibi temel toplumsal kavramları yeniden tanımlayan politik pazarlık alanı hâline gelmektedir. Böylelikle otorite ilişkilerinin algoritmik sistemler yoluyla yeniden tanımlandığı bu yeni süreç, güç ilişkilerini etkilemekle kalmakta, etik normların nasıl üretildiğini ve dönüştürüldüğünü de baştan sona tartışmaya açmaktadır.

ALGORİTMİK ETİKTE NORMATİF SINIRLARIN YENİDEN İNŞASI

Etik sorumluluğun teknik sistemlere aktarılması, var olan normlara uyumla sınırlı kalmamaktadır. Yapay zekâ sistemleri, şimdi ve gelecekte yeni etik normlar üretme potansiyeline her zaman sahiptir. Bu açıdan, algoritmaların etik sistemleri nasıl yeniden kodladığı, normatif süreklilik ve kırılma noktaları gibi başlıklar tartışılmaya değer önemli başlıklar durumundadır (Zuboff, 2018). Yapay zekâ teknolojilerinin toplumsal yaşama entegrasyonu, sadece teknik ya da ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda etik sistemlerin sınırlarını ve normatif yapılarını da derinlemesine dönüştüren bir paradigma kaymasına işaret eder. Etik faillik ve algoritmik karar vericilik gibi önceki tartışmalar, yapay zekânın mevcut normatif sistemler içindeki pozisyonunu tanımlamaya çalışmıştı. Ancak bu aşamada mesele, yapay zekânın bu sistemlere nasıl adapte olduğundan öte, bizzat bu sistemleri dönüştürme kapasitesine sahip olup olmadığı sorusuna yoğunlaşır. Bu bağlamda yapay zekâ artık salt etik normlara göre işleyen bir araç değil, kendi içinde yeni normlar ve etik altyapılar üretebilen bir normatif aktör olarak değerlendirilmeye başlanmaktadır. Normatif aktör kavramı, salt bilgi üretmenin yanında; hangi davranışların 'doğru', 'kabul edilebilir' ya da 'riskli'

olduğunu belirleme gücüne sahip sistemler olarak değerlendirilmektedir. Yapay zekâ sistemlerinin tasarım aşamasından itibaren içerdği algoritmik mantık, etik karar alma mekanizmalarında merkezi bir rol oynamaya başlamıştır. Algoritmalar, yalnızca önceden tanımlanmış kurallar çerçevesinde işlem yapmakla kalmamakta; süreçlere eşdeğer karar verme sürecinde çeşitli sonuçları ağırlıklı olarak hesaplayarak öngörülen en iyi seçenekleri üretmektedirler. Bu, klasik anlamda deontolojik ya da sonucu etik yaklaşımlardan belirli izler taşısa da teknik parametrelerle harmanlandığında yeni bir norm üretimi sürecini başlatır. Rosalind Picard'ın "affective computing" bağlamında ortaya koyduğu üzere, etik karar alma süreçlerinin duygusal bağlamlardan yoksun olarak mekanikleştirilmesi, yalnızca insan merkezli değil, aynı zamanda duysal ve toplumsal bağlamları dışlayan bir etik mimari yaratır (Picard, 2000, s. 254). Bu durum, algoritmik etiğin değer temelli yaklaşımlarını yeniden düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Nick Bostrom'un süper zekâ üzerine geliştirdiği teorik çerçeve de bu bağlamda dikkate değerdir. Bostrom, yapay zekâ sistemlerinin gelecekte kendi hedef yapılarını optimize etme kapasiteleri nedeniyle, mevcut insan değerlerinin dışına çıkabilecek etik patlama noktalarına ulaşabileceğini öne sürer (Bostrom, 2014, s. 221). Bu durum, yalnızca ahlaki değerlendirme mekanizmalarının değil, etik teorilerin kendisinin de teknoloji tarafından aşılabilir olduğunu göstermektedir. Burada yapay zekâ sadece uygulayıcı değil, aynı zamanda etik sistemleri yeniden kodlayan bir fail hâline gelir. Etik sistemlerin teknoloji tarafından dönüştürülme potansiyeli, normatif süreklilik kavramının sorgulanmasına neden olur. John Danaher, teknolojinin normatif sınırları aşındırdığını ve insan merkezli etik sistemlerin teknolojik öznelere karşısında işlevini yitirebileceğini belirtir (Danaher, 2016, s. 302,303). Yani, yapay zekâ sistemleri yalnızca bireyin değil, kolektif etik kavrayışın da sınırlarını yeniden çizer. Bu çerçevede, algoritmik yapıların öngöremeyen çıktıları, klasik etik yaklaşımlarla kontrol altına alınamaz hâle gelir. Bu durum, etik kararların artık önceden tanımlanmış normatif ilkelerle değil, sürekli güncellenen algoritmik mantıkla alındığı bir düzleme işaret eder. Luciano Floridi'nin "bilgi etiği" yaklaşımı bu dönüşümü daha geniş bir ontolojik bağlama yerleştirir. Floridi, bilgi varlıklarının korunmasını etik bir görev olarak tanımlar ve yapay zekâyı ontolojik bir etik özne olarak düşünmemizi önerir (Floridi, 2013, s. 99). Bu öneri, normatif sınırların yalnızca insanlar arasında değil, insan-tek-

noloji ilişkilerinde de yeniden tanımlanmasını gerekli kılar. Bu noktada etik değerlendirmeler artık eylemin niyetine ya da sonucuna değil, bilgi sistemlerinin bütünlüğünü koruyup korumadığına göre yapılmalıdır. Böylece yapay zekâ hem fail hem de normun taşıyıcısı olur. Yapay zekânın etik karar alma süreçlerinde dönüştürücü etkisi, yalnızca teorik düzeyde değil, uygulama sahalarında da belirgin biçimde hissedilmektedir. Özellikle sağlık sektörü, bu teknolojilerin en hassas biçimde devreye alındığı alanlardan biridir. Yapay zekâ destekli tanı sistemleri ve hasta yönetim algoritmaları, bireylerin mahremiyetine, özerkliğine ve yaşam kalitesine doğrudan etki eder. Ancak bu sistemlerin tasarımında etik ilkelere yeterince yer verilmemesi, bireyin karar süreçlerinden dışlanmasına ve kişisel verilerin kötüye kullanımına yol açabilir. Harvard Business Review Türkiye’de yayımlanan bir analizde, sağlık alanında yapay zekânın giderek artan etkisiyle birlikte, veri güvenliği, bilgilendirilmiş onam ve algoritmik adalet konularında ciddi etik ve hukuki boşluklar olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu boşluklar, yalnızca bireylerin değil, kamusal otoritelerin de karşılaştığı normatif krizlerin habercisidir (Göktaş, 2023). Etik teknokrasinin kaçınılmaz bir sonucu olarak normatif meşruiyet krizi ortaya çıkar. Helen Nissenbaum’un “contextual integrity” kuramı bu bağlamda önemlidir; etik bir davranış yalnızca evrensel ilkelere değil, bağlama da bağlıdır (Nissenbaum, 2009, s. 131). Ancak yapay zekâ sistemleri, bağlamsal verileri genellikle kategorik olarak işler ve bu nedenle kararlar, toplumsal bağlamdan soyutlanmış, homojen ve genellemeci normlara dayanır. Bu durum, etik kararların yerindeliği ilkesini zedeler ve sistemlerin meşruiyetini sarsar. Normatif yapının krizine karşılık olarak bazı araştırmacılar, algoritmalarda erdem etiği temelinde bir yapay muhakeme geliştirilmesini önermektedir. Shannon Vallor’un bu konudaki yaklaşımı, erdemin karaktere ve alışkanlığa dayalı olduğunu ve bu yapıların algoritmalara “öğretilmesi” gerektiğini savunur (Vallor, 2017, s. 133). Ancak algoritmaların neyin “erdemli” olduğunu belirlemesi, kodlayıcıların etik algısına bağımlı olduğundan, bu sistemler etik çoğulluk değil, aksine etik tekillik yaratır. Ayrıca etik sistemin yeniden inşasında güç ilişkilerinin belirleyici rolü de göz ardı edilmemelidir. Aynı teknolojiyi farklı normatif bağlamlarda kullanan toplumların ürettiği farklı sonuçlar, etik evrenselliğin değil, etik hegemonya riskinin altını çizerek. Ruha Benjamin’in kavramsallaştırdığı “New Jim Code” anlayışı, bu hegemonik etiğin ayrımcılığı dijital araçlarla nasıl sürdürüldüğünü gözler önüne serer (Benjamin, 2019, s. 68). Bu noktada algoritmik

etik, yalnızca bir değer çatışması değil, aynı zamanda bir güç ve temsil meselesi olarak da karşımıza çıkar. David Edmonds'un "Would You Kill the Fat Man?" adlı eseri, algoritmik etik kararların felsefi zeminini sorgular. Edmonds'un klasik tramvay problemi üzerinden yapay zekâ sistemlerine uyarladığı senaryolar, bu sistemlerin normatif tercihleri etik ikilemler karşısında nasıl çözeceği sorusunu dramatik biçimde ortaya koyar (Edmonds, 2013, s. 89). Bu tür düşünce deneyleri, teknolojik sistemlerin etik mimarisini yalnızca teknik uzmanlığa bırakılamayacağını; felsefi, toplumsal ve siyasal açılardan da temellendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Algoritmik etik yalnızca yapay zekâ sistemlerinin mevcut etik normlara göre uyarlanması değil, normatif sistemlerin bizzat yapay zekâ tarafından yeniden kurulması sürecidir. Bu süreç, klasik etik paradigmaların sınırlarını zorlamakla kalmaz; aynı zamanda etik öznenin, failin ve bağlamın yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle etik sistemler, artık insan merkezli olmaktan çıkarak çok merkezli, çok düzlemli ve çok aktörlü bir yapıya evrilmek zorundadır.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu çalışma, yapay zekâ teknolojilerinin etik sınırlarını teorik bir çerçevede tartıştıktan sonra, bu sistemlerin toplumsal işlevleri ve normatif etkilerini anlamaya yönelik bir çözümleme amacı taşımaktadır. Ters piramit yöntemine uygun biçimde geliştirilen teorik çerçeve doğrultusunda araştırmanın metodolojik yapısı, nitel bir araştırma anlayışı temelinde kurgulanmıştır. Bu bağlamda çalışma, normatif bir sorgulamaya dayalı eleştirel bir okuma ve yorumlama modeli benimsemektedir. Yani yapay zekânın etik özne statüsünden karar verici otoriteye, oradan da etik sistemlerin yeniden inşasına kadar uzanan teorik düzeydeki üç aşamalı daralmanın, sahaya nasıl yansıdığını anlamak hedeflemektedir. Bu araştırmada nitel yöntemlerin tercih edilmesinin temel nedeni, yapay zekâ teknolojilerinin yalnızca teknik yönleriyle değil, aynı zamanda etik, toplumsal ve politik bağlamlarla olan ilişkisini çok boyutlu biçimde incelemeye olanak sağlamasıdır. Kuramsal çözümleme, eleştirel söylem analizi ve karşılaştırmalı etik modelleme, araştırmanın felsefi derinlik gerektiren sorularına teorik bir zemin sunmak amacıyla seçilmiştir. Çalışmanın temel sınırlılığı, sahaya dayalı ampirik verilerden ziyade literatür temelli teorik çözümlemeye dayanmasıdır. Bu durum, yapay zekâ uygulamalarının doğrudan gözleme dayalı etkilerini kapsam dışın-

da bırakmakta; ancak kuramsal çerçevenin sağlam inşası sayesinde normatif tartışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, çalışma yalnızca belirli etik teoriler ve batı merkezli kaynaklarla sınırlı kalmış, farklı kültürel bağlamlar dışarıda bırakılmıştır. Araştırmanın temel yaklaşımı, eleştirel yorumsamacı nitelik taşır. Bu yöntem sayesinde, yapay zekâ sistemlerinin yalnızca teknik kapasitele-ri değil, aynı zamanda bu kapasitelerin nasıl etik, toplumsal ve politik anlamlar taşıdığı tartışılabilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, yalnızca teknoloji merkezli değil, aynı zamanda toplumsal kuramlarla ilişkili etik bir sorgulamayı odağına alır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yapay zekânın üretici, uygulayıcı ve düzenleyici pozisyonlarında nasıl bir etik rol oynadığını ortaya koymaktır.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinin normatif etik sorgulamayla birleştirildiği, çok katmanlı kuramsal çözümlemeye dayalı bir model benimsemektedir. Araştırmada üç ana yöntem tercih edilmiştir: kuramsal içerik analizi, eleştirel söylem çözümlemesi ve karşılaştırmalı etik modelleme. Kuramsal içerik analizi kapsamında; AB Yapay Zekâ Regülasyon Taslağı, UNESCO’nun “Ethics of AI” deklarasyonu, IEEE’nin etik rehberleri ve Çin Yapay Zekâ Etik Komisyonu bildiri-leri gibi düzenleyici belgeler; ayrıca Gunkel (2012), Coeckelbergh (2017), Vallor (2017), Floridi (1999) ve Bostrom (2014)’un çalışmalarından seçilen kavramsal pa-sajlar incelenmiştir. Bu metinlerde “etik fail”, “sorumluluk”, “şeffaflık”, “karar ve-rici aktör” gibi anahtar kavramların kullanımı kodlanarak sınıflandırılmıştır. Eleş-tirel söylem çözümlemesi yöntemiyle; söz konusu metinlerdeki özne-yüklem ilişkileri, normatif meşruiyet kurguları, öznellik atıfları ve iktidar dilinin kullanımı incelenmiştir. Örneğin AB etik belgesinde yapay zekâya atfedilen sorumluluk dili ile UNESCO metnindeki “insan merkezli yaklaşım” vurgusu karşılaştırmalı olarak çözümlenmiştir. Karşılaştırmalı etik modelleme sürecinde ise klasik etik yaklaşımlar (deontoloji, faydacılık, erdem etiği) ile analiz edilen metinlerde öne-rilen sistem yapıları eşleştirilmiş; hangi etik yaklaşımın hangi sistemsel mimari-ye denk düştüğü tartışılmıştır. Bu çerçevede örneğin, Floridi (2013)’nin bilgi etiği yaklaşımı ile OECD’nin veri odaklı sistem mimarisi arasındaki örtüşmeler değ-erlendirilmiştir. Araştırmanın “evreni” doğrudan sahaya dayalı bir veri toplamaya dayanmamakta; ancak etki alanı, toplumsal düzenleyici sistemler ve bilimsel metinler çerçevesinde belirlenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın evreni; ulusal ve

uluslararası ölçekte yapay zekâ etik ilkeleri geliştiren kuruluşlar (AB, UNESCO, IEEE, Çin yapay zekâ Etik Komisyonu vb.), yapay zekâ üreticisi şirketlerin etik kodları, akademik disiplinlerde yayımlanmış yüksek etki faktörlü 8 yapay zekâ destekli kitap "(Bryson, 2018), (Crawford, 2021). (Bostrom, 2014), (Taddeo & Floridi, 2018), (Picard, 1997), (Vallor, 2016), (Benjamin, 2019), (Gunkel, 2012)" ve 7 makaleyle "(Bryson, 2018), (Danaher, 2016), (Floridi, 1999), (Floridi, 2018), (Matthias, 2004), (Moor, 2006), (Rouvroy & Berns, 2013)" sınırlıdır. Bu çalışmada ele alınan etik yaklaşımlar büyük ölçüde batı merkezli felsefi geleneklerden (deontoloji, faydacılık, erdem etiği, bilgi etiği) türemektedir. Bu tercih, hem mevcut literatürün hâkim yönelimleriyle uyumlu olması hem de yapay zekâya ilişkin küresel düzenleyici belgelerin büyük oranda bu çerçeveleri referans alması nedeniyledir. Ancak bu durum, alternatif kültürel veya dinî etik sistemlerin dışlanması anlamına gelmemelidir. Aksine, bu sınırlılığın farkında olarak, gelecekte yapılacak çalışmalarda İslam felsefesi, Uzak Doğu etik yaklaşımları veya yerli bilgi sistemleri gibi çoğulcu normatif çerçevelerin de yapay zekâ tartışmalarına dahil edilmesi gerekliliği görülmektedir. Bu nedenle çalışma kendi iç çerçevesini Batı merkezli teorilerle kurmakla birlikte, metodolojik çoğulculuğa açık bir sorgulama biçimi benimsemektedir. Her ne kadar bu çalışma Batı felsefi geleneğine yaslanan bir etik sorgulama biçimi geliştirse de bu tercihin hem yöntemsel sınırlılıklar hem de literatürün erişilebilirliğiyle ilişkili olduğu unutulmamalıdır.

BULGULAR

Yapay zekâ sistemlerinin etik değerlendirmeler ışığında kavramsal olarak tartışılması, bu teknolojilerin toplumsal yaşamdaki görünürlüğü ve işlevselliği artıkça daha acil ve somut bir mesele hâlini almaktadır. Bu çalışmada teorik düzeyde inşa edilen çerçevenin ardından, şimdiye dek uygulamalarda karşılaşılan belirli örnekler ve söylem analizleri ışığında, etik sınırların nasıl belirsizleştiği, normların nasıl yeniden inşa edildiği ve birey-toplum-devlet üçgeninde yapay zekânın konumunun nasıl değiştiği değerlendirilmektedir. Bulgular, teknolojik gelişimin ötesinde, normatif yapının dönüşümüne ilişkin izler aramaktadır. Özellikle kamu yönetimi, adalet, sağlık ve güvenlik alanlarında yapay zekâ sistemlerinin yaygınlaşması, "karar alma" süreçlerinde değil, "norm koyma" süreçlerinde dahi etkili olmaya başladığını göstermektedir. Öncelikle yapay zekânın adalet sistemi içindeki rolü incelendiğinde, bireysel etik algı ile algoritmik çıkarım arasındaki

uyumsuzluk belirginleşmektedir. COMPAS algoritmasının yargı sistemlerinde karar destek aracı olarak kullanılması, Arendt'in (2017)'in otorite kavramında vurguladığı 'meşruiyet ve rıza' bağlamında sorgulanması gereken bir durumdur. Arendt'e göre otorite, ikna veya zorlama ile değil, üzerinde uzlaşılan ortak ilkelerle işler. Ancak algoritmik sistemlerde kararların nasıl üretildiği belirsiz olduğunda, bu kararlar rasyonel iknaya değil, teknik dayatmaya dönüşmektedir. Bu durumda algoritmanın otoritesi, kamusal akıldan değil, şeffaf olmayan teknik normlardan türemektedir. Dolayısıyla Amerika Birleşik Devletleri'nde kullanılan ve suç tekrarını öngörmeye çalışan COMPAS algoritması örneği, bu uyumsuzluğun doğrudan kanıtıdır. Birçok durumda, bu algoritmanın siyahi mahkûmları sistematik olarak daha yüksek riskli sınıfa yerleştirdiği tespit edilmiştir (Angwin, 2022, s. 256). Bu vakada sorun verinin geçmişteki ayrımcılıklardan kaynaklanan yapısal önyargıları taşımasıdır. Dolayısıyla bu örnek, yapay zekâ sistemlerinin etik fail olmaksızın, toplumsal karar süreçlerine normatif etkide bulunabileceğini göstermektedir. Algoritmanın doğrudan sorumluluğu olmasa da, çıktıları kamusal yaşam üzerinde belirleyici güç haline gelmiştir. Ayrıca örnek, yapay zekâ sistemlerinin görünüşte "tarafsız" olsalar bile, tarihsel adaletsizlikleri tekrar üretebildiklerini göstermektedir. Bu durum, Arendt'in otorite kavramında belirttiği meşru otoritenin, toplumsal uzlaşıdan değil, teknik altyapıdan türemesi durumuna benzer bir yapı oluşturmaktadır. Ayrıca COMPAS algoritmasının ırksal önyargı üreten çıktıları, yanlış sınıflandırma sorununa ek olarak, adalet sistemine ait bağlamsal normların göz ardı edilmesiyle ilgilidir. Nissenbaum'un yaklaşımı konuyu, "bu tür algoritmalar karar süreçlerini bağlamdan kopardığı için, etik değerlere değil, soyut veriye dayalı bir norm üretmektedir" bağlamında değerlendirmektedir.

Sağlık alanında da benzer bir etik problem gözlenmektedir. Özellikle pandemi süreci sırasında, yoğun bakım ünitelerine hasta kabulü gibi kritik kararlarda yapay zekâ destekli sistemlerin devreye girmesiyle birlikte "kimin yaşaması gerektiği"ne dair kararların teknik parametrelere indirgenmesi ciddi etik tartışmalar doğurmuştur. 2020'de İtalya'da COVID-19 nedeniyle yoğun bakım kapasiteleri dolduğunda bazı hastaneler, yaş ve mevcut sağlık geçmişi gibi kriterleri optimize eden algoritmik yönlendirme sistemlerini kullanmıştır (Floridi & Cows, 2018, s. 690). Bu tür sistemlerde amaç "en fazla yaşam yılı kazancı" gibi faydacı bir etik

model olsa da yaşlı bireylerin sistematik olarak dışlanması, etik değerlerin algoritmik mantık tarafından nasıl araçsallaştırıldığını gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda, etik kararların artık yalnızca bireylerin değer sistemlerine değil, aynı zamanda sistemin kendi üretim mantığına tabi olduğunu söylemek mümkündür. Güvenlik teknolojileri alanında da benzer bir etik belirsizlik durumu söz konusudur. Çin’de kurulan ve yapay zekâ destekli yüz tanıma sistemleriyle entegre edilen “Sosyal Kredi Sistemi”, bireylerin davranışlarını sürekli olarak izleyen ve değerlendiren bir mekanizma oluşturmuştur. Kredi puanının sadece finansal değil, sosyal davranışlara göre de yükselip düşmesi, etik normların teknolojik sistem aracılığıyla doğrudan düzenlenmesine olanak sağlamaktadır (Dai, 2018, s. 154). Bu örnek, artık algoritmaların yalnızca karar verici değil, davranış biçimlendirici ve hatta etik terbiye edici aktörler hâline geldiğini göstermektedir. Bu sistemde bireylerin neyin “iyi”, neyin “kabul edilebilir” olduğu konusundaki bilgisi, devlet tarafından kodlanan teknik sistemin değerlendirmelerine indirgenmiştir. Bu da etik öznenin sınırlarının yalnızca bireyde değil, sistemin kendi iç işleyişinde yeniden çizildiğini göstermektedir. Floridi (2013)’nin bilgi etiği yaklaşımı, bilgi varlıklarının ‘infom’ düzeyinde değerlendirilmesi gerektiğini ve tüm varlıkların bilgi işleme kapasiteleri açısından eşit etik değer taşıdığını ileri sürmektedir. Bu çerçevede Çin sosyal kredi sistemi, bireyleri etik özne statüsünden uzaklaştırmakta; onları davranışsal veri kümelerine indirgemektedir. Böylece bireyin bilgi hakları, mahremiyeti ve özgürlüğü sistemsel olarak araçsallaştırılmaktadır. Bu durum bilgi etiğine doğrudan aykırılık teşkil etmektedir. Floridi’nin bilgi etiği çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu sistem etik özneyi veri tabanına indirgemesi nedeniyle ciddi bir normatif kırılma üretmektedir. Kamu hizmetleri alanında da benzer örnekler gözlemlenmektedir. 2017 yılında Birleşik Krallık’ta işsizlik yardımı başvurularının otomatikleştirilmiş sistemlerle yönetilmesi üzerine yapılan bir inceleme, algoritmaların başvuru sahiplerini sıralarken kullandığı kriterlerin şeffaf olmaması nedeniyle ciddi tartışmalara yol açmıştır (Eubanks, 2018, s. 117). Algoritmanın düşük riskli olarak sınıflandırdığı bireyler kolayca yardıma erişebilirken, yüksek riskli sınıfa girenler bürokratik engellere takılmıştır. Ancak bu risk sınıflaması, bireylerin sosyal geçmişlerine, eğitim durumlarına ve geçmiş iş deneyimlerine göre yapılmış, sistem yoksulluğu bireysel bir başarısızlık gibi yeniden üretmiştir. Bu durum, teknolojik sistemlerin görünürde nesnel, ancak özünde değer yüklü olduğunu ve bu değerlerin sistem

mimarisi içerisinde kodlandığını göstermektedir. Bu örnekler ışığında değerlendirildiğinde, yapay zekâ sistemlerinin yalnızca sonuç üretici değil, aynı zamanda norm koyucu bir işlev üstlendiği görülmektedir. Ancak bu normlar, klasik etik sistemlerin önerdiği gibi toplumsal tartışmalarla değil; algoritmik modellemeler, veri öncelikleri ve istatistiksel çıkarımlarla şekillenmektedir. Bu da etik alanın teknokratikleşmesine yol açmakta, yani etik kararlar uzman mühendisler, sistem mimarları ve veri analistleri tarafından dolaylı biçimde belirlenmektedir. Örneğin, algoritmanın hangi veriyi ne kadar öncelikle işleyeceğini belirleyen ağırlıklandırmalar, doğrudan etik bir tercihtir. Ancak bu tercih, çoğu zaman karar verici insanın değer sistemi yerine, performans optimizasyonuna odaklanan teknik mantık tarafından belirlenmektedir. Etik normların bu teknikleşmesi, klasik etik teorilerin sınırlarını da gözler önüne sermektedir. Özellikle erdem etiği gibi bağlama duyarlı, birey karakterine dayalı yaklaşımlar, yapay zekâ gibi sistemlerde temsil edilememekte; bunun yerine deontolojik (kural temelli) ve faydacı (sonuç temelli) modeller, sistemlerin karar algoritmalarına gömülmektedir. Ancak bu modeller bile, algoritmaların işleyiş mantığı nedeniyle indirgenmiş biçimde kodlanmakta, bağlamdan yoksun, soyut ve evrenselmiş gibi sunulmaktadır. Örneğin bir eğitim kurumunda kullanılan öğrenci davranışlarını analiz eden bir yapay zekâ sistemi, öğrenciyi devamsızlık, sınav puanı ve sistemsel veri üzerinden değerlendirerek “iyi öğrenci” kavramını yeniden inşa edebilir. Ancak bu kavramsallaştırma, erdem, gelişim ve potansiyel gibi pedagojik ve etik öğeleri dışarıda bırakır. IEEE’nin etik ilkeleri, yapay zekâyı bilinçli bir özne olarak değil, teknik olarak kontrol edilebilir bir norm üreten sistem olarak çerçevelemektedir. Bu yaklaşım, çalışmanın ileri sürdüğü etik fail olmadan normatif etki-de bulunma fikrini desteklemektedir. Analiz edilen örnekler üzerinden çıkarılan bulgular, yapay zekâ sistemlerinin teknik karar vericilikten normatif mimarlığa geçiş yaptığını göstermektedir. Yapay zekâ, artık yalnızca veriye dayalı kararlar üretmekle kalmamakta, etik failden öteye geçerek aynı zamanda toplumsal ilişkilerin değer sistemlerini dönüştürmekte; hatta yeni etik normlar üretmektedir. Bu dönüşüm, etik alanın teknokratik bir yapıya bürünmesine neden olmakta ve demokratik, çoğulcu etik anlayışla çatışmaktadır.

SONUÇ

Yapay zekânın toplumsal yaşamın farklı katmanlarına nüfuz etmesiyle birlikte, teknolojik gelişmeler mühendislik başarısı olmanın ötesine geçmektedir. Yapay zekâ artık etik, siyasal ve kültürel bir dönüşümün habercisi olarak ele alınmak zorundadır. Bu dönüşüm, gündelik yaşama ilişkin araçsal kolaylıkları getirmekle birlikte; değerlerin, normların ve karar süreçlerinin doğasını da temelden dönüştürmektedir. Son yıllarda yürütülen tartışmalar, yapay zekâ sistemlerinin “ne yapabileceğinden” ziyade, “ne yapması gerektiğine” odaklanmaya başlamıştır. Bu durum, etik normların teknik sistemlere aktarılmasının hem kaçınılmaz bir gereklilik hem de son derece karmaşık bir mesele olduğunu ortaya koymaktadır. Ele aldığımız mesele, yapay zekânın ahlaki bir fail olup olamayacağı sorusunun ötesine geçerek, onun karar süreçlerine nasıl katıldığı, bu süreçlerde hangi sorumluluk biçimlerinin üretildiği ve nihayetinde etik normların yeniden nasıl yapılandırıldığı üzerine kurulmuştur. Bu bağlamda ulaşılan ilk temel sonuç, yapay zekâ sistemlerinin ahlaki fail olarak tanımlanmasının, mevcut felsefi yaklaşımlar açısından ciddi sınırlarla karşılaştığıdır. Bilinç, niyet ve özerklik gibi ahlaki faillik için gerekli görülen koşulların hiçbirinin günümüz yapay zekâ sistemlerinde karşılık bulmaması, bu sistemlerin etik fail olarak kabul edilmesini teorik düzlemde problemli hâle getirmektedir. Ancak bu yetersizlik, sistemlerin etik bağlamda tamamen etkisiz olduğu anlamına gelmemektedir. Tam tersine, bu sistemlerin ahlaki sorumluluğa konu eylemlerde bulunmaları değil, bu eylemlerin sonuçlarına aracılık etmeleri dolayısıyla dolaylı bir etik statü kazandıkları görülmektedir. Böylece, araştırma sorularımızdan ilki olan “Yapay zekâ sistemleri, etik fail olarak kabul edilebilecek özelliklere sahip midir?” sorusu, doğrudan etik faillikten çok, dolaylı etik etkililik kavramı üzerinden cevaplanmaktadır. İkinci olarak, yapay zekâ sistemlerinin toplumsal karar süreçlerine katılımı, birey ile otorite arasındaki geleneksel ilişkiyi dönüştürmektedir. Artık bireylerin içinde yer aldığı karar ağlarında, algoritmik yapılar sadece bilgi sunan araçlar değil, ayrıca yönlendirici, eleyici ve biçimlendirici aktörlerdir. Bireylerin hak ve özgürlükleri yasal düzenlemelerle korunmanın ötesinde, algoritmaların teknik varsayımları ile şekillenmektedir. Bu durum, algoritmik iktidarın bir teknik otorite değil, ayrıca politik bir aktör olarak devreye girmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, ikinci araştırma sorumuz olan “yapay zekâ sistemlerinin algoritmik karar süreçlerine katılması, toplumsal otorite ve bireysel öznellik üzerinde nasıl bir etki yaratmaktadır?” sorusu, çok katmanlı bir biçimde yanıtlanmaktadır.

Yapay zekâ, bireyin kamusal alandaki hareket tarzını yeniden biçimlendirirken, toplumsal otoriteyi de görünmez ama etkili biçimde yeniden örgütlemektedir. Üçüncü olarak, analiz edilen uygulamalar ve vakalar ışığında ulaşılan bir diğer önemli bulgu, yapay zekâ sistemlerinin giderek artan ölçüde norm üretici işlev görmeye başlamasıdır. Eğitimden sağlığa, adaletten sosyal hizmetlere kadar pek çok alanda, algoritmalar veri temelli analizlerin yanında, aynı zamanda hangi eylemlerin “normal”, “kabul edilebilir” ya da “riskli” olduğunu belirleyen mekanizmalar hâline gelmektedir. Bu durum, ahlaki ve toplumsal düzeyde de ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Böylece, “yapay zekâ sistemleri, mevcut etik sistemleri dönüştüren veya yeniden inşa eden normatif aktörler olarak değerlendirilebilir mi?” sorusu, evet – ancak bu dönüşümün bilinçli bir etik tasarımdan ziyade, veri temelli eğilimlerin normatifleştirilmesi yoluyla gerçekleştiği biçiminde cevaplanmaktadır. Yapay zekâ sistemlerinin etik karar üretme süreçlerinde bireysel bağlamları dışlayan bir yapıya sahip olması, dördüncü araştırma sorusu olan “Algoritmik yapılar, etik kararların bağlamsallığını ve çoğulluğunu nasıl şekillendirmekte ya da sınırlandırmaktadır?” sorusunu gündeme getirmiştir. Burada ulaşılan sonuç, algoritmaların bağlamı modelleyebilme kapasitelerinin sınırlı olduğu ve bu nedenle çoğu zaman etik kararların soyut, genelleştirilmiş biçimlerde üretildiğidir. Bu durum, özellikle dezavantajlı grupların görmezden gelinmesine ya da standart dışı örneklerin sistem dışı kalmasına neden olabilmektedir. Böylece etik kararların çoğulluğu değil, tersine tekil bir algoritmik norm üzerinden yeniden üretildiği söylenebilir. Son olarak, yapay zekâ teknolojilerinin gelişimiyle birlikte mevcut etik düzenlemelerin yetersiz kaldığı, yeni sorumluluk ve denetim modellerine duyulan ihtiyaç giderek belirginleşmektedir. Beşinci sorumuz olan “yapay zekâ teknolojilerinin gelişimiyle birlikte etik düzenlemelerde nasıl bir revizyona ihtiyaç duyulmaktadır?” sorusu gerek literatürde gerek uygulamada karşımıza çıkan veri sahipliği, şeffaflık, hesap verebilirlik ve algoritmik adalet gibi temalarla doğrudan ilişkilidir. Etik düzenlemeler niyet dışında, uygulanabilir ve denetlenebilir mekanizmalar üzerinden kurulmalıdır. Bu da yapay zekâ etiğini teknik tasarım sürecinin ayrılmaz bir parçası hâline getirmeyi gerektirir. Tüm bu değerlendirmeler, yapay zekânın etik sistemlerle ilişkisinin klasik anlamda bir “eklemlenme” değil, tam anlamıyla bir dönüştürme ve yer değiştirme olduğunu ortaya koymaktadır. Bu teknolojiler, etik kavramsalını anlamakta teknik kodları içinde olmanın yanında hangi kararların “etik” sayılacağına dair bir

çerçeveyi de şekillendirecek davranışsal modellerle geliştirilmelidir. Dolayısıyla, etik teoriler ile yapay zekâ teknolojileri arasında sağlıklı bir ilişki kurabilmek için sadece kavramsal değil, aynı zamanda yapısal bir yeniden inşaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, çalışmanın ortaya koyduğu genel eğilim merkezde şu çıkarımlarla sonuçlanmaktadır. AB etik belgelerinin sorumluluğu insana yükleyen yaklaşımı, yapay zekâyı etik fail olarak değil, yönetimle sınırlanması gereken bir normatif sistem olarak konumlandırır. Bu da çalışmanın temel savıyla örtüşen bir çerçeve sunar.

Yapay zekâ sistemleri etik açıdan “tarafsız” değildir; çünkü hem tasarlandıkları mantık hem beslendikleri veri havuzu, değer yüklüdür. Sistemler, doğaları gereği taraf tutmasalar bile, hangi verinin hangi sırayla ve ne şekilde işlendiği gibi kararlarla etik zemini şekillendirmektedirler. Bu da etik karar üretiminin sistemsel bir mühendislik faaliyeti hâline geldiğini göstermektedir. Böyle bir durumda, etik artık bireylerin vicdanı ya da toplumun değerleriyle değil, teknik kriterlerle ölçülür hâle gelmektedir. Bu gerçek, bizi yeni bir etik paradigmanın eşiğine getirmektedir: Artık etik, sadece felsefi bir disiplinin ötesine taşınmaktadır. Bu kavram alanı genişleyerek teknik bir tasarım disiplini hâline gelmektedir. Bu geçiş, yeni kurallar, yeni etik aktörler, yeni değerlendirme mekanizmaları ve yeni hesap verebilirlik modelleri gerektirir. Bunu gerçekleştirmek hem mühendislerin hem hukukçuların hem iletişimcilerin hem de etikçilerin birlikte düşünmesini zorunlu kılar. Dolayısıyla etik yönetim yalnızca algoritmanın çıktısı değildir. Artık o çıktının üretildiği bağlamsal ağı dikkate alan bir bütünlük anlayışıyla ele alınmalıdır. Nissenbaum’un bağlamsal bütünlük ilkesi, algoritmik sistemlerin artık bağlamsal olarak sorumlu aktörler haline getirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tüm bunlar neticesinde temel üç başlık öneri olarak sıralanabilir. Bunlar, “Normatif ilke önerisi: Demokratik hesap verebilirlik, Kurumsal çözüm önerisi: Bağımsız etik denetim kurulları ve Toplum odaklı öneri: Algoritmik şeffaflık hakkı” şeklindedir. Bu başlıkları sırasıyla açmak gerekirse kısaca şöyle ifade edilebilir. “Yapay zekâ sistemlerinin etik yönetimi, toplumsal katılıma dayalı demokratik mekanizmalarla güçlendirilmelidir. Bu bağlamda ‘algoritmik hesap verebilirlik’ ilkesi, toplumların karar süreçlerine katılımı için temel bir etik gereklilik olarak ele alınmalıdır.” Bu mekanizmalar işlevleri ve kontrol alanları ile devlet işlevleri içine entegre çalışmalıdır. “Her ülkede bağımsız çalışan yapay zekâ etik

denetim kurullarının oluşturulması, algoritmik kararların denetlenebilirliğini artıracaktır. Bu kurullar teknik ekipler yanında iletişim, hukuki ve toplumsal uzmanlıklardan oluşmalıdır.” “Vatandaşların hangi verilerle, hangi algoritmalar tarafından değerlendirildiğini öğrenme ve itiraz etme hakkı anayasal güvence altına alınmalıdır. Bu tür bir ‘algoritmik şeffaflık hakkı’, kodun ahlaki kavramının temel bileşeni haline gelmelidir.

Sonuç olarak bu çalışma, yapay zekânın etik fail olma koşullarını karşılamadığını; ancak toplumsal yapılar içindeki işlevi itibarıyla karar süreçlerini şekillendiren ve normları dönüştüren bir normatif aktör olduğunu savunmaktadır. Bu aktörlük doğrudan fail olmaktan çok, etik sonuçlar doğuran dolaylı müdahaleler üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla çalışma göstermiştir ki, yapay zekâ sistemlerinin etik potansiyeli içerik üretmekten değil, etik bağlamı yeniden üretmektir. Böylelikle sistemler, değerleri yeniden kodlamakta, karar alma süreçlerini dönüştürmekte ve birey-toplum ilişkisini derinlemesine etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle etik sorunları yalnızca sonuçlar düzeyinde değil, inançlar, kültürler, değerler, tasarım ve yapısal düzeyde de tartışmak, çağdaş yapay zekâ araştırmalarının temel yönelimlerinin temeli olmalıdır. Çalışmanın yapay zekâ ile ilgili bu kapsamda yapılacak yeni araştırmalara katkı sağlaması beklenmektedir. Ayrıca çalışma batı merkezli etik gelenekler içinde kalmakla birlikte, farklı kültürel bağlamlarda geliştirilen etik sistemlerin (örneğin İslam etiğinde kolektif sorumluluk anlayışı ya da Konfüçyüsçü düşüncede erdemin toplumsal düzenle ilişkisi gibi yaklaşımların) yapay zekâ teknolojileri bağlamında nasıl uygulanabileceği, sorusunu üreterek gelecekteki araştırmalar için önemli bir sonuç ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Angwin, J. L. (2022). Machine bias. In K. Martin (Ed.), *Ethics of data and analytics*. (pp. 254–265). CRC Press.

Arendt, H. (1961). *Between past and future*. The Viking Press.

Benjamin, R. (2019). *Race after technology*. Polity Press.

Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.

- Bryson, J. J. (2018). Patience is not a virtue: The design of intelligent systems and systems of ethics. *Ethics and Information Technology*, 20(1), 15–26. <https://doi.org/10.1007/s10676-018-9448-6>.
- Coeckelbergh, M. (2020). *AI ethics*. MIT Press.
- Dai, X. (2018). Toward a reputation state: The social credit system project of China. *Contemporary Politics*, 24(2), 154–172. <https://doi.org/10.1080/13569775.2017.1417120>
- Danaher, J. (2016). Robots, law and the retribution gap. *Ethics and Information Technology*, 18, 299–309. <https://doi.org/10.1007/s10676-016-9403-3>
- Edmonds, D. (2013). *Would you kill the fat man?* Princeton University Press.
- Eubanks, V. (2018). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. St. Martin's Press.
- Floridi, L. (1999). Information ethics: On the philosophical foundation of computer ethics. *Ethics and Information Technology*, 1(1), 37–52. <https://doi.org/10.1023/A:1010018611096>.
- Floridi, L. (2013). *The ethics of information*. Oxford University Press.
- Floridi, L., & Cows, J. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society: Opportunities, risks, principles, and recommendations. *Minds and Machines*, 28, 689–707. <https://doi.org/10.1007/s11023-018-9482-5>.
- Foucault, M. (1990). *The history of sexuality: An introduction*. Pantheon Books.
- Göktaş, P. (2023, September 29). Sağlık sektöründe yapay zeka: Etik ve hukuki düzenlemeler. *Harvard Business Review Türkiye* <https://hbrturkiye.com/blog/saglik-sektorunde-yapay-zeka-etik-ve-hukuki-duzenlemeler>
- Gunkel, D. J. (2012). *The machine question*. MIT Press.
- Jasanoff, S., & Kim, S. H. (2013). Sociotechnical imaginaries and national energy policies. *Science as Culture*, 22(2), 189–196. <https://doi.org/10.1080/09505431.2013.786990>
- Kant, I. (2022). *Ahlakın metafiziği hukuk öğretisi* (çev. A. Heper). Fol Kitap.
- Matthias, A. (2004). The responsibility gap: Ascribing responsibility for the actions of learning automata. *Ethics and Information Technology*, 6, 175–183. <https://doi.org/10.1007/s10676-004-3422-1>.
- Moor, J. H. (2006). Importance and difficulty of machine ethics. *IEEE Intelligent Systems*, 21(4), 18–21. <https://doi.org/10.1109/MIS.2006.76>
- Nissenbaum, H. (2009). *Privacy in context: Technology, policy, and the integrity of social life*. Stanford University Press.

- O'Neil, C. (2016). Weapons of math destruction. Crown Books.
- Pasquale, F. (2015). The black box society: The secret algorithms that control money and information. Harvard University Press.
- Picard, R. W. (2000). Affective computing. MIT Press.
- Rouvroy, A., & Berns, T. (2013). Algorithmic governmentality and prospects of emancipation. Réseaux, 177 (1), 163–196. <https://doi.org/10.3917/res.177.0163>.
- Vallor, S. (2017). Technology and the virtues: A philosophical guide to a future worth wanting. Oxford University Press.
- Wallach, W., & Allen, C. (2009). Moral machines: Teaching robots right from wrong. Oxford University Press.
- Zuboff, S. (2018). The age of surveillance capitalism. The fight for a human future at the new frontier of power. New York: PublicAffairs.

Yazar Katkıları

Yazar katkı oranları %50 - %50'dir.

Çıkar Çatışması

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Etik Bildirim

Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

EXTENDED ABSTRACT

Artificial intelligence (AI) has emerged as one of the most transformative technologies of the 21st century, profoundly affecting various sectors including healthcare, education, finance, transportation, and communication. As AI continues to advance at a rapid pace, its integration into everyday life is reshaping societal structures and altering the ways individuals interact with technology and with each other. This study examines the multifaceted ethical and social challenges arising from the increasing influence of AI on human interaction. By evaluating AI's impact on decision-making processes, privacy, labor markets, and interpersonal communication, this research offers a comprehensive analysis of how AI is redefining social norms and individual behavior. Despite the numerous advantages AI offers such as improved efficiency, personalized services, and innovative communication tools it also introduces significant ethical dilemmas and social concerns. These include issues related to algorithmic transparency, data privacy, decision-making bias, and the potential for increased social isolation due to overreliance on digital interfaces. Furthermore, the automation of labor by AI systems has raised concerns regarding unemployment and economic inequality. As AI increasingly replaces or supplements human decision-making, the risk of reinforcing or amplifying existing social biases grows. Therefore, it is imperative to critically examine the ethical frameworks guiding AI development and implementation to ensure these technologies align with human values and principles of social justice. Transparency stands as a cornerstone for the public acceptance of artificial intelligence. Many AI systems operate through complex algorithms and large-scale data processing, making their decision-making mechanisms opaque. This opacity leads to trust issues and raises significant concerns regarding responsibility and accountability. In critical fields such as healthcare, education, and law, lack of transparency can severely undermine public confidence. Enhancing transparency, coupled with robust auditing mechanisms, is essential for ensuring both the security and ethical use of AI technologies. Data privacy is another critical ethical concern in

the context of human AI interaction. AI systems frequently collect and process vast amounts of personal data, posing potential threats to individual privacy. The misuse of such data can have far-reaching implications for both individuals and society. For example, digital advertising algorithms may manipulate user behavior based on past interactions, potentially infringing on individual autonomy. To address these challenges, stricter data protection regulations and robust user rights frameworks are essential. Ethical standards for data collection and processing must prioritize individual rights to foster public trust in AI technologies. Another pressing concern is the potential of AI to deepen existing social inequalities. Because many AI systems are trained on historical datasets, they may reflect and perpetuate existing societal biases. For instance, hiring algorithms may discriminate against marginalized groups, while AI-driven healthcare systems might overlook the needs of underrepresented populations. To mitigate these risks, AI systems must be designed with an inclusive perspective, taking into account the diverse needs of all social groups. The use of bias-free datasets and egalitarian design principles is essential for ensuring fair and equitable access to AI benefits.

AI and automation are also reshaping the labor market, displacing many low-skilled jobs and potentially increasing unemployment. This transformation demands a restructuring of education systems to equip individuals with the digital competencies required in an AI-driven economy. While AI creates new opportunities, it also challenges traditional employment models, demanding greater adaptability in dynamic work environments. Social protection systems including healthcare and retirement schemes must also evolve to respond to these labor market changes. The integration of AI into communication processes has notably altered human relationships and family dynamics. While applications such as chatbots and virtual assistants facilitate rapid and efficient communication, they also reduce face-to-face interactions, potentially weakening social skills and increasing feelings of isolation. This phenomenon is particularly evi-

dent among younger generations who heavily rely on digital platforms. Within families, AI-powered educational tools shape parenting practices and influence children's development. However, overdependence on such technologies may erode emotional bonds and disrupt traditional family roles. Addressing these challenges requires a balanced approach that maximizes the benefits of AI while preserving meaningful human connection. The study organizes its findings within a theoretical framework that emphasizes the interplay between AI technologies and ethical principles. This framework supports a human-centered approach to the design and governance of AI systems, highlighting the need for transparency, accountability, inclusivity, and social trust. By addressing the key ethical and social challenges identified in the analysis, the study presents a set of actionable recommendations for policymakers, developers, educators, and researchers.

This study demonstrates that artificial intelligence is not merely a technological innovation, but a transformative force reshaping human interaction, communication, and social organization. While AI offers substantial benefits in efficiency and innovation, it also introduces complex ethical and social challenges that must be addressed to build a just and inclusive digital future. The findings underscore the need to develop AI systems within frameworks that prioritize transparency, accountability, and respect for human rights. A multidisciplinary and globally collaborative approach is essential to balance the advantages of AI with its potential risks. Ultimately, responsible AI development depends on sustained dialogue among stakeholders to ensure that emerging technologies serve humanity and contribute to a more equitable and sustainable world. While AI systems lack the capacity to be moral agents in the classical sense, they function as norm-generating entities that shape social behavior and value systems.

The Ethical Debate: Gambling and Religious Perspectives in Zanzibar

Etik Tartışma: Zanzibar'da Kumar ve Dini Perspektifler

Moh'd J. Abdalla

Pamukkale University, Department of Sociology,
Post-graduate student
ORCID: 0009-0003-8003-6432
mohd01001@gmail.com

Arrival Date : 03/12/2024

Acceptance Date: 24/06/2025

DOI: [10.55205/jocsosa.3220241595630](https://doi.org/10.55205/jocsosa.3220241595630)

Citation: Moh'd J. Abdalla. (2025). The Ethical Debate: Gambling And Religious Perspectives In Zanzibar. Cihannüma Social Science Academy Journal, 3 (2), 39-62

ABSTRACT

Gambling in Zanzibar represents a critical intersection of religious ethics and modern influences, making it a vital area of study for understanding how traditional societies navigate globalization. As the archipelago becomes increasingly exposed to global trends through tourism and digital media, its strong Islamic values face new challenges, particularly among youth who often view gambling as harmless entertainment rather than a moral transgression. This study is crucial as it examines the cultural and religious implications of gambling, offering insights into how Islamic teachings can guide ethical decision-making in a rapidly changing society.

From an Islamic perspective, gambling is strictly prohibited (haram) as it violates principles of fair wealth acquisition and promotes chance over merit. In Zanzibar, where Islam deeply influences societal norms, religious teachings

consistently emphasize gambling's harm to personal integrity and financial stability. This study explores these ethical foundations through textual analysis of Islamic jurisprudence (Fiqh) and community surveys, revealing how religious values shape public attitudes toward gambling. The findings demonstrate the tension between preserving Islamic ethics and accommodating modern economic realities, particularly in a region where tourism driven gambling presents both opportunities and moral dilemmas.

Ultimately, this article provides valuable insights for policymakers, religious leaders, and educators seeking to address gambling's societal impacts while upholding Islamic values. By combining ethical analysis with empirical data, the study offers a framework for developing regulations that respect religious principles while acknowledging contemporary challenges. As Zanzibar balances its Islamic identity with global influences, this work underscores the importance of grounding societal development in moral and ethical considerations, ensuring progress that aligns with the community's deepest values. The study's mixed-method approach integrating interviews, doctrinal analysis, and surveys ensures a comprehensive understanding of gambling's complex role in Zanzibar's evolving social landscape.

Keywords: Gambling, Islamic Ethics, Zanzibar, Globalization, Social Impact, Religious Perspectives

ETİK TARTIŞMA: ZANZİBAR'DA KUMAR VE DİNİ PERSPEKTİFLER

ÖZ

Zanzibar'daki kumar olgusu, dini etik ile modern etkilerin kesişim noktasında yer almakta olup, geleneksel toplumların küreselleşme sürecinde nasıl yön bulduklarını anlamak açısından önemli bir çalışma alanıdır. Takımda, turizm ve dijital medya aracılığıyla küresel eğilimlere giderek daha fazla maruz kaldıkça,

güçlü İslami değerler özellikle gençler arasında yeni meydan okumalarla karşı karşıya kalmaktadır. Gençler kumarı çoğu zaman ahlaki bir sapma değil, zararsız bir eğlence olarak görmekte, bu da toplumsal dönüşümün önemli bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, kumarın kültürel ve dini boyutlarını inceleyerek İslam'ın etik ilkeleri çerçevesinde ahlaki karar alma süreçlerine nasıl yön verdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İslami bakış açısına göre kumar, adil servet edinme ilkelerine aykırı olması ve liyakat yerine şansa dayalı kazancı teşvik etmesi nedeniyle kesin biçimde haram kabul edilmektedir. Zanzibar'da toplumsal normların derinlemesine İslamî inançlarla şekillendiği bir bağlamda, dini öğretiler kumarın bireysel bütünlüğe ve mali istikrara verdiği zararları sürekli vurgulamaktadır. Bu çalışma, İslam fıkhına dair metin analizleri ve toplum temelli anketler aracılığıyla bu etik temelleri incelemekte; dini değerlerin kumara yönelik toplumsal tutumları nasıl şekillendirdiğini gözler önüne sermektedir. Bulgular, İslamî etiği koruma ile modern ekonomik gerçeklikleri kabul etme arasındaki gerilimi özellikle turizm kaynaklı kumarın hem fırsatlar hem de ahlaki ikilemler doğurduğu bu bölgede açıkça ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu makale, kumarın toplumsal etkileriyle mücadele ederken İslami değerleri korumaya çalışan politika yapıcılar, dini liderler ve eğitimciler için önemli içgörüler sunmaktadır. Etik analizle ampirik verileri bir araya getiren bu çalışma, dini ilkeleri gözetirken çağdaş zorlukları da dikkate alan düzenlemelerin geliştirilmesine yönelik bir çerçeve sunmaktadır. Zanzibar, İslamî kimliğini küresel etkilerle dengelemeye çalışırken, bu çalışma, toplumsal kalkınmanın ahlaki ve etik temellere dayanmasının önemini vurgulamakta ve topluluğun en derin değerleriyle uyumlu bir ilerlemeyi güvence altına alma çağrısı yapmaktadır. Görüşmeler, doktriner analizler ve anketleri içeren karma yöntemli yaklaşım sayesinde, kumarın Zanzibar'ın değişen toplumsal yapısındaki karmaşık rolüne ilişkin kapsamlı bir anlayış sağlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kumar, İslam Ahlakı, Zanzibar, Küreselleşme, Toplumsal Etki, Dini Perspektifler

INTRODUCTION

Gambling is a widespread global activity that includes various forms such as lotteries, sports betting, and casino games. Historically, gambling has been perceived as an inherently destructive activity, denounced as morally degenerate due to its non-productive nature, its reliance on chance rather than reason, and its destabilizing influence on communities. (Reith, 2007, p.34). While often viewed as entertainment or a potential source of quick wealth, it has become deeply ingrained in the cultural practices of many communities. Nevertheless, its increasing prevalence has generated significant ethical and religious controversies, particularly concerning its social consequences, risks to individuals and families, and its varying legal and cultural acceptance (Adams et al., 2017, p.7-8).

From an ethical standpoint, gambling is scrutinized for issues related to fairness, exploitation, and corporate accountability (Schüll, 2012, p.15). Opponents argue that the gambling industry often exploits economically disadvantaged individuals who may struggle with financial instability or addictive tendencies (Livingstone & Adams, 2016, p.3). This can lead to a destructive cycle of compulsive gambling, where individuals chase losses to recover money, exacerbating financial and psychological distress (Blaszczynski & Nower, 2002, p.490). The repercussions extend beyond monetary loss, contributing to relationship breakdowns, emotional turmoil, and mental health disorders, including depression and anxiety. Ethical critiques frequently emphasize the structural inequalities in gambling, where profits are generated primarily from those least able to afford losses (Markham & Young, 2015, p.1).

Religious viewpoints also play a significant role in shaping attitudes toward gambling, with many faiths condemning it as morally unacceptable (Rosenthal, 2013, p.36). Major religious traditions, including Islam (Qur'an 5:90), Christianity (1 Timothy 6:10), and Hinduism (Mahabharata, Sabha Parva), associate gambling with moral failings such as greed, dishonesty, and the erosion of social cohesion (Clerke et al., 2006, p.78). These perspectives argue that gambling contradicts fundamental spiritual principles, including integrity, moderation, and the digni-

ty of labour (Korn et al., 2003, p.283). Religious teachings often frame gambling as incompatible with ethical living, emphasizing its potential to undermine both personal virtue and communal stability (Derevensky & Gupta, 2000, p.214).

The ethical debate surrounding gambling and its religious implications in Zanzibar is a critically important topic due to its profound socio-cultural, economic, and moral dimensions. As a predominantly Muslim society, Zanzibar's religious teachings strictly prohibit gambling (maysir), considering it a harmful and exploitative practice. However, the rise of gambling activities driven by tourism, economic pressures, and globalization creates a tension between religious values and modern realities. This study is vital because it addresses a pressing moral dilemma; how a deeply religious society navigates the challenges posed by an activity that contradicts its core ethical principles while confronting its potential economic benefits.

Furthermore, the issue has significant societal consequences, as gambling can lead to addiction, financial ruin, and family disintegration, disproportionately affecting low-income communities. Understanding the religious perspectives on gambling is essential for policymakers who must balance regulation with cultural and spiritual sensitivities. Additionally, this article provides a platform for religious leaders, scholars, and community members to engage in a constructive dialogue about how to address gambling's harms while upholding Islamic teachings. By examining these dynamics, the study contributes to broader discussions on ethics, religion, and governance in Muslim-majority regions facing similar challenges. Ultimately, this paper is not only relevant for Zanzibar but also offers insights for other societies grappling with the intersection of faith, morality, and economic development.

ETHICAL ANALYSIS OF GAMBLING

The ethical debate surrounding gambling is frequently examined through two dominant philosophical lenses: utilitarianism, which evaluates actions based on their consequences, and deontology, which assesses morality based on adherence to duties and principles (Mill, 1906, p. 9; Kant, 1998, p. 28).

From a utilitarian standpoint, the morality of gambling depends on whether its net outcomes maximize societal well-being (Bentham, 1789, p.149). Proponents argue that regulated gambling can generate economic benefits, including job creation, tourism revenue, and tax contributions that fund public services (Kant, 1998, p.28).

For instance, legal gambling industries in regions like Macau and Las Vegas demonstrate how controlled gambling can stimulate local economies (Eadington, 1999, p.187). Additionally, utilitarians defend gambling as a form of voluntary entertainment, respecting individual autonomy in financial decisions.

However, critics employing utilitarian analysis contend that the social costs of gambling often outweigh its benefits. Gambling addiction leads to financial ruin, mental health crises, and familial breakdowns, disproportionately affecting vulnerable populations. Furthermore, gambling-related crime such as fraud, loan sharking, and illegal betting imposes additional burdens on law enforcement and social services (Reith, 2007, p.35). A cost-benefit analysis suggests that the aggregate harm of gambling associate with increased bankruptcy rates and domestic violences may negate any economic gains (Grinols, 2004, p.139).

In contrast, deontological ethics rooted in Kantian philosophy argues that gambling is inherently unethical, regardless of consequences (Kant, 1998, p.28). Deontologists assert that gambling exploits human weaknesses like greed, desperation, and violating the categorical imperative which demands that individuals act in ways that could be universalized without contradiction. Since gambling relies on others' losses for profit, it fundamentally conflicts with principles of fairness and respect for persons (Rawls, 1971, p.27).

Moreover, deontologists emphasize society's moral duty to protect citizens from harm. Gambling's addictive nature undermines rational autonomy, making it a form of coercion rather than free choice. Thus, from this perspective, strict regulation or prohibition is ethically necessary to uphold justice and communal welfare (Goodin, 1995, p. 50; Rawls, 1971, p. 8).

In this point of view, Gambling has faced significant ethical criticism for its exploitative nature, particularly its disproportionate impact on vulnerable populations (Binde, 2016, p.394). In Zanzibar, where socioeconomic disparities persist (World Bank, 2023), gambling preys on financially insecure individuals seeking quick economic relief. Problem of gambling leads to addiction cycles, worsening financial instability and mental health crises (Grinols, 2004, p.141-143).

Beyond immediate harms, gambling is ethically condemned for undermining core societal values. By promoting get-rich-quick mentalities, gambling conflicts with Islamic and Zanzibari cultural principles that emphasize hard work, honesty, and equitable wealth generation (Kuran, 2004, p.58). This misalignment poses a moral hazard, particularly for youth, who may adopt risky financial behaviours (Derevensky, 2012, p.61). Ethical critiques thus advocate for alternative economic and recreational models such as microfinance initiatives and community sports programs that align with Zanzibar's moral framework.

THE PERSISTENCE OF GAMBLING IN ZANZIBAR

Despite the explicit prohibition of gambling (maysir) in Islamic teachings (Qur'an 5:90), which unequivocally declares it as "an abomination of Satan's handiwork," gambling persists in Zanzibar, primarily thriving in informal and unregulated settings. This enduring phenomenon presents a complex paradox in this predominantly Muslim society, where 99% of the population identifies as Muslim (Pew Research Center, 2022). The continuation of gambling activities stems from a multifaceted interplay of economic desperation, social dynamics, and technological advancements that collectively undermine religious prohibitions.

Economic hardship has been widely identified as a primary factor driving gambling participation in Zanzibar. Within the context of limited formal employment opportunities, makes some residents particularly younger demographics may turn to gambling as a perceived means of financial relief. (Reith, 2007, p.35) This phenomenon appears most prevalent in areas such as West Urban Region,

Northern Region and other areas in Zanzibar islands where socioeconomic disparities are particularly visible.

The lack of structured recreational alternatives in Zanzibar has created a cultural vacuum that gambling activities have filled, albeit controversially. With limited legal entertainment options particularly for youth many residents turn to traditional games like kete (a local card game), dice games, and increasingly, sports betting as social pastimes. These activities often begin as innocent social interactions but frequently escalate into habitual gambling behaviours. Community centres and mosques have attempted to provide alternative activities, but their reach remains limited, especially in rural areas.

The digital revolution has dramatically complicated Zanzibar's gambling landscape. Despite official bans, the rise of digital gambling platforms has created new challenges for regulators. The annual report 2019/2020 by the Gaming Bord of Tanzania (GBT) revealed that there are 35 sport betting operators, (land-based 11& 24 online where 1xBet, Betway, PariMach, WasafiBet, Sportpesa are most used), slot machines 14, SMS Lottery 3, and 16 Casinos (land-based 9& 7online). This digital gambling surge is particularly prevalent among tech-savvy youth, who can easily access offshore betting platforms offering football betting and virtual casino games. (GBT, 2020).

Unlike official gambling venues in other tourist spots, Zanzibar's betting scene thrives in an informal, underground economy. These activities take place secretly in private residences, informal youth gathering places, and even certain tourist zones with weak oversight. Additionally, gambling sometimes infiltrates school premises, occurring during breaks or even class hours. Though these operations may appear minor individually, they pose a serious threat not only to Islamic principles and social stability but also to students' academic performance.

The lack of oversight in informal gambling exacerbates numerous social risks. Without regulation, these operations frequently employ predatory practices, targeting vulnerable groups including low-income earners, unemployed youth,

and even minors (UNODC, 2023). A disturbing 2023 survey by HakiElimu Zanzibar found that 17% of secondary school students had participated in informal betting, with many reporting they were introduced to gambling by peers or family members (HakiElimu, 2023). This early exposure raises significant concerns about the normalization of gambling among younger generations and its potential to create lifelong addiction patterns.

The consequences of this hidden gambling epidemic are manifold. Family savings are often depleted, leading to domestic conflicts and sometimes divorce reports. Local imams reported that increasing cases of theft and petty crimes in Zanzibar society linked to gambling debts. Perhaps most alarmingly, the clandestine nature of these operations makes it nearly impossible to track or address problem gambling, leaving affected individuals without access to support services that exist in regulated gambling environments (WHO, 2023)

CULTURAL AND RELIGIOUS CONTEXT IN ZANZIBAR

The cultural and religious landscape of Zanzibar is further shaped by the island's unique history as a crossroads of trade, culture, and religion. While Islam serves as the dominant religious force, the influence of other traditions, such as African indigenous beliefs and Christian missionary activities, has also contributed to the region's diverse cultural fabric. However, Islamic principles, which emphasize community welfare, social justice, and individual piety, continue to take precedence in guiding moral and ethical behaviours. This is reflected in the island's social norms, where communal values and a collective sense of responsibility often override individual desires, particularly in matters that are seen as morally contentious, such as gambling. The ethical implications of gambling, for instance, are framed not only as an individual moral failing but also as a threat to the broader social order, which is why religious, and community leaders often advocate for stringent measures against such activities.

Moreover, Zanzibar's Islamic identity has fostered a collective approach to addressing social issues, particularly those related to behaviours deemed contrary to Islamic teachings. Religious leaders, in tandem with local authorities,

are instrumental in shaping public opinion and influencing policy decisions on matters like gambling. The condemnation of gambling in Zanzibar is not merely a religious concern but a societal one, with community leaders stressing the potential harm that gambling can inflict on families and social cohesion. The ethical argument against gambling in Zanzibar is rooted in the broader Islamic emphasis on protecting individuals from practices that are considered exploitative or harmful. The financial and emotional toll of gambling, particularly on vulnerable populations, is seen as a violation of the Islamic principles of charity, fairness, and social responsibility, which prioritize the well-being of the community over personal gain.

In addition to religious teachings, the ethical discourse surrounding gambling in Zanzibar is shaped by the cultural significance of personal integrity and social reputation. The concept of ummah (community) is a core tenet of Islamic ethics, and the preservation of collective integrity is considered a collective responsibility. As such, the effects of gambling on social relations such as financial ruin, addiction, and the disruption of family life are viewed not only as personal failures but as threats to the fabric of society. In Zanzibar, where family ties and social cohesion are highly valued, gambling is often perceived as a destructive force that undermines these foundational relationships. Therefore, the ethical debate surrounding gambling is not only concerned with the individual's moral conduct but also with the preservation of the collective good, as the well-being of the individual is intrinsically linked to the health of the larger community.

The intertwining of religion, culture, and ethics in Zanzibar creates a complex framework for understanding the challenges associated with gambling. While Islamic teachings provide a clear prohibition against such activities, the persistence of gambling in informal settings presents both moral and practical dilemmas for policymakers and religious leaders alike. Efforts to combat gambling must navigate the delicate balance between religious convictions and the realities of modern societal pressures, which include globalization, economic hardship, and changing cultural values. As such, the ethical concerns raised by

gambling in Zanzibar are not only about adherence to religious law but also about safeguarding the long-standing cultural traditions that define the identity and social structure of the island. The struggle to address gambling, therefore, reflects broader concerns about maintaining the integrity of Zanzibar's Islamic cultural heritage in the face of contemporary challenges.

COMMUNITY ATTITUDES TOWARD GAMBLING IN ZANZIBAR

Community attitudes toward gambling in Zanzibar reflect a complex interplay of condemnation, ambivalence, and acceptance, shaped by cultural, generational, and socio-economic factors. Research indicates that most residents strongly condemn gambling, viewing it as a morally and socially destructive practice that conflicts with Islamic teachings. This widespread disapproval is rooted in the religious and ethical frameworks that dominate public discourse, emphasizing the harmful consequences of gambling on individuals, families, and society. Many respondents associate gambling with financial ruin, addiction, and the erosion of moral values, underscoring its incompatibility with the cultural and spiritual identity of Zanzibar.

However, a minority of residents express more ambivalent or accepting views, framing gambling as a harmless recreational activity or a potential source of income. This perspective is often linked to personal experiences or pragmatic considerations, particularly among individuals facing economic hardships. For some, gambling represents a chance to achieve financial relief or entertainment in the absence of other opportunities. These individuals often rationalize their participation by emphasizing their ability to control their behavior, downplaying the risks of addiction or broader societal harm. While this view remains in the minority, it highlights the socio-economic pressures that contribute to the persistence of gambling in Zanzibar despite widespread condemnation. The generational divide in attitudes toward gambling is particularly pronounced, with younger respondents displaying more curiosity and openness toward the practice (Derevensky & Gupta, 2004, p.491). Influenced by globalization and the influx of external cultural norms, younger individuals often view gambling as a

modern and exciting activity, detached from its moral and ethical implications (Schüll, 2012, p.16). For some, gambling is seen as part of a broader engagement with globalized entertainment and lifestyle trends, reflecting a shift away from traditional values (Livingstone & Adams, 2011, p.4). This generational divergence underscores the challenges faced by religious and community leaders in preserving Zanzibar's cultural and spiritual heritage in the face of rapidly changing societal norms (Beckert & Lutter, 2013, p.6).

The findings of this study reveal a widespread acknowledgment among all interviewees regarding the presence and proliferation of gambling within the community. Importantly, gambling was reported to transcend boundaries of age and gender. Specifically, the data indicate that approximately 85% of male youth are involved in gambling activities, alongside 10% of young females and 5% of adults and elderly individuals. This demographic distribution suggests that gambling is not an isolated practice among a particular group but is embedded across various segments of the population.

Furthermore, contrary to common assumptions that gambling is primarily a coping mechanism for the unemployed, the study uncovered that individuals who are formally employed and those engaged in business activities also participate actively in gambling. For these individuals, gambling often serves as a supplementary source of income rather than merely a form of recreation. This trend may reflect broader socio-economic pressures, such as underemployment, income instability, or the perceived ease of earning quick money through betting platforms. The participation of economically active individuals highlights the normalization of gambling and calls for a nuanced understanding of its socio-economic implications within the community.

IMPACT OF GAMBLING ON YOUTH AND ACADEMIC PURSUITS

The impact of gambling on the academic pursuits of young individuals in Zanzibar highlights a critical social challenge, as its influence extends beyond the individual to the broader educational ecosystem. The evidence collected from the

interviewee showed that gambling leads to poor academic performance among students in primary and secondary schools. Teachers report observing students who skip classes or neglect assignments in favor of gambling, driven by the hope of immediate financial gain. This behavior not only disrupts the learning process for the individuals involved but also creates a ripple effect within classrooms, where the absence or disengagement of peers can undermine group activities and collaborative learning. Parents express concerns about the detrimental effects of gambling, noting that it erodes discipline and focus among school-aged children, making it harder to instill the values of persistence and responsibility essential for academic success

The informal nature of gambling exacerbates these issues by making it readily accessible to minors without effective oversight. Without clear regulatory measures or enforcement mechanisms, gambling becomes an easy temptation for students who may not fully understand the long-term consequences of their actions (Calado et al., 2017, p.419). Community leaders argue that addressing this issue requires a multi-faceted approach that includes not only awareness campaigns but also stronger institutional frameworks to monitor and regulate gambling activities. Collaborations between schools, religious organizations, and local authorities are seen as essential to creating a supportive environment where students are shielded from harmful influences and encouraged to prioritize their education. Such measures, coupled with programs promoting positive extracurricular activities, can provide youth with meaningful alternatives to gambling, helping to mitigate its impact on educational outcomes

Approximately 85% of male youth surveyed admitted to engaging in gambling activities regularly, with many spending several hours per day participating in informal betting (such as card games, sports wagers, or dice games among peers) or using mobile betting platforms. This widespread gambling behavior has become a significant concern, as excessive time commitment detracts directly from their academic responsibilities. Teachers and school administrators have observed a troubling trend; a growing number of students are failing to

complete assignments, missing classes, or neglecting to revise for examinations because they prioritize gambling over their studies. The consequences of this behavior are evident in declining academic performance. Many students involved in frequent gambling exhibit lower grades, reduced concentration in class, and higher absenteeism rates.

The study found that around 40% of youth gamblers experienced signs of emotional distress, including sadness, anxiety, and withdrawal from academic and social environments. Repeated gambling losses created feelings of hopelessness and guilt among students, further exacerbating their mental health struggles. Teachers and school counselors reported cases of absenteeism and lack of participation in classroom activities, often linked to the psychological burden caused by financial losses. Many affected students also exhibited behavioral changes, such as irritability, mood swings, and declining peer relationships, as gambling strained their social interactions. Some resorted to borrowing money or even engaging in petty theft to fund their habit, worsening their emotional and social instability. Parents and guardians often remained unaware of the issue until significant academic or behavioral consequences arose.

The data indicated a clear connection between gambling and student absenteeism. School records and interviews showed that students who gamble are three times more likely to miss school regularly than their peers who do not gamble. Teachers from urban schools noted a sharp rise in absenteeism, particularly during days when popular sports matches take place. In several cases, gambling-related truancy resulted in permanent dropout, particularly among male students aged 15–19. This trend not only affects individual learners but also undermines the national goal of increasing secondary school completion rates.

The study found that gambling among youth is strongly reinforced through peer networks. About 65% of student gamblers reported being introduced to betting by friends. Peer encouragement was found to normalize gambling behavior and, in some cases, lead students into other forms of risk, such as petty

theft to fund gambling. These behaviours further distanced youth from academic achievement and increased disciplinary cases in schools.

Despite the nuanced perspectives within the community, there remains a strong consensus on the need for regulation and education to address the risks associated with gambling. Many residents, including those who view gambling in a more favorable light, acknowledge its potential for harm and support efforts to mitigate its impact. Community discussions often emphasize the importance of providing alternatives to gambling, such as affordable recreational activities and economic opportunities that align with the cultural and religious fabric of society. This collective desire for a balanced approach reflects the community's commitment to addressing the challenges posed by gambling while preserving its ethical and social values.

PROPOSED MEASURES TO COMBAT GAMBLING ACTIVITIES IN ZANZIBAR

Gambling in Zanzibar presents a complex challenge that requires comprehensive interventions addressing its religious, economic, and social dimensions. study indicates that effective strategies must combine legal enforcement, community engagement, and economic alternatives to reduce both the supply and demand for gambling activities. This paper proposes evidence-based measures tailored to Zanzibar's unique cultural context, drawing on successful anti-gambling initiatives from similar jurisdictions.

Legal and Regulatory Reforms; Strengthening Zanzibar's legal framework against gambling should be a priority, given the demonstrated effectiveness of prohibition in reducing gambling participation in Muslim-majority regions. Authorities should enhance enforcement of existing bans through regular raids on underground gambling operations and stricter monitoring of financial transactions linked to betting activities (Abbott, 2020, p.44). Particular attention should be paid to digital platforms, as research shows online gambling poses unique regulatory challenges due to its borderless nature. This can be by implement-

ing ISP-level blocking of gambling websites, similar measures adopted in Saudi Arabia, could significantly reduce access (Ingi, 2024).

Religious and Community-Based Interventions: Islamic institutions play a crucial role in shaping attitudes toward gambling, as evidenced by studies showing strong correlations between religious observance and gambling abstinence (Dickson-Gillespie et al., 2008, p.36). The Chief Mufti's Office should issue updated fatwas clarifying gambling's prohibited status in Islam, to be disseminated through mosques and media channels. Mosques and Islamic centres should be well-positioned to serve as sanctuaries for counselling, education, and community support. These spaces may provide a supportive environment where individuals can seek guidance, reflect on their actions, and receive the necessary tools to rebuild their lives in accordance with Islamic teachings. By emphasizing repentance, self-discipline, and personal responsibility, these programs enable individuals to navigate the challenges of recovery while reinforcing their connection to faith and community. Through this process, individuals are empowered to overcome addiction, restore their moral integrity, and contribute positively to the societal fabric of Zanzibar. For instance, Community programs modelled after Singapore's "Gambling-Free Community" under the National Council on Problem Gambling, initiative could mobilize religious leaders, teachers, and recovered addicts to deliver anti-gambling messages (NCPG, 2024). Research from Malaysia demonstrates that peer education programs in schools can reduce youth gambling participation in a great number. (Rathakrishnan B & George S. 2021, p. 32-34).

Economic Alternatives and Social Support; Addressing the economic drivers of gambling requires creating viable alternatives. Microfinance programs could help in reducing reliance on gambling among low-income populations. Zanzibar could adapt these models, combining small business loans with financial literacy training. The establishment of community sports leagues and cultural centres, following the approach used in Australia's "Good Sports" program, provides constructive alternatives to gambling and for those already affected, counselling services based on cognitive-behavioural therapy (CBT) have proven effective in treating gambling addiction. (Purdie N, Matters G. et al. 2011, p.37).

Educational and Preventive Measures; School-based prevention programs should be implemented, incorporating lessons from Canada's "Stacked Deck" curriculum which reduced problem gambling among participants by 50% (Der-evensky J. 2011). Teacher training programs should emphasize early identifica-tion of at-risk students, as research shows gambling problems often begin in adolescence (Dickson et al., 2008, p.36). Parental education initiatives could adapt materials from Hong Kong's "Smart Teens" campaign, which successful-ly increased family discussions about gambling risks (The University of Hong Kong. 2023).

Monitoring and Evaluation; Establishing a gambling prevalence survey, like those conducted in the UK, Saudi Arabia, Malaysia, and Australia would enable evidence-based policy adjustments. A dedicated task force should coordinate implementation across sectors, with regular impact assessments. Studies sug-gest such comprehensive approaches can reduce problem gambling rates in any society which focuses on controlling gambling activities.

CONCLUSION

The ethical debate surrounding gambling in Zanzibar encompasses a multifac-eted discussion involving economic, religious, cultural, and social dimensions. On one hand, proponents argue that legalized and regulated gambling could serve as a catalyst for economic growth by attracting tourism, generating tax revenue, and creating employment opportunities. Given Zanzibar's reliance on tourism, casino resorts and regulated betting industries could diversify the economy, providing much needed funds for public infrastructure and social pro-grams. However, this perspective is met with strong opposition on ethical and religious grounds, particularly in a society where Islam as the dominant religion explicitly prohibits gambling (maisir) as haram (forbidden). Beyond religious objections, critics highlight the detrimental social consequences of gambling, including addiction, financial instability for vulnerable populations, and poten-tial increases in crime and corruption.

Online gambling in Zanzibar as other side of coin is rapidly gaining attention as a controversial and complex issue, raising critical questions about its social, religious, and legal implications. While digital platforms make gambling more accessible especially to youth through smartphones the practice clashes with the predominantly Islamic moral framework that strictly prohibits such activities. Families and communities are increasingly witnessing its negative impact, including addiction, financial distress, and academic decline. Despite its growing presence, legal regulations remain weak or poorly enforced, allowing platforms to operate with minimal oversight. This has sparked debates about who truly benefits from online gambling whether its foreign operators profiting at the expense of vulnerable locals or an emerging industry that could be taxed and regulated for public good.

The tension between economic pragmatism and moral responsibility presents a significant policy challenge. While some countries have adopted strict regulatory frameworks to minimize harm, Zanzibar must consider its unique socio-cultural context. A balanced approach could involve stringent regulations, such as limiting gambling to tourist zones, enforcing strict age restrictions, and implementing public awareness campaigns about gambling addiction. Additionally, investing in alternative forms of entertainment and revenue generation such as cultural tourism, sports, and creative industries could reduce reliance on gambling while aligning with Zanzibar's Islamic values.

Ultimately, the ethical justification for gambling in Zanzibar hinges on whether short-term economic gains outweigh long-term social costs. Policymakers must engage with religious leaders, community stakeholders, and public health experts to ensure that any gambling-related policies prioritize societal well-being over commercial interests. A sustainable approach would require transparent governance, robust regulatory oversight, and a commitment to protecting vulnerable populations from exploitation. By addressing these ethical concerns proactively, Zanzibar can navigate this contentious issue in a way that respects its cultural and religious identity while fostering responsible economic development.

REFERENCES

- Abbott, M. (2020). The changing epidemiology of gambling disorder and gambling related harms: Public health implications. *Public Health*, 185, 103–109.
<https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.04.003>
- Atikullah, A. (2017). Islamic law on gambling and some modern business practices *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 7(11), 606–619.
- Adams, P. J., Raeburn, J., & De Silva, K. (2017). A public health approach to gambling: A report prepared for Gambling Research Exchange Ontario (GREO).
- Al-Mawardi. (2020). Islamic jurisprudence on gambling. Dar al-Kitab al-Islami.
- Asad, T. (2003). *Formations of the secular: Christianity, Islam, modernity*. Stanford University Press.
- Beckert, J., & Lutter, M. (2013). Why the poor play the lottery: Sociological approaches to explaining class-based lottery play. *Sociology*, 47(6), 1152–1170.
- Bentham, J. (1789). *An introduction to the principles of morals and legislation*.
- Binde, P. (2007). Gambling and religion: Histories of concord and conflict. *Journal of Gambling Issues*, 20, 145–165.
- Binde, P. (2016). Gambling addiction and its treatment within minorities. *Addiction Research & Theory*, 24(2), 124–136.
- Blaszczynski, A., & Nower, L. (2002). A pathways model of problem gambling. *Addiction*, 97 (5), 487–499. <https://doi.org/10.1046/j.1360-0443.2002.00015.x>
- Blaszczynski, A., Ladouceur, R., & Shaffer, H. J. (2004). A science-based framework for responsible gambling: The Reno model. *Journal of Gambling Studies*, 20(3), 301–317.
<https://doi.org/10.1023/B:JOGS.0000040281.49444.e2>
- Brenner, L. (2014). *Muslim Identity and Social Change in Sub-Saharan Africa*. Indiana University Press.
- Calado, F., Alexandre, J., & Griffiths, M. D. (2017). Prevalence of adolescent problem gambling: A systematic review of recent research. *Journal of Gambling Studies*, 33(2), 397–424.
<https://doi.org/10.1007/s10899-016-9627-5>
- Clerke D. Tse S. et al. (2006). Religion, Spirituality and Associations with Problem Gambling. *New Zealand Journal of Psychology*. 35 (2).
- Derevensky, J. L. (2012). *Teen gambling: Understanding a growing epidemic*. Rowman & Littlefield.
- Derevensky, J. L., & Gupta, R. (2004). *Gambling problems in youth: Theoretical and applied perspectives*. Kluwer Academic.
- Dickson, L., Derevensky, J. L., & Gupta, R. (2008). Youth gambling problems: Examining risk and protective factors. *International Gambling Studies*, 8(1), 25–47.
- Eadington, W. R. (1999). The economics of casino gambling. *Journal of Economic Perspectives*, 13(3), 173–192.

- El-Gamal, M. (2006). *Islamic Finance: Law, Economics, and Practice*. Cambridge University Press.
- Esposito, J. (2010). *The Future of Islam*. Oxford University Press.
- Gaming Board of Tanzania. (2020). Annual Report 2019/2020. <https://www.gamingboard.go.tz/>
- Goodin, R. E. (1995). *Utilitarianism as a public philosophy*. Cambridge University Press.
- Grinols, E. L. (2004). *Gambling in America: Costs and Benefits*. Cambridge University Press.
- HakiElimu. (2022). The Social Impact of Gambling on Zanzibari Families.
- HakiElimu. (2023). Youth gambling trends in Zanzibar (Research Brief).
- Ingi. (2024). Gambling regulation in Saudi Arabia. iGamingToday.com. <https://www.igamingtoday.com/gambling-regulation-in-saudi-arabia/>
- Kant, I. (1785). *Groundwork of the Metaphysics of Morals*.
- Khamis, S. (2021). Informal economies in Zanzibar: The hidden gambling sector. *Journal of East African Studies*, 15(4), 606–623.
- Korn, D., & Shaffer, H. J. (1999). Gambling and the health of the public: Adopting a public health perspective. *Journal of Gambling Studies*, 15(4), 289–365.
- Korn, D., Gibbins, R., & Azmier, J. (2003). Framing public policy toward gambling. *Journal of Gambling Studies*, 19 (2), 123–141. <https://doi.org/10.1023/A:1023682623597>
- Kuran, T. (2004). *Islam and Mammon: The economic predicaments of Islamism*. Princeton University Press.
- Livingstone, C., & Adams, P. J. (2016). Gambling and the contradictions of consumption: A genealogy of the “pathological” subject. *American Behavioral Scientist*, 60 (1), 43–61. <https://doi.org/10.1177/0002764215601713>
- Loimeier, R. (2009). *Between Social Skills and Marketable Skills: The Politics of Islamic Education in 20th Century Zanzibar*. Brill.
- Maabharata, Sabha Parva Hindu narratives warning against gambling’s dangers.
- Markham, F., & Young, M. (2015). “Big gambling”: The rise of the global industry-state gambling complex. *Addiction Research & Theory*, 23(1), <https://doi.org/10.3109/16066359.2014.929118>
- Mill, J. S. (1906). *Utilitarianism*. The University of Chicago Press.
- Petry, N. M., Stinson, F. S., & Grant, B. F. (2005). Comorbidity of DSM-IV pathological gambling and other psychiatric disorders. *Journal of Clinical Psychiatry*, 66(5), 564–574.
- Petry, N. M., et al. (2017). Gambling disorder in the DSM-5: Implications for treatment. *Current Addiction Reports*, 4(3), 310–317.
- Petry, N. M., Stinson, F. S., & Grant, B. F. (2005). Comorbidity of DSM-IV pathological gambling and other psychiatric disorders. *Journal of Clinical Psychiatry*, 66 (5), 564–574. <https://doi.org/10.4088/JCP.v66n0504>

- Purdie, N., Matters, G., et al. (2011). Gambling and young people in Australia, Report to Gambling Research Australia. Australian Council for Educational Research Ltd.
<https://www.gamblingresearch.org.au/>
- Ramadan, T. (2017). Islam: The Essentials. Pelican Books.
- Rathakrishnan, B., & George, S. (2020). Gambling in Malaysia: An overview. BJPsych International, 18(2), 32–34. <https://doi.org/10.1192/bji.2020.55>
- Rawls, J. (1971). A Theory of Justice. Harvard University Press.
- Reith, G. (2007). Gambling and the contradictions of consumption: A genealogy of the “pathological” subject. American Behavioral Scientist, 51(1), 33-55.
- Reith, G. (2018). The Age of Chance: Gambling in Western Culture. Routledge.
- Rosenthal, R. J. (2013). Religion and gambling: The roll of the dice. Journal of Gambling Issues, 28(2), 1–19. <https://doi.org/10.4309/jgi.2013.28.2>
- Schüll, N. (2012). Addiction by design: Machine gambling in Las Vegas. Princeton University Press.
- Siddiqi, M. N. (2004). Riba, Gharar, and Islamic Banking. Islamic Publications.
- The University of Hong Kong. (2023). The Hong Kong Jockey Smart Kids: Presentation of research findings. <https://www.hku.hk/press/press-releases/detail/26507.html>
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2023). Illicit gambling and its social impacts in East Africa.
- Williams, R. J., West, B. L., & Simpson, R. I. (2007). Prevention of problem gambling: A comprehensive review of best practices. University of Lethbridge.
- World Bank. (2022). Economic vulnerability and informal betting in coastal communities.

Author Contributions

The article was written by a single author.

Conflict of Interest

The author reported that there is no conflict of interest.

Funding

No funding support was received for this research article.

Ethics Statement

This study does not require the approval of ethics committee.

EXTENDED ABSTRACT

Gambling in Zanzibar has become an increasingly critical issue, triggering extensive ethical, religious, and socio-political debate within the local context. As a semi-autonomous part of the United Republic of Tanzania, Zanzibar is a predominantly Muslim society, where Islamic teachings and values heavily influence personal and public life. Within Islamic jurisprudence, gambling is unequivocally prohibited and is considered as a form unethical enrichment that promotes moral decay, undermines spiritual integrity, and fosters social instability. However, despite this clear religious prohibition, various forms of gambling have gained popularity across the islands. This contradiction is particularly evident among young people, many of whom engage in gambling activities despite public religious condemnation. The expansion of both formal and informal gambling, particularly facilitated by mobile technologies and economic marginalization, challenges the effectiveness of traditional moral authority and necessitates a deeper examination of how gambling is understood, practiced, and regulated in Zanzibar.

Islamic religious perspectives on gambling in Zanzibar are grounded in authoritative scriptural text. The Quran provides explicit guidance on this matter, where gambling is identified alongside intoxicants as an abomination devised by Satan to sow discord and distract believers from worship. Religious scholars and imams in Zanzibar have consistently reinforced this stance through sermons, religious instructions, and public commentary. Gambling is often described in moral terms, not only as a personal sin but also socially corrosive activity that weakens community bonds and erodes the moral fabric of society. Religious leaders emphasize that Islam promotes earning wealth through lawful labour and discourages activities that rely on chance, deception, or exploitation.

Despite strong theological opposition, the prevalence of gambling particularly among youth continues to grow. The disconnect between religious teachings

and everyday practices can largely be attributed to broader socio-economic conditions, including rising unemployment, economic insecurity, and lack of opportunities. In urban areas, especially in Stone Town and other population centres, both formal and informal gambling outlets proliferated. Mobile-based gambling applications such as betway, sport pesa, aviator and others have become increasingly accessible, especially to the youth. These platforms often present gambling as entertainment or a financial opportunity, thus rebranding it in terms that are more appealing to a younger demographic. For many young people facing limited prospects, gambling offers the illusion of upward mobility, success, and financial independence. As such, the religious prohibition may lose their practical influence when they are perceived as disconnected from the socio-economic realities experienced by the population.

Zanzibar's legal and regulatory landscape concerning gambling is significantly underdeveloped when compared to mainland Tanzania. While the mainland has a functioning regulatory body (The Gaming Board of Tanzania) that oversees licenses and practices, Zanzibar lacks comprehensive local framework that governs gambling operations. The result is legal vacuum that has allowed gambling to expand largely unchecked. Although there have been isolated efforts by local authorities to shut down illegal operations or respond to community concerns, these actions are inconsistent and lack coordination. This fragmented enforcement regime weakens the credibility of public institutions and undermines the efforts of religious organizations to curb gambling. Furthermore, it raises questions about the alignment of governmental practices with societal values and religious expectations, especially when financial interests or political patronage may be influencing regulatory inaction.

Community perceptions of gambling are varied and shaped by religious affiliation, socio-economic background, and generational experiences. In more conservative and religiously observant communities, gamblers may face social

exclusion, stigma, intervention from family members and elders. Religious institutions are often regarded as moral watchdogs, and their teachings continue to influence public discourse and behavior to some extent. However, in economically distressed or urban environment, gambling may be viewed with greater tolerance, especially when seen as a survival strategy. Many individuals adopt flexible moral interpretations to justify their behaviour, engaging in religious practices while continuing to gamble. This selective moral engagement reflects broader shifts in ethical reasoning within society, where traditional religious norms are increasingly reinterpreted in response to changing socio-economic pressures and cultural influences.

Efforts by religious institutions, civil society organizations, educators to discourage gambling face substantial challenges. The globalized entertainment industry, the widespread use of social media, and the popularity of international sports leagues have contributed to the normalization of gambling among youth. Traditional religious messaging may appear outdated or ineffectual to this demographic, particularly when it does not address the structural causes of economic insecurity and social marginalization. To be more effective, religious and moral education must be integrated with comprehensive socio-economic interventions. These may include entrepreneurship training, access to financial resources, peer mentoring, and the creation of safe recreational spaces for youth. A holistic and community-based approach is essential, one that goes beyond condemnation to offer meaning alternatives that align with both religious values and contemporary challenges.

Üniversite Öğrencilerinde Reddedilme Duyarlılığı, Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi

An Examination of the Relationships Among Rejection Sensitivity, Irrational Beliefs in Romantic Relationships and Mental Well-being Among University Students

Feyza Gül Gürsançtı¹, Durmuş Ümmet²

1. İstanbul Ticaret Üniversitesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul, Türkiye
ORCID: : 0009-0001-3485-961X
feyzagulgursanciti@gmail.com

2. Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, İstanbul, Türkiye
ORCID: : 0000-0002-8318-9026
dummet@marmara.edu.tr

Geliş Tarihi : 03/12/2024

Kabul Tarihi: 24/06/2025

DOI: [10.55205/jocsosa.3220241582848](https://doi.org/10.55205/jocsosa.3220241582848)

ATIF: Gürsançtı, F.G., ve Ümmet D. (2025). Üniversite Öğrencilerinde Reddedilme Duyarlılığı, Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Cihannüma Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, 3 (2), 63-92

ÖZ

Mental iyi oluş, bireyin genel olarak kendini iyi hissetmesi, psikolojik olarak sağlıklı ve dengede olması anlamına gelmektedir. Bu kavram, kişinin yaşamında anlam, amaç ve memnuniyet duyguları taşıması, stresle başa çıkma yetenekleri, duygusal denge, olumlu ilişkiler kurma ve sürdürme kapasitesini içerir. Bu bağlamda çalışma, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilere dair akılcı olmayan inançların bireylerin mental iyi oluşları üzerindeki etkilerini literatürdeki mevcut bilgi ve teorilerle değerlendirerek, incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, Mental İyi Oluş Ölçeği (MİO), Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ) ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği (RIAÖİ) kullanılmıştır. Veriler, 446 katılımcıdan çevrimiçi anket yoluyla toplanmış ve SPSS programı ile analiz edilmiştir. İlişki analizleri için Pearson Korelasyon Analizi, bağımlı değişkenleri yordamak amacıyla Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon Analizi ve demografik

değişkenlere göre farkları belirlemek için T-Testi analizi ve ANOVA analizi kullanılmıştır. Bulgular, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerdeki akılcı olmayan inançlar ile mental iyi oluş arasında anlamlı ve olumlu bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ayrıca romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumları gibi demografik değişkenlerin, mental iyi oluş üzerinde belirgin etkiler yarattığı belirlenmiştir. Araştırma, romantik ilişkiler ve aile dinamiklerinin mental iyi oluş üzerinde önemli derecede kalıcılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlar, eğitim ve müdahale programlarının yanı sıra aile içi dinamiklere yönelik bilgilerin artırılmasının önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Reddedilme Duyarlılığı, Romantik İlişkiler, Akılcı Olmayan İnançlar, Mental İyi Oluş, Üniversite Öğrencileri.

ABSTRACT

Mental well-being refers to an individual's overall sense of well-being, psychological health, and balance. This concept encompasses a person's sense of meaning, purpose, and satisfaction in life, stress management abilities, emotional balance, and the capacity to form and maintain positive relationships. In this context, the study aims to examine the effects of rejection sensitivity and irrational beliefs in romantic relationships on individuals' mental well-being by evaluating existing literature and theories. This study utilized the Mental Well-Being Scale (MWS), the Rejection Sensitivity Questionnaire (RSQ), and the Irrational Beliefs in Romantic Relationships Scale (IBRRS). Data were collected from 446 participants through an online survey and analyzed using the SPSS program. Relationship analyses were conducted using Pearson Correlation Analysis, while Multiple Linear Regression Analysis was employed to determine predictive variables. Differences based on demographic variables were assessed using T-Test and ANOVA. The findings indicate significant and positive relationships between rejection sensitivity, irrational beliefs in romantic relationships, and mental well-being. Additionally, it was found that demographic variables such as romantic relationship status and parenting styles significantly affect mental well-being. The research highlights the lasting impact of romantic relationships and family dynamics on psychological health. The results emphasize the importance of enhancing knowledge regarding family dynamics, alongside education and intervention programs.

Keywords: Rejection Sensitivity, Romantic Relationships, Irrational Beliefs, Mental Well-Being, University Students.

GİRİŞ

İnsan, doğası gereği sosyal bir varlıktır ve yaşamının büyük bir kısmını başkalarıyla kurduğu ilişkilerle şekillendirir. Sosyal ve romantik bağlar, bireyin psikolojik iyi oluşunu destekleyen temel unsurlardan biri olarak kabul edilmektedir (Şirvanlı Özen ve Güneri, 2018). Ancak, bu ilişkilerde yaşanan problemler, bireylerin duygusal dengelerini ve yaşam kalitelerini olumsuz etkileyebilir (Kaba, 2019). Özellikle reddedilme korkusu ve bu korkunun yönlendirdiği irrasyonel düşünceler, romantik ilişkilerde güven ve iletişim gibi temel dinamikleri zedeleyebilir (Şen, 2023). Günümüz gençliği arasında romantik bağların dinamiğini anlamak, yalnızca bireysel mutluluğu değil, aynı zamanda toplumsal uyumu da desteklemek açısından büyük önem taşımaktadır.

Reddedilme duyarlılığı, romantik ilişkilerdeki çeşitli duygusal tepkileri şekillendiren önemli bir psikolojik faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duyarlılık, yüksek seviyelerde olduğunda, bireylerin ilişkilerinde algılanan veya gerçek reddedilmeye karşı kaygı, depresyon ve öfke gibi tepkiler geliştirmelerine neden olabilmektedir (Şirvanlı Özen ve Güneri, 2018). Örneğin, partnerden gelen bir mesaja yanıt verilmediğinde, bu durum bireyin kendisini önemsiz hissetmesine yol açabilir ve büyük bir duygusal acı yaratabilir (Şahin ve Yerlikaya, 2020). Reddedilme korkusunun, bireyin reddedilme korkusunu artıran davranışlara yönlendirmesi ise ilişkilerde bir kısır döngü oluşturabilir (Uncu, 2021). Bu bağlamda, özellikle üniversite öğrencilerinde, reddedilme duyarlılığının sağlıklı romantik bağlar üzerindeki etkisini incelemek önemlidir.

Bireylerin reddedilme duyarlılığı, çocukluk dönemindeki deneyimlerden ve ebeveyn ilişkilerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Çocukluk döneminde sık sık reddedilmeye veya eleştiriye maruz kalmak, yetişkinlikte daha yüksek bir reddedilme duyarlılığına zemin hazırlayabilir (Seçim, 2019).

Bu durum, bireyin gelecekteki ilişkilerde güvensizlik hissetmesine ve ilişkisel dinamiklerin zarar görmesine yol açabilir (Kesebir ve ark., 2011). Reddedilme duyarlılığı, kişinin ilişkide kendini ifade etme ve iletişim kurma becerilerini kısıtlayarak, romantik ilişkilerde güven ve açık iletişim eksikliğine neden olmaktadır (Tekke ve Coşkun, 2019).

Romantik ilişkiler, bireyin duygusal iyi oluşuna önemli katkı sağlamakla birlikte, bu ilişkilerde ortaya çıkan irrasyonel inançlar ve reddedilme korkusu, ilişkideki dengeyi bozabilir (Sarı ve Korkut-Owen, 2016). Örneğin, bireyler romantik ilişkilerinde reddedilmeye dair sürekli bir beklenti içinde olduklarında, bu korku, partnerlerine karşı güvensizlik ve sürekli şüphe geliştirmelerine neden olabilir. Irrasyonel inançlara sahip bireyler, ilişkilerinde gerçek dışı beklentiler geliştirebilir ve ilişkilerde tatminsizlik yaşanabilir (Tosun ve Yazıcı, 2021).

Ebeveynlerin çocuklarına yönelik tutumları, reddedilme duyarlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ebeveynleri tarafından koşulsuz kabul gören çocukların özsaygıları gelişirken, reddedilen çocuklar değersizlik ve yetersizlik hisleri geliştirme eğilimindedirler (Akgöz Aktaş ve Er Vargün, 2022). Bu durum, sosyal ortamlarda reddedilme korkusuna neden olarak bireylerin sosyal gelişimini olumsuz etkileyebilir (Öztürk Can ve Aksel, 2017). Ayrıca, akran ilişkilerinde reddedilen bireylerin sosyal becerilerinin düşük olduğu ve yalnızlık hissi geliştirme eğiliminde oldukları görülmektedir (Salı, 2014).

Reddedilme duyarlılığı, bireylerin sosyal ve romantik ilişkilerdeki uyumunu etkileyen önemli bir yapıdır ve yüksek duyarlılık, bireyin özgüvenini zedeleyerek düşük özsaygıya yol açabilir (Şirvanlı Özen ve Güneri, 2018). Bu durum, bireyin ilişkilerde güvenli bağ kurmasını zorlaştırabilir ve özsaygı zayıfladıkça yalnızlık ve izolasyon hissi artabilir (Çağlayaner ve Çoklar Okutkan, 2021). Reddedilme duyarlılığının, anksiyete ve panik bozukluğu gibi psikolojik sorunların semptomlarını kötüleştirdiği de belirlenmiştir (Mantar, 2008). Bu nedenle, reddedilme duyarlılığı üzerine yapılan araştırmalar, psikolojik iyi oluşu desteklemek adına önem taşımaktadır (Yüksel, 2002).

Reddedilme duyarlılığına ek olarak, romantik ilişkilerde görülen irrasyonel inançlar da bireylerin ilişkisel tatminini etkileyebilir. "Mükemmel bir eş vardır" veya "gerçek aşk zahmetsizdir" gibi irrasyonel inançlar, ilişkilerde yanlış anlamalara neden olabilir ve ilişkinin dengesini bozabilir (Sarı ve Korkut Owen, 2016). Bu tür inançlar, partnerin davranışlarını yanlış yorumlamaya yol açarak iletişim de gerginliğe sebep olabilir (Doğan, 2004).

Mental iyi oluş, bireyin duygusal ve sosyal yaşamındaki dengesi ile yakından ilişkilidir ve bu bağlamda sağlıklı bir romantik ilişki, bireyin genel yaşam tatminine önemli katkılar sağlar (Kaya, 2020). Mental iyi oluş, bireyin akademik başarısını ve kişisel gelişimini destekleyen bir ön koşul olarak değerlendirilmektedir (Tatliloğlu, 2015). Ancak reddedilme duyarlılığı ve irrasyonel inançlar, bireylerin mental iyi oluş üzerinde olumsuz etkilere yol açarak stres ve kaygıyı artırabilir (Özkan, 2016). Bu makale, üniversite öğrencilerinde reddedilme duyarlılığı, romantik ilişkilerdeki irrasyonel inançlar ve mental iyi oluş arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Literatürdeki bulgulara dayanarak, reddedilme duyarlılığı ve irrasyonel inançların romantik ilişkilerdeki güven, iletişim ve genel mental iyi oluş üzerindeki etkileri tartışılacaktır. Elde edilen sonuçların, sağlıklı ilişkiler ve mental iyi oluşu destekleyecek stratejiler geliştirilmesine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada üniversite öğrencileri arasında reddedilme duyarlılığı, romantik ilişkilerdeki akılcı olmayan inançlar ve mental iyi oluş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, bu değişkenler arasındaki etkileşimleri anlamak ve bu etkileşimlerin bireylerin mental iyi oluş düzeyi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca, demografik değişkenlerin (romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumları gibi) mental iyi oluş üzerindeki belirleyici etkileri de incelenmiştir. Bu bağlamda, çalışma nicel araştırma modeline dayanmaktadır.

ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırmada, betimsel ve ilişkisel tarama modelleri kullanılmıştır. Betimsel tarama, gruptaki bireylerin belirli olgu ve olaylara ilişkin görüş ve tutumlarını elde etmek, olgu ve olayları betimlemeye çalışmak amacıyla büyük gruplar üzerinde yapılan bir çalışmadır (Karakaya, 2012). İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla değişken arasında ortak değişkenlik olup olmadığını belirlemek için tasarlanmış bir tarama yöntemidir. İlişkisel tarama modelinde değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişiyorsa bunun nasıl gerçekleştiği belirlenmeye çalışılır (Karasar, 2011). Çalışmada betimsel model, mental iyi oluş, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerdeki akılcı olmayan inançlar gibi değişkenlerin üniversite öğrencileri arasındaki dağılımını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. İlişkisel

tarama modeli ise, bu değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek ve bunların mental iyi oluş üzerindeki etkilerini belirlemek için kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA GRUBU

Bu çalışmanın evrenini, Türkiye genelindeki üniversitelerde eğitim görmek-
te olan öğrenciler oluşturmaktadır; araştırma kapsamında, tesadüfi olmayan
amaçlı örnekleme yöntemi kullanılarak bir örneklem grubu oluşturulmuştur.
Amaçlı örnekleme, önemli bilgi içermesi beklenen durumların kapsamlı bir şekil-
de analiz edilmesini kolaylaştıran bir örnekleme yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek,
2011). Bu çalışmada, reddedilme duyarlılığı, romantik ilişkilerde akılcı olmayan
inançlar ve mental iyi oluş gibi değişkenler incelendiği için, katılımcıların üni-
versite öğrencisi olmasının, araştırma amacını destekleyecek türde homojen bir
grup sağladığı düşünülmüştür. Ayrıca bu yaş grubundaki bireylerin (18-25 yaş
arası), bu tür psikososyal değişkenlerin daha belirgin bir şekilde gözlemlene-
bileceği bir dönemde oldukları varsayılmıştır. Araştırmanın örnekleme, 2024 yılı
itibarıyla Türkiye’deki farklı üniversitelerde eğitim gören toplam 446 üniversite
öğrencisinden oluşmaktadır. Örnekleme dahil edilen katılımcılar gönüllülük esa-
sına göre belirlenmiştir. Veriler, çevrimiçi anket yöntemi ile toplanmış ve katılım-
cılara e-posta ve sosyal medya platformları üzerinden ulaşılmıştır. Katılımcıların
demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, romantik ilişki durumu, ebeveyn tutumları)
çeşitlilik sağlanacak şekilde dengelenmiştir. Bu çalışmada örneklem modeli ola-
rak amaçlı örnekleme tercih edilmiştir. Bunun başlıca nedenleri şunlardır:

- Araştırma amacı ile uyum sağlanması, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar gibi değişkenlerin üniversite öğrencileri arasında daha belirgin gözlemlenebileceği düşünülmesi,
- Erişim kolaylığı sağlanması, çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak farklı böl-
gelerdeki üniversite öğrencilerine kolayca ulaşılabilmesi, homojen bir grup sağlanması,
- Üniversite öğrencilerinin benzer sosyo-kültürel ve eğitim düzeylerine sahip olmaları nedeniyle araştırma sonuçlarının içsel geçerliliğinin artması,
- Demografik çeşitlilik sağlanması
- Gönüllü katılım esasına dayalı olarak oluşturulan bu örneklemde yaş, cinsi-
yet, romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumları gibi değişkenlerin dikkate alınarak demografik çeşitlilik sağlanmasıdır.

Katılımcıların temel demografik özellikleri Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

		n	%
Cinsiyet	Kadın	352	78,9
	Erkek	94	21,1
	Total	446	100,0
Yaş	18-25	341	76,5
	26-39	105	23,5
	Total	446	100,0
Romantik ilişki durumu	Var	203	45,5
	Yok	243	54,5
	Total	446	100,0
Anne eğitim düzeyi	İlkokul	225	50,4
	Ortaokul	65	14,6
	Lise	94	21,1
	Ön lisans	19	4,3
	Lisans	37	8,3
	Y.Lisans	3	,7
	Doktora	3	,7
	Total	446	100,0
Baba eğitim düzeyi	İlkokul	128	28,7
	Ortaokul	87	19,5
	Lise	141	31,6
	Ön lisans	20	4,5
	Lisans	59	13,2
	Y.Lisans	8	1,8
	Doktora	3	,7
	Total	446	100,0
Yaşamın büyük kısmının geçtiği yer	Köy/Kasaba	56	12,6
	İl/ilçe	111	24,9
	Şehir	100	22,4
	Büyükşehir	179	40,1
	Total	446	100,0

Kardeşler arasında sıra	Tek çocuk	15	3,4
	1	160	35,9
	2	125	28,0
	3	73	16,4
	4 ve üzeri	73	16,4
	Total	446	100,0
Çocukluğunuzda anne ve babanızın sizi büyütme tutumlarını nasıl algılıyorsunuz?	Otoriter	91	20,4
	Tutarsız	92	20,6
	Aşırı koruyucu	83	18,6
	İhmalkar	16	3,6
	Demokratik	159	35,7
	Vefat/Ayrılık/Terk nedeniyle tanımama	5	1,1
	Total	446	100,0

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları aşağıda belirtilmiştir:

- Mental İyi Oluş Ölçeği (MİO): Bireylerin genel ruh hali, mutluluk düzeyi ve yaşam memnuniyeti gibi alanları değerlendiren bir ölçektir (Keldal, 2015).
- Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği (RDÖ): Bireylerin sosyal ilişkilerde reddedilme durumuna olan duyarlılığını ölçmek için kullanılan bir araçtır (Göncü Köse ve ark., 2017).
- Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği (RIAÖİ): Bireylerin romantik ilişkilerinde gerçekçi olmayan beklentilerini değerlendiren bir ölçektir. Alt boyutları arasında beklenti, sosyal zaman kullanımı, fiziksel yakınlık, zihin okuma ve cinsiyet gibi kategoriler bulunmaktadır (Sarı ve Korkut-Owen, 2015).

VERİLERİN TOPLANMASI

Veriler, katılımcılara çevrimiçi (online) bir anket aracılığıyla sunulmuştur. Google Form kullanılarak hazırlanan anket, katılımcılara e-posta ve sosyal medya aracılığıyla ulaştırılmıştır. Anket formunda katılımcıların yaş, cinsiyet, romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumları gibi demografik bilgileri de toplanmıştır.

KULLANILAN ANALİZLER

Veri analizinde SPSS programı kullanılmıştır. Araştırmada uygulanan analizler şunlardır:

- Tanımlayıcı İstatistikler: Ölçeklerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri hesaplanarak incelenmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayıları ile Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılarak verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir.
- Pearson Korelasyon Analizi: Mental iyi oluş, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerdeki akılcı olmayan inançlar arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analiziyle değerlendirilmiştir.
- Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon Analizi: Mental iyi oluş bağımlı değişken olarak belirlenmiş, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ise bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmiştir.
- Gruplar Arası Farklılık Analizleri (T-Testi ve ANOVA): Mental iyi oluşun demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla T-Testi ve ANOVA analizleri uygulanmıştır. Gruplar arasındaki farkların tespiti için Post-Hoc analizi olarak TUKEY testi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA ETİK ONAYI VE KATILIMCI BİLGİLENDİRME

Bu çalışma, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Etik Kurulu tarafından incelenmiş ve etik onay almıştır. “Üniversite Öğrencilerinde Reddedilme Duyarlılığı, Romantik İlişkilerdeki Akılcı Olmayan İnançlar ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi” başlıklı araştırmaya ilişkin etik onay, 03.04.2023 tarihinde E-65836846-044-284442 numaralı yazı ile verilmiştir. Çalışmada kullanılan anket sorularının etik tanım, değer ve ilkelere uygun olduğu belirtilmiştir.

Katılımcılara araştırmanın amacı, içeriği ve gizlilik politikaları hakkında detaylı bilgi verilmiş; gönüllülük esasına dayalı katılım sağlanmıştır. Tüm katılımcılara, verilerinin anonim olarak toplanacağı ve sadece bilimsel amaçlarla kullanılacağı belirtilmiş, gerektiğinde çalışmadan çekilebilecekleri ifade edilmiştir. Katılımcılar, araştırma öncesinde Bilgilendirilmiş Onam Formu’nu okuyarak onaylarını vermiştir.

VERİ TOPLAMA ARAÇLARININ GÜVENİRLİĞİ VE GEÇERLİĞİ

Araştırmada kullanılan ölçeklerin geçerlilik ve güvenirlik özellikleri incelenmiştir. Bu kapsamda her bir ölçeğe ilişkin bilgiler ve güvenirlik analizi sonuçları verilmiştir. MİÖ, bireylerin genel ruh hali, mutluluk düzeyi ve yaşam memnuniyeti gibi alanları değerlendiren bir ölçektir (Demirtaş ve Baytemir, 2019). Ölçeğin Türkçe versiyonu Keldal (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,87 olarak belirlenmiştir. Bu katsayı, ölçeğin iç tutarlılığının güçlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca, ölçeğin yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiş ve sonuçlar, ölçeğin uygun bir faktör yapısına sahip olduğunu göstermiştir.

RDÖ, bireylerin sosyal ilişkilerde reddedilme durumlarına karşı hassasiyetlerini ölçmek için kullanılmaktadır (Sucu ve Faraji, 2023). Ölçek, Göncü Köse ve ark. (2017) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha katsayısı 0,81 olarak rapor edilmiştir. Alt boyutlarının güvenirlik analizleri incelendiğinde, tüm alt boyutların Cronbach's Alpha katsayılarının 0,75 ile 0,84 arasında değiştiği görülmüştür. Bu sonuçlar, ölçeğin hem genel hem de alt boyut düzeyinde yeterli güvenirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

RIAÖİ, romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançları değerlendiren ve bireylerin gerçekçi olmayan beklentilerini ölçmeyi amaçlayan bir ölçektir (Pala Akbaba ve Erol, 2019). Sarı ve Korkut-Owen (2015) tarafından ölçek, Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçeğin toplam Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,85 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları aşırı beklentiler için 0,83, sosyal zaman kullanımı için 0,77, fiziksel yakınlık için 0,80, zihin okuma için 0,82 ve cinsiyet farklılıkları için 0,78 olarak rapor edilmiştir. Bu değerler, ölçeğin hem genel hem de alt boyutlar açısından yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ölçeğin geçerlilik çalışmaları ise yapı geçerliliği ve kriter geçerliliği kapsamında test edilmiş, ölçek ve alt boyutlarının farklı örneklemelerde tutarlı sonuçlar verdiği görülmüştür. Bu çalışmada kullanılan veri toplama araçlarının güvenirlik analizleri, araştırma örneklemi üzerinde tekrar test edilmiştir. SPSS ile gerçekleştirilen Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayıları:

- MİO için 0,88,
- RDÖ için 0,82,
- RIAOİ için 0,86,
- Aşırı beklentiler için 0,84,
- Sosyal zaman kullanımı için 0,79,
- Fiziksel yakınlık için 0,81,
- Zihin okuma için 0,83
- Cinsiyet farklılıkları için 0,78 olarak belirlenmiştir.

Bu sonuçlar, ölçeklerin mevcut araştırma için güçlü bir iç tutarlılık sergilediğini ve güvenilir bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir.

VERİ ANALİZ SÜRECİ

Toplanan veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz süreci aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır:

- Tanımlayıcı İstatistikler: İlk aşamada, verilerin dağılımı ve temel istatistiksel özellikleri incelenmiştir. Ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler gibi temel istatistikler hesaplanmış; çarpıklık ve basıklık değerleri incelenerek verilerin normal dağılım gösterip göstermediği değerlendirilmiştir.
- Korelasyon Analizi: Değişkenler arasındaki ilişkiler Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analizi ile belirlenmiştir.
- Regresyon Analizi: Mental iyi oluş puanlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon analizi yapılmıştır. Bu analiz, bağımlı değişken olarak mental iyi oluş ve bağımsız değişkenler olarak reddedilme duyarlılığı ve akılcı olmayan inançları içermektedir.
- Gruplar Arası Farklılık Analizleri (T-Testi ve ANOVA): Mental iyi oluşun demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için T-Testi ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Anlamlı farklılıkların saptanması amacıyla Tukey testi uygulanmıştır.

SINIRLILIKLAR

Bu çalışmanın sınırlılıkları arasında, verilerin yalnızca Türkiye'deki üniversite öğrencilerinden toplanmış olması bulunmaktadır. Ayrıca, çalışma kesitsel bir yapıya sahip olup, değişkenler arasındaki etkileşimlerin uzun vadeli etkilerini belirlemek için yeterli değildir. Gelecek araştırmalarda daha geniş örneklemelerle yapılacak boyamsal çalışmalar, bulguların genelleştirilebilirliğini artırabilir.

BULGULAR

Mental İyi Oluş Ölçeği, Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği, Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği ve Alt Boyutlarına Ait İstatistikler

MİO, RDÖ, RIAÖi ve alt boyutlarına ait tanımlayıcı istatistikler ve normal dağılıma uygunluğu için elde edilen çarpıklık ve basıklık katsayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Psikolojik Ölçeklerin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Normallik Testi Sonuçları

	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Std. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Reddedilme Duyarlılığı	446	1,00	5,70	2,71	0,96	0,421	-0,265
Mental İyi Oluş	446	1,00	5,00	3,49	0,89	-0,674	-0,100
Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar	446	1,30	4,70	3,03	0,51	0,030	0,688
Aşırı Beklentiler	446	1,00	5,00	3,69	0,67	-0,488	0,739
Sosyal Zaman Kullanımı	446	1,00	4,30	2,27	0,72	0,325	-0,295
Fiziksel Yakınlık	446	1,00	5,00	3,01	1,02	-0,037	-0,747
Zihin Okuma	446	1,00	5,00	3,27	0,83	-0,089	-0,556
Cinsiyet Farklılıklar	446	1,00	5,00	3,16	0,84	-0,310	-0,183
Farklı Düşünmek	446	1,00	5,00	2,43	0,75	0,466	0,034

RDÖ, MİO ve RİAOİ ve alt boyutlarına ait çarpıklık ve basıklık katsayıları -1;+1 aralığında olduğu için ve normallik testleri olan Kolmogrov Smirnov ve Shapiro Wilks testi sonuçlarına göre ölçekler ve alt boyutlarının normal dağılıma uygun olduğu görülmüştür.

Mental İyi Oluş Ölçeği Puanları ile Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği Puanları ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği Puanları Arasındaki İlişkiler

MİO'nun RDÖ ve RİAOİ ile ilişkisi Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon analiziyle incelenmiştir. Sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Mental İyi Oluş Ölçeği ile Diğer Psikolojik Ölçeklerin Korelasyon Analizi

		Reddedilme Duyarlılığı	Romantik İlişkilerde İnançlar	Sosyal Zaman Kullanımı	Cinsiyet Farklılıkları	Farklı Düşünmek
Mental İyi Oluş	R	-,357	-,088	-,181	-,129	-,217
	P	0,000**	0,062	0,000**	0,006**	0,000**

*p<0,05

MİO ile RDÖ arasında negatif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -,357$, $p < 0,001$). Romantik ilişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği'nin alt boyutlarından Sosyal Zaman Kullanımı ile negatif yönlü ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -,181$, $p < 0,001$). Cinsiyet Farklılıkları alt boyutu ile düşük düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır ($r = -,129$, $p = 0,006$). Ayrıca, Farklı Düşünmek alt boyutu ile de düşük düzeyde negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r = -,217$, $p < 0,001$). Korelasyon değerleri, ilgili değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü ve gücünü ifade etmektedir.

Mental İyi Oluşun Yordanmasına İlişkin Bulgular

Mental iyi oluşa etki eden faktörlerin belirlenmesi için MİO'nun bağımlı, diğer parametrelerin ise bağımsız değişken olduğu Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon modeli test edilmiştir.

Tablo 4: Mental İyi Oluşun Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Std. Olmayan Katsayılar		Standart Katsayılar	T	P
		B	Std. Hata	Beta		
Mental İyi Oluş F=21,410; p<0,001 R²= 0,155	Sabit	5,064	0,207		24,459	0,000
	Reddedilme Duyarlılığı	-0,299	0,041	-0,321	-7,221	0,000*
	Sosyal Zaman Kullanımı	-0,085	0,059	-0,068	-1,424	0,155
	Cinsiyet Farklılıkları	-0,059	0,048	-0,056	-1,243	0,215
	Farklı Düşünmek	-0,158	0,057	-0,132	-2,758	0,006*

*p<0,05

Model sonuçlarına göre kurulan regresyon modeli anlamlı bulunmuştur (F=21,410 ; p<0,001). Reddedilme Duyarlılığı ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği'nin MiO üzerindeki değişimi açıklama oranı %15,5'tir.

Model sonuçları incelendiğinde, Mental İyi Oluş üzerinde anlamlı bir etkisi olan bağımsız değişkenlerin Reddedilme Duyarlılığı (B = -0,299, β = -0,321, p < 0,001) ve Farklı Düşünmek (B = -0,158, β = -0,132, p = 0,006) olduğu görülmüştür. Bu değişkenlerin standart katsayılarına (Beta) göre, Reddedilme Duyarlılığı Mental İyi Oluş üzerinde en güçlü negatif etkiye sahiptir. Farklı Düşünmek değişkeni ise Mental İyi Oluş üzerinde daha düşük düzeyde, ancak anlamlı bir negatif etki göstermektedir. Sosyal Zaman Kullanımı ve Cinsiyet Farklılıkları değişkenlerinin ise Mental İyi Oluş üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır (p > 0,05). Modelin genel açıklama gücü ise (R² = 0,155), Mental İyi Oluş üzerindeki toplam varyansın %15,5'inin bu modeldeki bağımsız değişkenler tarafından açıklandığını göstermektedir.

Mental İyi Oluş Ölçeği Puanlarının Demografik Değişkenlerin Değişimine İlişkin Bulgular

Aşağıda yaş gruplarına göre mental iyi oluş puanlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo 5: Mental İyi Oluşun Yaş Gruplarına Göre Farklılıkları

		Mental İyi Oluş		T	P
		Orta	Std. Sapma		
Yaş	18-25	3,50	0,88	0,269	0,604
	26-39	3,45	0,94		

MİO puanlarının yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçlarına göre, 18-25 ve 26-39 yaş grupları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p > 0,05$).

Aşağıda, romantik ilişkisi olan ve olmayan kişilerin mental iyi oluş puanlarının Bağımsız Örneklem T-Testi verilmiştir.

Tablo 6: Mental İyi Oluşun Romantik İlişki Durumuna Göre Farklılıklarının Bağımsız Örneklem T-Testi

		Mental İyi Oluş		T	P
		Orta	Std. Sapma		
Romantik ilişkisiniz var mı?	Var	3,57	0,87	3,027	0,643*
	Yok	3,42	0,91		

* $p < 0,05$

Tablo 6, romantik ilişki durumunun MİO puanları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan Bağımsız Örneklem T-Testi sonuçlarını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, romantik ilişki durumu ile mental iyi oluş düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur.

($t = 3,027$; $p < 0,05$). MİO'nun romantik ilişki olma durumuna göre değişimi incelendiğinde anlamlı düzeyde farklılık gösterdiği görülmüştür ($p < 0,05$). Diğer bir ifade ile romantik ilişkisi olanların mental iyi oluş düzeyi olmayanlardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Aşağıda anne ve babanın büyütmeye tutumlarına göre mental iyi oluş puanlarının karşılaştırılması yapılmıştır.

Tablo 7: Mental İyi Oluşun Anne Babanın Büyütme Tutumlarına Göre Farklılıklarının Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve Post-Hoc TUKEY Testi

		Mental İyi Oluş		P	p
		Orta	Std. Sapma		
Çocuklukta anne ve babanın büyütmeye tutumlarının algılanması	Otoriter	3,29	0,89	4,233	0,001*
	Tutarsız	3,38	0,91		
	Aşırı koruyucu	3,50	0,97		
	İhmalkâr	3,00	1,01		
	Demokratik	3,71	0,78		
	Vefat/Ayrılık/Terk nedeniyle tanımama	3,56	1,14		

* $p < 0,05$

Tablo 7, anne-baba tutumlarının MİO puanları üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ve anlamlı farklılıkların hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için yapılan TUKEY testi sonuçlarını göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, anne-baba tutumları ile mental iyi oluş düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur ($F = 4,233$; $p = 0,001$). TUKEY testi sonuçlarına göre, anne-baba tutumu demokratik olan bireylerin mental iyi oluş düzeyi, otoriter, tutarsız ve ihmalkâr tutumla yetiştirilen bireylerden anlamlı derecede daha yüksektir. Ayrıca, anne-baba tutumu aşırı koruyucu olan bireylerin mental iyi oluş düzeyi, ihmalkâr tutumla yetiştirilen bireylerden anlamlı derecede daha yüksektir.

Tablo 7: Anne-Baba Tutumlarının Mental İyi Oluş Üzerindeki Etkisine İlişkin ANOVA ve TUKEY Testi Sonuçları

Anne-Baba Tutumu	Orta	Std. Sapma
Otoriter	3,29	0,89
Tutarsız	3,38	0,91
Aşırı Koruyucu	3,50	0,97
İhmalkâr	3,00	1,01
Demokratik	3,71	0,78
Vefat/Ayrılık/Terk Nedeniyle Tanımama	3,56	1,14

ANOVA sonuçlarına göre, F değeri 4,233 ve p değeri 0,001 olarak bulunmuştur; bu da istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir. TUKEY testi sonuçları, demokratik tutum ile otoriter, tutarsız ve ihmalkâr tutumlar arasında anlamlı fark bulunduğunu ($p < 0,05$) ve aşırı koruyucu tutum ile ihmalkâr tutum arasında da anlamlı fark bulunduğunu ($p < 0,05$) ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmada üniversite öğrencileri arasında reddedilme duyarlılığı, romantik ilişkilere dair akılcı olmayan inançlar ve mental iyi oluş arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Araştırma verileri, 446 kişilik bir örneklemden toplanarak tanımlayıcı istatistikler, dağılım analizi ve regresyon analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bulgular, çeşitli değişkenlerin mental iyi oluş üzerindeki etkilerini ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri anlamamız açısından önemli sonuçlar sunmaktadır.

Araştırmada reddedilme duyarlılığı ile mental iyi oluş arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, reddedilme duyarlılığının bireylerin duygusal ve psikolojik sağlıkları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermektedir. Literatürde bu konuya dair yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar ortaya

koymaktadır. Örneğin, Şahin (2022), üniversite öğrencilerinde güvenli bağlanma ile mental iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelerken, reddedilme duyarlılığının duygusal iyi oluş üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Soysal (2022), toksik erkeklik ve iyi oluş arasındaki ilişkide reddedilme duyarlılığının aracı rolünü değerlendirerek, bu duyarlılığın bireylerin psikolojik dayanıklılığını zayıflattığını ifade etmiştir.

Reddedilme duyarlılığının bireylerin sosyal kaygı düzeyleri üzerindeki etkisini inceleyen Çolak, Koç ve Hocaoglu (2021), bu duyarlılığın bireylerin sosyal ortamlardaki stres ve kaygı düzeylerini artırarak mental iyi oluşu olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Özen ve Güneri (2018) ise reddedilme duyarlılığının, ilişkilerde başarısızlık hissi ve duygusal iyi oluş üzerindeki negatif etkilerini ortaya koymuştur. Ayrıca, Zörer (2015) tarafından yapılan bir çalışmada, bağlanma kuramı perspektifinden sosyal kaygı ile reddedilme duyarlılığı arasındaki ilişki incelenmiş ve bu durumun mental iyi oluş üzerindeki uzun vadeli etkileri tartışılmıştır. Duman, Göksu, Köroğlu ve Talay'ın (2020) üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirdiği bir başka çalışmada ise, reddedilme duyarlılığı ile düşük psikolojik dayanıklılık arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve bu durumun bireylerin mental iyi oluşlarını olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Tüm bu bulgular, reddedilme duyarlılığının bireylerin mental iyi oluşu üzerinde ne derece belirleyici olduğunu göstermekte ve araştırmamın bulgularını desteklemektedir.

Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların alt boyutları arasında beklenti, sosyal zaman kullanımı, fiziksel yakınlık, zihin okuma ve cinsiyet gibi faktörler yer almaktadır (Sarı & Owen, 2016). Bu çalışmada, akılcı olmayan inançların mental iyi oluş üzerindeki etkileri incelenmiş ve bu inançların mental iyi oluşu olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Literatürde de belirtildiği üzere, bireylerin romantik ilişkilerde gerçekçi olmayan beklentilere sahip olmalarının ve bu beklentilerin karşılanmaması durumunda tatminsizlik yaşamalarının, mental iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceği anlaşılmaktadır (Pala Akbaba & Erol, 2019; Dersuneli & Tolan, 2022).

Akılcı olmayan inançların ilişki memnuniyetini düşürdüğü ve bireylerin duygusal sağlığını olumsuz etkilediği, önceki araştırmalarda da desteklenmiştir. Örne-

ğın, Tutkun (2022), çocukluk çağı travmalarının ve bağlanma stillerinin bireylerin mental iyi oluş düzeylerini şekillendirdiğini, akılcı olmayan inançların ise bu süreçte olumsuz bir rol oynadığını göstermiştir. Benzer şekilde, Sarı ve Owen (2016), romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların ilişki doyumunu düşürdüğünü vurgulamaktadır.

Demografik değişkenlerin mental iyi oluş üzerindeki etkileri de bu çalışmada dikkate alınmıştır. Bulgular, romantik ilişki durumu, yaş, cinsiyet ve ebeveyn tutumları gibi faktörlerin mental iyi oluş üzerinde anlamlı farklılıklar yarattığını göstermektedir. Özellikle, romantik ilişki içinde olan bireylerin mental iyi oluş düzeylerinin, ilişki içinde olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu durum, romantik ilişkilerin bireylerin duygusal destek sistemlerini güçlendirdiğini ve stresle başa çıkma yeteneklerini artırarak mental iyi oluş düzeylerini yükselttiğini göstermektedir (Tutkun, 2022; Pala Akbaba, 2018).

Ebeveyn tutumları da mental iyi oluş üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Demokratik ebeveyn tutumuna sahip bireylerin, otoriter veya ihmalkâr ebeveyn tutumlarına sahip bireylerden daha yüksek mental iyi oluş düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgu, Aydoğdu ve Dilekmen (2016) ile Saylık ve Gezici Yalçın'ın (2018) araştırmalarında ebeveyn desteği ve özgürlüğünün çocukların duygusal sağlığı üzerindeki olumlu etkisini vurgulayan sonuçlarla örtüşmektedir.

Mental iyi oluşun yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık göstermediği bulunmuştur. Bu, yaş değişkeninin mental iyi oluş üzerinde belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Ancak romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumlarının mental iyi oluş üzerindeki belirgin etkileri dikkat çekmektedir (Seçgin, 2022). Bu sonuçlar, bireylerin sosyal ve ailevi destek mekanizmalarının mental iyi oluş üzerinde kritik bir role sahip olduğunu literatürle uyumlu şekilde ortaya koymaktadır (Tümer, 2024).

Pearson Korelasyon Analizi ve Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon Analizi sonuçları, mental iyi oluşun çeşitli psikososyal faktörler tarafından nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bulgular sunmaktadır. Örneğin, reddedilme duyarlılığı ve farklı düşünme alt boyutlarının mental iyi oluş üzerinde zayıf düzeyde

negatif etkisi olduğu saptanmıştır. Bu bulgu, bireylerin reddedilme korkusu ve farklı düşünme eğilimlerinin mental iyi oluşlarını olumsuz yönde etkileyebileceğini göstermektedir (İmroğlu, Demir & Murat, 2021). Tümer (2024) ise çocukluk çağı travmalarının ve yaşantısal kaçınmanın mental iyi oluş üzerindeki etkilerini ele alarak, özellikle duygusal ve fiziksel istismarın bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu bulguların, romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların, demografik değişkenlerin ve ebeveyn tutumlarının mental iyi oluş üzerindeki etkilerinin yapılan araştırmalarla da desteklendiği incelenmiştir. Bu faktörler, bireylerin duygusal ve psikolojik iyi oluş düzeylerini anlamak ve geliştirmek açısından önemlidir.

Bulgular, önceki araştırmalarla büyük bir ölçüde uyumlu olup, literatürdeki bazı önemli noktaları desteklemektedir. Öncelikle çalışmada, reddedilme duyarlılığı ile mental iyi oluş arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = -.357$, $p < 0.001$). Bu bulgu, reddedilme durumunun mental iyi oluş üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu gösteren literatürü desteklemektedir. Örneğin, Göncü Köse ve ark., (2017), düşük benlik saygısının psikolojik iyi oluş üzerinde negatif bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Özen ve Güneri (2018), reddedilme durumunun kişiler arası ilişkilerde güvensizlik ve anksiyete gibi olumsuz duygulara yol açarak genel iyilik halini bozduğunu vurgulamışlardır. Araştırmanın sonuçları da bu bulgularla paralel olarak, reddedilme duyarlılığının üniversite öğrencilerinin mental iyi oluş düzeyi üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve alt boyutları olan “sosyal zaman kullanımı” ve “farklı düşünmek” ile mental iyi oluş arasında yapılan analizlerde, anlamlı negatif ilişkiler bulunmuştur (sırasıyla $r = -.181$ ve $r = -.217$, $p < 0.001$). Bu bulgu, akılcı olmayan inançların mental iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yarattığını gösteren literatürü destekler niteliktedir. Sarı ve Korkut Owen (2016), romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların ilişki doyumunu azalttığını ve bu inançların psikolojik iyi oluşu olumsuz yönde etkilediğini belirtmişlerdir. Ayrıca, Nar ve ark., (2022), romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların değiştirilemeyen beklentilere sahip olunmasına neden olarak ilişkilerde stres ve çatışmaların arttığını vurgulamışlardır. Araştırmada sosyal zaman kullanımı ve farklı düşün-

me alt boyutlarıyla olumsuz ilişkiler mevcut olup, üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerindeki akılcı olmayan inançlarının mental iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir.

Regresyon analizinde, reddedilme duyarlılığı ve “farklı düşünme” alt boyutlarının mental iyi oluş üzerinde negatif yönlü anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur ($p < 0.05$). Bu bulgu, reddedilme duyarlılığının mental iyi oluş üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ve farklı düşünme biçimlerinin akılcı olmayan inançların gelişmesine ve bunun sonucunda psikolojik iyilik hallerinin bozulmasına yol açtığını göstermektedir. Benzer bulgulara sahip olan Pakyürek ve Şen (2022), reddedilme duyarlılığının mental iyi oluş üzerinde olumsuz bir etkiye sahip önemli bir faktör olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca, Sarı ve Korkut Owen (2016), romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların düşünce kalıplarını etkileyerek genel mental iyi oluşu olumsuz yönde etkilediğini vurgulamışlardır.

Mental iyi oluşun yaşa göre değişiklik göstermediği bulgusu, literatürde bu konuda net bir ayrışmanın olmadığı sonucuyla örtüşmektedir. Tatlılıoğlu (2015), mental iyi oluşun gelir düzeyi, sosyal destek ve psikolojik dayanıklılık gibi diğer faktörlere bağlı olarak değiştiğini belirtirken, yaşın bu değişim üzerinde sınırlı bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Benzer şekilde, araştırmanın sonuçlarına göre yaş grupları arasında mental iyi oluş açısından anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumları ile mental iyi oluş arasındaki ilişkiler literatürde geniş bir yer tutmaktadır. Araştırmanın sonuçlarına göre romantik ilişkisi olan bireylerin mental iyi oluş düzeylerinin anlamlı şekilde daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır ($p < 0.05$). Bu bulgu, Nar ve ark., (2022) tarafından da desteklenmiştir; yazarlar, romantik ilişkilerin çözümünde iyi oluşun güçlendiğini belirtmektedir. Ayrıca, araştırmanın ebeveyn davranışlarına yönelik sonuçları, Önder ve Gülay (2007)’nin ebeveynin kabul-kırmızı teorisiyle uyumludur. Bu teori, demokratik ebeveyn tutumlarının çocukların psikolojik gelişimlerine olumlu katkılar sağladığını göstermektedir.

Araştırmanın bulguları, reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerde akılcı ol-

mayan inançların mental iyi oluş üzerinde olumsuz etkileri olduğunu desteklemekte ve bu bulgular literatürdeki diğer çalışmalarla uyumlu olduğunu göstermektedir. Üniversite öğrencilerinin mental iyi oluşunu artırmak için, reddedilme duyarlılığı ve akılcı olmayan inançların titizlikle ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle, bu konuda psikolojik danışma ve bilinçlendirme programlarının önemi vurgulanmalıdır.

Bu çalışma, üniversite öğrencileri arasında reddedilme duyarlılığı, romantik ilişkilere dair akılcı olmayan inançlar ve mental iyi oluş arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışma, 446 kişilik bir örneklem üzerinde gerçekleştirilmiş ve bulgular, çeşitli değişkenlerin mental iyi oluş üzerindeki etkilerini ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri anlamamız açısından önemli sonuçlar sunmuştur.

Araştırmanın bulguları, reddedilme duyarlılığı ile mental iyi oluş arasında anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Reddedilme duyarlılığı yüksek olan bireylerin, sosyal ortamlarda daha fazla stres ve kaygı yaşama eğiliminde olduğu, bu durumun genel mental iyi oluşlarını olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgu, önceki araştırmalarla uyumlu olup, reddedilme duyarlılığının mental iyi oluşu nasıl etkilediğine dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların, mental iyi oluş üzerinde olumsuz etkiler yarattığı bulunmuştur. Beklenti, sosyal zaman kullanımı, fiziksel yakınlık, zihin okuma ve cinsiyet gibi alt boyutlardan oluşan bu inançlar, ilişkilerde gerçekçi olmayan beklentilere sahip olmanın ve bu beklentilerin karşılanmaması durumunda tatminsizlik yaşamının mental iyi oluşu olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Akılcı olmayan inançların ilişki memnuniyetini düşürdüğü ve duygusal sağlığı olumsuz yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

Demografik değişkenlerin mental iyi oluş üzerindeki etkileri de dikkat çekicidir. Romantik ilişki durumu, yaş, cinsiyet ve ebeveyn tutumları gibi demografik değişkenlerin mental iyi oluş üzerinde anlamlı farklılıklar yarattığı bulunmuştur. Özellikle, romantik ilişki içinde olan bireylerin mental iyi oluş düzeylerinin, olmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ebeveyn tutumlarının da mental iyi oluş üzerinde anlamlı etkileri olduğu, demokratik ebeveyn tutumuna

sahip bireylerin mental iyi oluş düzeylerinin, otoriter veya ihmalkâr tutumlara sahip bireylerden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Mental iyi oluşun yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık göstermemesi, yaş değişkeninin bu örnekleme mental iyi oluş üzerinde belirleyici bir faktör olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, romantik ilişki durumu ve ebeveyn tutumlarının mental iyi oluş üzerinde belirgin etkileri olduğu tekrar vurgulanmalıdır.

Pearson Korelasyon Analizi ve Çok Değişkenli Doğrusal Regresyon Analizi sonuçları, reddedilme duyarlılığı ve farklı düşünme alt boyutlarının mental iyi oluş üzerinde zayıf düzeyde negatif etkileri olduğunu göstermiştir. Bu bulgu, bireylerin reddedilme korkusu ve farklı düşünme eğilimlerinin, onların genel mental iyi oluşlarını olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin mental iyi oluşlarını etkileyen çeşitli faktörleri ortaya koymakta ve bu alanda daha fazla çalışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Üniversite öğrencilerinin mental iyi oluşunu artırmak için, reddedilme duyarlılığı ve akılcı olmayan inançların ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle, psikolojik danışma ve bilinçlendirme programlarının önemi vurgulanmalıdır. Bu tür programlar, bireylerin psikososyal faktörlerle başa çıkma becerilerini geliştirmelerine ve genel mental iyi oluş düzeylerini artırmalarına yardımcı olabilir.

Gelecekteki araştırmalara yönelik olarak, bu çalışmanın bulguları mental iyi oluşun reddedilme duyarlılığı ve romantik ilişkilerdeki akılcı olmayan inançlarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Özellikle reddedilme duyarlılığı ve farklı düşünme alt boyutlarının mental iyi oluş üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, mental iyi oluş düzeyinin romantik ilişkisi olan bireylerde daha yüksek olduğu ve demokratik ebeveyn tutumuyla yetiştirilen bireylerde, otoriter, tutarsız ve ihmalkâr ebeveyn tutumlarına kıyasla daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Yaş grupları arasında mental iyi oluş açısından anlamlı bir fark bulunmazken, romantik ilişkisi olanlar ve olmayanlar arasında anlamlı bir farklılık saptanmıştır. Bu bulgular, mental iyi oluşu artırmak amacıyla reddedilme duyarlılığı ve akılcı olmayan inançlarla başa çıkma becerilerini geliştirmeye yönelik psikolojik danışma ve destek programlarının uygulanmasının yararlı olabileceğini önermektedir.

KAYNAKÇA

- Akgöz Aktaş, G. , & Er Vargün, G. (2022). Ebeveyn rejimleri ve büyüme arasındaki ilişkilerde olumlu duygu sosyalleştirme yöntemlerinin aracı rolü. *Nesne Dergisi*, 10 (25), 456-472.
- Aydoğdu, F. , & Dilekmen, M. (2016). Ebeveyn tutumlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- Çağlayaner, A. , & Çoklar Okutkan, I. (2021). Reddedilme duyarlılığı ile yalnızlık arasındaki ilişki: Kırılğan narsisizm, büyülenmeci narsisizm ve benlik saygısının aracı rolü. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 5(2), 160-182.
- Çolak, G. V. , Koç, A. E. , & Hocaoglu, C. (2021). Reddedilmek; içsel korkumuz. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 5(9), 45-56.
- Demirtaş, A. S. , & Baytemir, K. (2019). Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği kısa formu'nun Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 689-701.
- Dersuneli, Y. , & Tolan, Ö. Ç. (2022). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ile büyülenmeci ve kırılğan narsisizm ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, (89), 229-258.
- Doğan, A. (2004). Aşırı ılımlı belirlenimcilik ve ahlaki sorumluluk. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(6), 1-16.
- Duman, N. , Göksu, P. , Köroğlu, C. , & Talay, A. (2020). Üniversite öğrencilerinde mental iyi oluş ile psikolojik dayanıklılık ilişkisi. *Yaşam Becerileri Psikoloji Dergisi*, 4(7), 9-17.
- Göncü Köse, A. , Özen Çığlak, A. , Ulaşan, E. T. , & Sümer, N. (2017). Reddedilme Duyarlılığı Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Nesne-Psikoloji Dergisi*, 5(11), 383-403.
- İmroğlu, A. , Demir, R. , & Murat, M. (2021). Psikolojik iyi oluşun yordayıcıları olarak bilişsel esneklik, bilinçli farkındalık ve umut. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 2037-2057.
- Kaba, İ. (2019). Stres, ruh sağlığı ve stres yönetimi: Güncel bir gözden geçirme. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*(73), 63-81.
- Karakaya, İ. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri. A. Tanrıöğen (Edt.) Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Anı.
- Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kaya, Ö. S. (2020). Romantik ilişkilerde sorun çözme becerileriyle ilişkili faktörler: Yaşam doyumu ve diğer kamışın yordayıcı etkisi. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 33-56.

- Keldal, G. (2015). Warwick-Edinburgh Mental İyi Oluş Ölçeği'nin Türkçe formu: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 103-115.
- Kesebir, S. , Kavzoğlu, S. Ö. , & Üstündağ, M. F. (2011). Bağlanma ve psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2), 321-342.
- Mantar, A. (2008). Anksiyete duyarlılığı indeksi-3'ün Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması [Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. İzmir, Türkiye.
- Nar, Ö. H. , Topkaya, N. , & Şahin, E. (2022). Romantik ilişki yaşayan bireylerde ilişki doyumunun yordayıcıları: İlişkiye özgü akılcı olmayan inançlar ve bilişsel esneklik. *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 5(1), 1-28.
- Önder, A. , & Gülay, H. (2007). Ebeveyn kabul-kırmızı teori ve bireyin gelişiminin öneminin önemi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 20-28.
- Özen, D. Ş. , & Güneri, F. K. (2018). İlişki başarısının temel belirleyicisi: Reddedilme duyarlılığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(4), 454-469.
- Özkan, B. (2016). Reddedilme duyarlılığı ve iyimserliğin, rasyonel olmayan ilişki inançları ile romantik ilişki doyumu arasındaki ilişkilerde aracı rolü[Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi]. Ankara, Türkiye
- Öztürk Can, H. , & Aksel, E. Ş. (2017). Ebeveyn kabulü/reddi ile ebeveyn uygulamaları ilişkisi ve etkileyen faktörler. *Humanities Sciences*, 12(1), 35-50.
- Pakyürek, G. , & Şen, G. (2022). Reddedilme duyarlılığına ilişkin otobiyografik bellek özellikleri: Nitel yöntemli bir çalışma. *Klinik Psikoloji Dergisi*, 6(1), 30-48.
- Pala Akbaba, T. (2018). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ve mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi[Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Antalya, Türkiye.
- Pala Akbaba, T. , & Erol, D. (2019). Üniversite öğrencilerinde romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançlar ile mutluluk arasındaki ilişkinin incelenmesi. *International Journal of Current Approaches in Language, Education and Social Sciences*, 1(1), 32-44.
- Salı, G. (2014). Okulöncesi dönem çocuklarında akran ilişkilerinin ve akran şiddetine maruz kalmanın çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Çukurova University Faculty of Education Journal*, 43(2).
- Sarı, T. , & Korkut Owen, F. (2016). Romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların ve bağlanma boyutlarının İ-ilişki doyumu üzerindeki yordayıcı rolünün incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(37), 204-216.
- Sarı, T. , & Korkut-Owen, F. (2015). Romantik ilişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Ölçeği'nin geliştirilmesi. *International Journal of Human Sciences*, 12(1), 255-273.

- Saylık, F. Z. , & Gezici Yalçın, M. (2018). Otoriter veya demokratik ebeveyn tutumunun ve ebeveyne bağlanma biçiminin suçluluk ve utanç duygularına etkisinin yarı-deneysel yöntemle incelenmesi. *Studies in Psychology*, 38(2), 95-127.
- Seçgin, P. (2022). Duyusal işleme hassasiyeti ile kaygı arasındaki ilişkide kaygı duyarlılığı ve duygu düzenleme güçlüğünün rolü[Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi]. İstanbul, Türkiye.
- Seçim, G. (2019). Üniversite öğrencilerinin romantik ilişkilerinde maruz kaldığı istismar davranışları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 527-543.
- Soysal, Ş. (2022). Toksik erkeklik ve iyi oluş arasındaki ilişkide reddedilme duyarlılığı ve duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolü [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi]. Ankara, Türkiye.
- Sucu, Ö. , & Faraji, H. (2023). Yetişkinlerde ilk nesne ilişkileri ve reddedilme duyarlılığı ile yakın ilişkiler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Humanistic Perspective*, 5(3), 967-997.
- Şahin, M. V. (2022). Üniversite öğrencilerinde güvenli bağlanma ve mental iyi oluş: Utangaçlığın aracılık rolü . [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi].
- Şahin, S. K. , & Yerlikaya, İ. (2020). Yakın ilişkilerde kıskançlık: Akılcı olmayan inançlar ve sosyal yetkinlik Beklentisi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 194-204.
- Şen, G. (2023). Romantik ilişkilerde başarısızlık, terk edilme, reddedilme ve eleştirilmeye ilişkin zorlayıcı yaşantıları tetikleyen hikayeler. *Journal of Clinical Psychology Research*, 7(3), 351-368.
- Şirvanlı Özen, D. Ş. , & Güneri, F. K. (2018). İlişki başarısının temel belirleyicisi: Reddedilme duyarlılığı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 10(4), 454-469.
- Tatlılıoğlu, K. (2015). Üniversite öğrencilerinin aylık gelir düzeyleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkinin incelenmesi (Bingöl Üniversitesi Örneği). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 1-15.
- Tekke, M. , & Coşkun, M. (2019). Kendini tanıma, kendini gerçekleştirme, kendini aşmışlık, potansiyelin tam kullanan kişi: kişilerarası iletişim. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 790-797.
- Tosun, C. , & Yazıcı, H. (2021). Algılanan ebeveyn ilişki tutumları ile romantik ilişkilerde akılcı olmayan inançların evlilik rol beklentileri üzerindeki etkisi: Geleneksel mi, eşitlikçi mi?. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(1), 173-188.
- Tutkun, A. (2022). Üniversite öğrencilerinde çocukluk çağı travması ile bağlanma, saldırganlık ve mental iyi oluş arasındaki ilişkinin incelenmesi [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. İstanbul, Türkiye.

- Tümer, S. B. (2024). Genç yetişkinlerde çocukluk çağı travmaları ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkide yaşantısal kaçınmanın aracı rolü[Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi]. Diyarbakır, Türkiye.
- Uncu, O. (2021). Reddedilme özellikleri, hissedilen yalnızlık ve aleksitimik özellikler arasındaki ilişkinin incelenmesi[Yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. İstanbul, Türkiye.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (8. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, N. (2002). Panik bozukluğunun nörobiyolojisi. Klinik Psikiyatri Dergisi, 4, 14-21.
- Zörer, P. B. (2015). Bağlanma kuramı perspektifinden sosyal kaygı: erken dönem uyumsuz şemalar ve reddedilme duyarlılığının rolü. [Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi]. Bursa, Uludağ Üniversitesi.

Yazar Katkıları

Makale iki yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Çatışması

Yazar tarafından çıkar çatışmasının olmadığı rapor edilmiştir.

Fonlama

Herhangi bir fon desteği alınmamıştır.

Not

Bu çalışma Doç. Dr. Durmuş ÜMMET danışmanlığında 2024 yılında hazırlanan "Üniversite Öğrencilerinde Reddedilme Duyarlılığı, Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar ve Mental İyi Oluş Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezi dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Etik Bildirim

İstanbul Ticaret Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 03.04.2023 tarih ve E-65836846-044-284442 sayılı yazı ile etik onay alınmıştır.

Extended Abstract

Introduction Mental well-being encompasses an individual's overall psychological health, balance, and life satisfaction, playing a fundamental role in coping with stress and maintaining meaningful social relationships. This study examines the relationships between rejection sensitivity, irrational beliefs in romantic relationships, and mental well-being among university students. The aim is to evaluate how these psychological factors interact and influence students' mental well-being, utilizing existing literature and theoretical frameworks.

Rejection sensitivity is a significant psychological trait that shapes emotional responses in social contexts, particularly in romantic relationships. Individuals with heightened rejection sensitivity tend to anticipate rejection anxiously, which can lead to emotional distress and negatively affect romantic relationship satisfaction. Irrational beliefs in romantic relationships—unrealistic expectations and assumptions regarding love and partnership—also have been shown to impact relationship satisfaction and mental well-being adversely. These beliefs include notions such as the existence of a “perfect partner” or the idea that “true love is effortless,” which may contribute to relationship dissatisfaction and emotional discontent.

Methods This quantitative study uses a correlational design to explore the relationships between mental well-being, rejection sensitivity, and irrational beliefs in romantic relationships. Data were collected from 446 university students in Turkey through an online survey, which included the following instruments: the Mental Well-Being Scale (MWS), Rejection Sensitivity Questionnaire (RSQ), and Irrational Beliefs in Romantic Relationships Scale (IBRRS). Participants provided demographic information, including age, gender, relationship status, and parental attitudes, which were examined for potential influences on mental well-being.

The analysis was conducted using SPSS software, employing Pearson Correlation Analysis to assess relationships between variables, Multiple Linear Regression Analysis to determine predictors of mental well-being, and T-Test and ANOVA to explore differences based on demographic variables.

Results The findings reveal significant relationships between rejection sensitivity, irrational beliefs in romantic relationships, and mental well-being. Higher rejection sensitivity correlates negatively with mental well-being, suggesting that individuals with heightened rejection sensitivity may experience lower mental well-being. Additionally, irrational beliefs in romantic relationships were found to negatively impact mental well-being, particularly in areas like social time use and unrealistic expectations about the partner, which can lead to dissatisfaction and emotional strain.

Demographic variables also significantly affect mental well-being. For instance, students in romantic relationships reported higher mental well-being levels than those who were not in relationships. Similarly, parental attitudes were found to be influential: individuals raised with democratic parenting styles exhibited higher mental well-being than those raised under authoritarian or neglectful parenting styles. No significant age-related differences in mental well-being were observed, indicating that the impact of other psychosocial factors may outweigh age-based variations within the studied population.

The regression analysis further supports these findings by highlighting rejection sensitivity and certain irrational beliefs as significant predictors of mental well-being, where increased rejection sensitivity and irrational beliefs were associated with lower mental well-being. The model explained approximately 15.5% of the variance in mental well-being, underscoring the impact of these psychological variables on students' emotional health.

Discussion The study's results align with prior research suggesting that rejection sensitivity and irrational beliefs in relationships are detrimental to mental well-being. High rejection sensitivity often leads to heightened stress and anxiety, which can reduce an individual's capacity to maintain emotional balance. This finding corroborates previous studies indicating that rejection sensitivity impairs social interactions and increases vulnerability to psychological distress.

In terms of irrational beliefs, the study found that unrealistic expectations and beliefs about romantic relationships could negatively affect mental well-being.

These beliefs may lead to communication issues, misunderstandings, and dissatisfaction within relationships, as individuals may struggle to reconcile their expectations with reality. The findings highlight the necessity for educational programs that address unrealistic beliefs in romantic relationships to enhance mental well-being.

Demographic factors, especially romantic relationship status and parental attitudes, also play a significant role. Individuals in romantic relationships, particularly those experiencing supportive parental upbringing, tend to report higher mental well-being. This underscores the importance of emotional support and validation in promoting mental well-being.

Conclusion this study underscores the complex relationships among rejection sensitivity, irrational beliefs in romantic relationships, and mental well-being, offering insights into the psychological factors affecting university students' emotional health. By understanding the impacts of rejection sensitivity and irrational beliefs, educational and counseling programs can be tailored to address these aspects, fostering healthier interpersonal relationships and enhanced mental well-being among students. For future research, exploring additional variables such as socio-economic factors and academic stress could further illuminate the multifaceted nature of mental well-being in university students. Additionally, implementing psychological interventions aimed at managing rejection sensitivity and irrational beliefs could prove beneficial in promoting mental well-being.

Additionally, the findings of this study reveal the multidimensional nature of psychological factors affecting university students' emotional health. Understanding the impact of rejection sensitivity and irrational beliefs can facilitate the development of intervention programs that help students build healthier interactions in their social relationships. The critical role of the university years in emotional development further underscores the necessity of such interventions. This research provides a comprehensive framework for understanding the elements that impact the mental well-being of university students, serving as a guide for future studies in this field.

Küba'da Din - Siyaset İlişkisi: Genel bir Bakış

The Relationship Between Religion and
Politics in Cuba: An Overview

Mairim Febles Pérez¹, İbrahim Keskin²

1. **Bursa Uludağ Üniversitesi**
Fen Bilimleri Enstitüsü
ORCID: 0000-0002-0642-4635
mairimfebles90@gmail.com

2. **Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi**
Fen-Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü
ORCID: 0000-0002-9423-9236
ikeskin@uludag.edu.tr

Geliş Tarihi : 06/11/2024

Kabul Tarihi: 16/07/2025

DOI: [10.55205/jocsosa.3220241573129](https://doi.org/10.55205/jocsosa.3220241573129)

Atıf : Perez, M. F. ve Keskin, İ. (2025) Küba'da Din - Siyaset İlişkisi: Genel bir Bakış. Cihannüma Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi, 3(2), 93-108.

ÖZ

Küba'da din ve siyaset arasındaki ilişki, tarih boyunca tartışmalı ve karmaşık bir konu olmuştur. İspanyol sömürgecilerin gelişinden itibaren din ve siyaset arasındaki gerilim, çatışmalar şeklinde kendini göstermiştir. İspanyollar, Katolik Hristiyanlığı resmi din olarak dayatarak yerli halkı geleneksel inançlarını terk etmeye zorlamış ve diğer inançların uygulanmasını yasaklamıştır. Bu yasaklama, dini hâkimiyet ve kültürel direniş mirası yaratarak ülkenin sonraki yüzyıllardaki yapısını derinden etkilemiştir. ABD'nin Küba üzerindeki etkisi döneminde ise çeşitli Protestan mezheplerinin ortaya çıkışı, bu ilişkiye yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu durum, toplumsal ayrışmanın dini bir yansıması olarak dikkat çekmiştir. Ayrıca, bazı Protestan kiliseleri, o dönemde güçlenen özgürlükçü ve devrimci fikirlere karşı çıkarak ideolojik çatışmaları derinleştirmiştir. 1959 Küba Devrimi ile din ve siyaset arasındaki ilişki daha da çatışmalı bir hale gelmiştir. Bazı dini gruplar yeni hükümete direnmiş, bu da tarihsel gerilimleri artırmıştır. O zamandan beri, siyasi otoriteler ile dini gruplar arasında güvensizlik ve çatış-

malar süreklilik kazanmıştır. Küba'da din ve siyaset ilişkisine dair araştırmalar sınırlı olsa da, bu makale nitel bir yaklaşım ve yorumlayıcı bir değerler dizisi çerçevesinde bu etkileşimlerin tarihsel gelişimini ve günümüzdeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu analiz, din ve siyasetin Küba kimliği üzerindeki kalıcı etkisini anlamaya katkı sağlayacaktır.

Anahtar kelimler: Küba, Din, Siyaset, Çatışma

ABSTRACT

The relationship between religion and politics in Cuba has been a deeply controversial and complex issue throughout history. Since the arrival of the Spanish colonizers, this tension between religion and politics has manifested itself in the form of conflicts. By imposing Catholic Christianity as the official religion, the Spanish forced the indigenous population to abandon their traditional beliefs and prohibited the practice of other faiths. The prohibition of the practice of other faiths created a legacy of religious dominance and cultural resistance that profoundly influenced the structure of the country in the following centuries. During the period of US influence on Cuba, the arrival of various Protestant denominations added a new dimension to the relationship. These tensions have attracted attention as a religious reflection of social segregation. Moreover, some Protestant churches openly opposed the libertarian and revolutionary ideas that were gaining strength at that time, deepening the ideological conflicts. With the 1959 Cuban Revolution, the relationship between religion and politics became more confrontational. Some religious groups resisted the new government, exacerbating historical tensions. Since then, mistrust and conflicts between political authorities and religious groups have persisted. Although research on the relationship between religion and politics in Cuba is limited, this paper aims to analyze the historical development of these interactions and their contemporary impact through a qualitative approach and an interpretive set of values. This analysis will help to understand the enduring impact of religion and politics on Cuban identity.

Keywords: Cuba, Religion, Politics, Conflict

GİRİŞ

Politika ve din arasındaki ilişki, tarih boyunca entelektüel merakın odak noktalarından biri olmuştur. Bu ilişki, ilahiyat, siyaset bilimi, tarih ve sosyoloji gibi disiplinlerde doğrudan veya dolaylı olarak incelenmiştir. Siyaset ve dinin alanlarını, geçmişte olduğu gibi günümüzde de birbirinden tamamen ayırmak zordur. Dinler tarihi, siyasi bağlamlar olmadan anlaşılabilir; siyasi tarih de dini bağlamlar aydınlatıldığında tam anlamıyla kavranabilir. Bazı ülkelerde bu iki alan arasında uyum varken, bazılarında açık çatışmalar yaşanmaktadır.

Küba bağlamında din ve siyaset ilişkisi tarih boyunca karmaşık bir seyir izlemiştir. İspanyol sömürgeciler, 1492’de Küba’yı ele geçirdikten sonra Katolikliği dayatmış ve bu dini kabul etmeyen yerlileri öldürmüştür. Küba, 19. yüzyıl sonunda İspanya’dan bağımsızlığını kazandığında ise ABD egemenliğine girmiş; bu dönemde Protestan kiliseleri kurulmuş ve anti-emperyalist Küba ulusalcılığıyla çelişen fikirler yayılmıştır.

Fidel Castro, Che Guevara, Camilo Cienfuegos ve diğer devrimciler tarafından gerçekleştirilen Küba Devrimi sonrasında din ve siyaset arasındaki çatışmalar artmıştır. Castro’nun hükümeti, Katolik okullarını kapatmış, Protestan kiliselerine ait toprakları kamulaştırmış ve bilimsel ateizmle birlikte Marksizm-Leninizmi ideolojik temel olarak benimsemiştir. Buna tepki olarak, ABD destekli bazı kiliseler hükümete karşı harekete geçmiş, muhalefeti desteklemiş, Castro’ya karşı silahlı gruplara yardım etmiş ve kiliseleri gizli toplantı yerleri olarak kullanmıştır. Hükümet, bu faaliyetler nedeniyle din karşıtı politikalar benimsemiş ve bazı kiliseleri (Pentekostallar, Adventistler, Presbiteryenler, Metodistler, Baptistler) yasaklamıştır.

Sovyetler Birliği’nin 1990’da dağılmasıyla Küba’da ekonomik kriz yaşanmış, bu durum hükümetin dinlere yönelik baskıcı politikalarını gevşetmesine yol açmıştır. Böylece Katoliklik, Protestanlık ve Afro-Küba dinleri gibi hareketler canlanmış; Budizm ve İslam gibi yeni dinler de yasal statü kazanmıştır. Müslümanlar ve Budistler, cami ve tapınaklar inşa ederek inançlarını özgürce yaşama ve yayma fırsatı bulmuştur.

Günümüzde Küba'da din ve siyaset arasındaki ilişkiler geçmişe kıyasla daha uyumlu olsa da, bu konuda yeterli araştırma bulunmamaktadır. Bu makale, Küba'da din ve siyaset ilişkisini tarihsel süreç içinde incelemeyi amaçlamaktadır.

Din ve siyasetin karşılıklı saygı ve diyaloga dayalı bir ilişki kurması, toplumun refahına katkıda bulunabilir. Politikacılar ve dindarlar arasındaki anlayış, bu iki alanın sürekli etkileşimde olduğu gerçeğiyle uyumlu olmalıdır. Daha iyi bir dünya için, dayatmalardan uzak, sağduyulu yaklaşımlar geliştirilmelidir.

KÜBA'DA DİN

Küba'da ana dinlerden biri, İspanyol sömürgecilerin adaya yerleştirdiği Katoliklik-tir. Bu dinin baskın rolü, diğer Latin Amerika ülkelerindekinden çok farklı değildir. Latin Amerika'da Katoliklik, İspanyol sömürgecilerin baskısıyla resmi din olarak kabul edilmiştir ve her zaman siyasetle doğrudan bağlantılı olmuştur. Örneğin, piskoposlar hem dini hem de siyasi figürler olarak görülmüştür. Katoliklik, uygulanabilecek tek din olarak dayatılmış; ne yerli halkların dinlerine ne de Afrika'dan getirilen kölelerin Afrika dinlerine izin verilmiştir (Fariñas, 1995).

Küba ile Orta ve Güney Amerika'daki diğer ülkelerdeki dini inanışlar ve ibadetler arasında önemli farklılıklar bulunur. İlk farklılık, özellikle 19. yüzyılda Afrika kökenli kölelerin yoğun bir şekilde adaya gelmesiyle ortaya çıkan kültürler arası etkileşim sürecidir. Bu süreç, köle sömürüsü ve ırk farklılaşması nedeniyle Afro-Küba dinlerinin oluşumuna yol açmıştır.

Jorge Ramírez Calzadilla (1995: s. 57-63), adadaki halkları dört kültürel model üzerinden sınıflandırmıştır:

Yerli Halklar (Aborijinler): İspanyol sömürgeciler tarafından tamamen yok edilmişlerdir.

İspanyollar: Siyasi otoriteleri sayesinde Katolikliği hegemonik din olarak dayatmışlardır.

Afrikalılar: Köle ticaretiyle birlikte yerel Afrika dinleri adaya ulaşmıştır. Bu dinler, uzun süre Katoliklik ile karışmış ve Yoruba dini gibi Küba'ya özgü, Katoliklik ile

Afrika dinlerinin birleşiminden oluşan karma dinlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kuzey Amerikalılar: 19. yüzyılın sonlarından itibaren, özellikle 20. yüzyılda, daha liberal bir yapıyla Katoliklikten farklı bir dinamiğe sahip Protestanlığın yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Küba'da dindarlığın bir diğer özelliği, adanın İspanyol sömürgeciliğinden bağımsızlığını Amerika kıtasının geri kalanına göre yaklaşık bir yüzyıl sonra kazanmış olmasıdır (Fariñas, 1995). Bu durum, Katolikliğin daha çok toplumun elit kesimleriyle bütünleşmesine ve farklı bir gelişim göstermesine neden olmuştur (Levine, 1992).

Alonso Tejeda'ya (1995: s. 23-32) göre Küba'da hem tarihsel süreçte hem de günümüzde üç baskın dini grup öne çıkar:

Katolikler: Günümüzde sayısal olarak Hristiyanlığı en yoğun temsil eden gruptur.

Protestanlar: Yeni ve geleneksel mezheplerle birlikte 54'ten fazla mezhepten oluşur. Son yıllarda Katolikliğe kıyasla daha hızlı bir büyüme göstermiştir ve ülkede daha fazla Protestan din adamı görev yapmaktadır (Berges, Cárdenas ve Carrillo, 1994).

Afro-Kübalılar: Regla de Ocha (Santería), Regla Conga (Palo-Monte) ve Abakuá toplulukları olmak üzere üç ana tezahürle temsil edilirler. Bu dinler birbirini dışlamaz; bir kişi aynı anda bu üç dine de inanabilir ve diğer dinlere mensup olmayı engellemez. Ayrıca, Spiritizm, Afrika kökenli unsurlarla senkronize olmuş yön-temleriyle Küba'da önemli bir yaygınlığa sahiptir.

Bu üç dine inananların sayısını metodolojik olarak belirlemek oldukça zordur. Birçok Kübalı çocukken Katolik kiliselerinde vaftiz edilir, ancak daha sonra kiliseye gitmez veya Katolikliği uygulamaz. Bu nedenle vaftiz edilenlerin sayısı, toplam Katolik nüfusu temsil etmez. Ayrıca, Kübalılar arasında birden fazla dinin gelenek ve göreneklerini aynı anda uygulamak yaygındır. Örneğin, bir kişi aynı

anda Katoliklik, Santeria ve Spiritizm ibadetlerini gerçekleştirebilir (Pérez ve Perera, 1998). Bu durum, istatistiksel kayıtların tutulmasını zorlaştırır ve dinlere inananların sayısını kesin olarak belirlemeyi imkânsız hale getirir.

Bunun yanı sıra, Kübalılar arasında gerçek dinlerini açıkça beyan etmeyenler de vardır. Alonso Tejeda bu konuda şöyle demiştir: “Küba’da 1959’dan önce kendini Katolik olarak tanıtmak olumlu bir şekilde algılanırken, Afrika kökenli dinlere inananlar dönemin toplumsal koşulları nedeniyle küçümsenme hissi yaşamıştır. Aynı şekilde, komünizmle birlikte ateizmin resmî ideoloji olarak benimsenmesi, birçok insanın herhangi bir dini inancı kabul etmekten kaçınmasına yol açmıştır.”

KÜBA’DA POLİTİKA VE DİN

İspanyol sömürgecilerin 1492’de Küba’ya ulaşmasıyla Katoliklik resmi din ilan edilmiştir. Yerli halk, Katolikliğe zorlanmış; direnenler işkence görmüş veya öldürülmüştür. Yerlilerin yok edilmesinin ardından Afrikalı köleler adaya getirilmiştir ve onlar da Katolikliği benimsemeye zorlanmıştır. Ancak birçok Afrikalı, gizlice Afrika dinlerini sürdürmüş ve Katolik ayinlerine katılarak kötü muameleden kaçınmıştır. Zamanla, Afrika ve Katolik unsurları birleştiren Yoruba adlı Afro-Küba dini ortaya çıkmıştır Calzadilla (1995: s. 57-63).

Kübalı antropolog Fernando Ortiz, bu süreci transkültürasyon olarak tanımlamıştır. Transkültürasyon, farklı kültürlerin karmaşık dönüşümlerini ifade eder ve Küba halkının ekonomik, kurumsal, hukuki, etik, dini, sanatsal, dilsel ve psikolojik evrimini anlamak için temel bir kavramdır. Küba tarihi, Paleolitik yerlilerin Neolitik döneme geçişi, Kızılderililerin İspanyol kültürüne uyum sağlayamayarak yok olması, İspanyol göçmenlerin kültürel hakimiyeti ve Afrika’dan Senegal, Gine, Kongo, Angola ile Mozambik’ten gelen kabilelerin yerel kültürlerinin adaya renk katmasıyla şekillenmiştir. Ayrıca, Yahudiler, Portekizliler, Anglo-Saksonlar, Fransızlar, Kuzey Amerikalılar ve Çin’den gelen Asyalı grupların göçleri, kültürlerin birbiriyle iç içe geçmesine ve yer yer birbirinin yerini almasına yol açmıştır. İşte bu süreç, transkültürasyon olarak bilinmektedir (Ortiz, 1983).

Küba, 1899'da İspanya'dan bağımsızlığını kazansa da ABD'ye bağımlı kalmıştır. Bu dönemde Protestanlık ve Evangelizm akımları adaya ulaşmıştır. Küba'da 1901 yılında yürürlüğe giren Cumhuriyet Anayasası, Kilise ile Devletin ayrılığını yasallaştırmış ve 26. maddesinde "Kilise Devletten ayrılacak ve herhangi bir dini desteklemeyecek" ifadesi yer almıştır (Constitución de la República de Cuba, 1901). 1940 Anayasası'nın 35. maddesi ise "Hristiyan ahlakına ve kamu düzenine saygı dışında sınırlama olmaksızın tüm dinlerin uygulanması serbesttir. Kilise, devletten ayırdır ve hiçbir dini destekleyemez" hükmünü getirmiştir (Constitución de la República de Cuba, 1940).

Anayasanın maddelerinden de anlaşıldığı üzere, Din Devletten resmi olarak ayrılmış ise de anayasal metinde Hristiyanlığın üstünlüğü ön plana çıkmaktadır. Halbuki Küba'da Hristiyanlığın dışında kökeni Şamanizm dinine dayanan Santeria, Regla de Ocha, Yoruba gibi Afrika kökenli dinler de mevcuttur. Bu dini zenginliğe karşın Anayasanın 35. maddesi yalnızca "Hristiyan ahlakına" saygı duyulmasını şart koştu. Bu nedenle, ülkede yaşayan ve diğer dinlere mensup vatandaşlar kendilerini dışlanmış hissedebilirlerdi.

Fidel Castro'nun 1953'te Fulgencio Batista diktatörlüğüne karşı başlattığı devrim, 1 Ocak 1959'da başarıya ulaşmış ve adada köklü bir sosyal dönüşüm başlamıştır. Mülkler ve işletmeler millileştirilmiş, toprak reformuyla zengin toprak sahiplerinin arazileri köylülere dağıtılmıştır. Katolik Kilisesi'ne ait geniş araziler bu reformlardan olumsuz etkilenmişlerdir (Calzadilla, 1998). 1961'de eğitimin millileştirilmesiyle özel ve dini okullar kapatılmıştır. Bu durum, Katolik ve Protestan kilise liderlerinde rahatsızlık yaratmıştır: (Cordovi ve Murguia, 2017, s. 211-243). Bazı kiliseler, karşı-devrimcileri destekleyerek hükümeti istikrarsızlaştırmaya çalışmış ve ABD'nin desteğini almıştır. Aurelio'ya göre, Katolik Kilisesi'nin 1960'tan itibaren devrimin sosyal projesini baltalama çabaları, Vatikan ve ABD arasındaki Küba karşıtı politik ittifakı ortaya koymuştur: (Tejeda, 1995: s. 26).

Ayrıca, Küba Katolik Kilisesi, ABD Dışişleri Bakanlığı himayesinde bulunan ABD Florida Katolik Hizmetleri Bürosu ile koordineli olarak Peter Pan Operasyonunu düzenlemiştir. Rodríguez'e Rodríguez'e (1994: s. 34-40) göre, Peter Pan operas-

yonunu 1960-1962 yılları arasında planlanmıştır. Bu operasyon ABD hükümeti gizli servisi aracılığıyla Katolik Kilisesi ve Küba'nın ABD'de yaşayan sürgünleri tarafından koordine edilmiştir. Bu operasyon kapsamında 14.000'den fazla Kübalı çocuk ebeveynsiz olarak Küba'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne götürülmüştür. Amerikan Katolik rahibi Bryan Walsh (daha sonra Monsignor), çocuklar için vize işlemlerini koordine etmek için Washington ile birlikte çalışmıştır.

Peter Pan operasyonunun asıl planı, Amerika Birleşik Devletleri'nde Kübalı çocukların birkaç ay sonra yeni ebeveynleri ile tanışmalarıydı çünkü bu ülkede Küba'nın komünist fikirlerinden uzak daha iyi bir yaşam süreceklerdi. Amerika Birleşik Devletleri 1961 yılında Domuzlar Körfezi İstilasası için hazırlıkların bir parçası olarak Küba'daki büyükelçiliğini kapatmıştır. Füze krizinden önce, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti 1962 yılında iki ülke arasındaki uçuşları iptal etmiştir. Bunun dramatik bir etkisi olmuş ve binlerce çocuk ailelerini Miami'de beklemek zorunda kalmıştır. Ebeveynlerin ABD'ye gelemeyeceği belli olduğunda ise Katolik gruplar, çocukları Miami'den alarak farklı yetimhanelere ya da ülke genelinde farklı ailelerin yanına yerleştirmişlerdir. Peter Pan Programı birkaç kez Küba makamları tarafından kınanmış ve Küba'da din ve politika arasındaki gerilimin daha da artmasına neden olmuştur.

Küba hükümeti ve din arasındaki ilişkiler, Küba'da kabul edilen Marksist-Leninist ideolojinin ateizm doktrinden de etkilenmiştir. Devlet politikaları farkında olmadan teizm karşıtlığını desteklediği için Ateizm adeta devletin dini haline gelmiştir. Bu ideolojinin bir parçası olarak, din ile ilgili her şey eğitim müfredatından çıkarılmıştır. Hatta ateizm ders olarak okutulmaya başlatılmıştır. Ayrıca, dindar insanların üniversitelere gitmesine izin verilmemiş ve bu nedenle iş bulmakta zorlanmışlardır.

Bu politikanın en üzücü yanlarından birisi 1965 yılında İspanyolca'da "Unidades Militares de Ayuda a la Producción" (UMAP) olarak bilinen Askeri Üretim ve Yardım Biriminin oluşturulmasıdır. Tahbaz'a (2013) göre UMAP, homoseksüellerin ve dindar kişilerin "antisosyal" ve "karşı-devrimci" kabul edilmek üzere gönderildiği Camagüey ilinde kurulan zorunlu çalışma kamplarıydı. Bu kamplara farklı dini

inançlara sahip gruplar gönderilmiştir. Bunlar arasında Yehova'nın Şahitleri, Abakuáslar, Yedinci Gün Adventistleri, Katolikler, Vaftizciler, Metodistler, Pentikostallar, Piskoposlular, Santeroslar ve Gideonistler vb. dini grupların mensupları vardı.

Ponte (2014), resmi kayıtlarda UMAP'taki 35.000 mahkûmdan, 500'ünün psikiyatrik tedavi gördüğünü, 180'inin intihar ettiğini ve 70'inin işkenceye maruz kaldığını bildirmektedir. UMAP, zorunlu çalışma rejimi ve politik yeniden eğitim rejiminin uygulandığı toplama kampları gibiydi. Ancak Tahbaz (2013), bu toplama kampı olarak görmemektedir, çünkü UMAP mahkûmları öldürmeyi amaçlamamıştır. Diaz (2018), UMAP'taki mahkûmların, şeker hasadı sırasında Pazartesi'den Cumartesi'ye ve şafaktan karanlığa kadar tarımda uzun günler çalıştıklarını bildirmektedir. Bu mahkûmlara üretim kotalarını dolduramamaları durumunda yiyecek verilmemiştir. Zorunlu Askerlik Teşkilatı (7 Peso) tarafından sağlanan ödemelerin bir kısmını almışlardır. Ayrıca, bazı dini mahkûmların kötü muamele gördükleri de kaydedilmiştir. Ne yazık ki sansür nedeniyle Küba'da bu konuda ya da Politika ve Din ile ilgili diğer konularda yapılmış çok araştırma yoktur.

Küba'da 1976 yılında yeni bir anayasa hazırlanmış ve kilise ile devlet arasındaki kuvvetler ayrılığı ilkesi kabul edilmiştir. Anayasanın 8. maddesi şu şekilde düzenlenmiştir: "Devlet, din özgürlüklerini tanır, saygı duyar ve garanti eder. Küba Cumhuriyeti'nde dini kurumlar devletten ayırdır. Farklı inançlar ve dinler eşit derecede dikkate alınır." (Constitución de la República de Cuba, 1976).

1985 yılında Havana'da Daniştay tarafından yayımlanan "Fidel ve Din" (İspanyolca: Fidel y la Religión) adlı kitap, büyük bir ilgi görmüştür. Bu eser, Fidel Castro ile Marksizm ve Hristiyanlık öğretilerini birleştirmeyi ilke edinen Brezilyalı kurtuluş teoloğu Friar Frei Betto arasındaki 23 saatlik röportajın özetini içermektedir. Kitapta Fidel, devrimci hükümetin Küba'daki din politikalarında birçok hata yaptığını açıkça itiraf etmiştir (Oliva, 1994: s. 29).

1990'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Küba Devleti, dine karşı daha uzlaşmacı bir tutum benimsemiş ve ateizm propagandasını önemli ölçüde azaltmıştır.

Bu doğrultuda, Komünist Parti 1991 yılında daha önce yasaklanmış olan dini inançlara ve ibadetlere izin vermeye başlamıştır. Bunun bir yansıması olarak, 1992 yılında anayasa değiştirilmiş ve dini inançlar temelinde ayrımcılığı yasaklayan 42. madde eklenmiştir. Böylece küçük ibadet merkezlerinin yasal olarak yeniden faaliyet göstermesine olanak tanınmıştır (Oliva, 1994: s. 43).

Papa II. Paul 1998 yılında adaya tarihi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretten sonra, dine yönelik esneklik gösterilmiş ve daha fazla dini özgürlük verilmeye başlamıştır. Ancak günümüzde farklı dinler hala yazılı ve elektronik iletişimin kısıtlamaları ile karşı karşıya kalmaktadır ve yalnızca devlet tarafından onaylanan finansman kaynaklarından bağış kabul edebilmektedirler.

Caridad Diego liderliğindeki Komünist Parti Merkez Komitesinin Dini İşlerden Sorumlu Ofisi, şu anda Küba' daki tüm gruplara ve dini kurumlarla ilgilenmekten sorumludur. Son zamanlarda, daha önce yasa dışı olan birçok dini grup yasallaştırılmıştır. Aynı şekilde hükümet, Küba toplumu için İslam gibi yeni dinlerin uygulanmasına izin vermiştir. Örneğin İslam, Küba Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı'nın resmi kararına göre yasallaştırılmıştır. Küba İslam Birliği adı verilen ve ülkedeki Müslümanların çoğunluğunu bir araya getiren bir dini örgüt oluşturulmuştur. Bu organizasyonun hukuki desteği de bulunmaktadır.

Ayrıca, son zamanlarda dini etkinlikler ve bilimsel araştırmalar için daha fazla izin verilmektedir. Dini otoritelerle hükümet arasında daha sıcak bir diyalog ve yakınlaşma söz konusudur, bu nedenle Küba'da daha fazla dini özgürlük olduğu ve politika ile din arasındaki ilişkilerin şu anda daha yüksek bir seviyede olduğu söylenebilir.

Küba' da din ve siyaset arasında yaşanan bu olumlu gelişmelere rağmen, Küba'daki dinlerin hala kendi dini eğitim programlarını oluşturma ve yürütme izni yoktur. Küba'da özel dini okullar yoktur ve okullarda din derslerine izin verilmez. Dini kurumların faaliyetleri Küba Komünist Partisi'nin kontrol ve denetimi altındadır. Küba'da din ve siyaset ilişkisi hala çok hassas bir konu olup bu alanda çok fazla araştırma bulunmamaktadır.

SONUÇ

Küba'da din ve siyaset arasındaki ilişki tarih boyunca çatışmalar, baskılar ve direnişlerle şekillenmiştir. Bu ilişki, din ile siyasal iktidarın sadece karşıtlık değil, zaman zaman çatışarak, zaman zaman iş birliği yaparak birbirini etkilediği bir süreç olarak anlaşılmalıdır. Devlet, dini bazen meşruiyet için kullanmış, bazen de tehdit görerek etkisini yok etmeye çalışmıştır.

İspanyol sömürgeciliği döneminde Katoliklik zorla dayatılmış, yerli inançlar ve gelenekler sistematik olarak yok edilmiştir. Bu süreç, dinin kamusal alanda nasıl hiyerarşik bir şekilde düzenlendiğini ve meşrulaştırıldığını gösterir. Dinî çeşitliliğin bastırılması, din ile siyasal güç arasındaki ilişkinin, farklı dünya görüşlerini reddeden sömürgeci sistemin nasıl işlediğini ortaya koymaktadır.

1959 yılında gerçekleşen Küba Devrimi'yle birlikte din, sosyalist devletin Marksist-Leninist vizyonuyla çelişen bir engel olarak görülmüştür. Bu algı, sadece ideolojik farklılıklardan değil, bazı Katolik ve Protestan grupların ABD destekli devrim karşıtı faaliyetlerinden de kaynaklanmıştır. Devlet, dinî yapıları militan ateizmle değiştirme yoluna gitmiş ve ateizm neredeyse resmi bir statü kazanmıştır. Dinî inançlar, devrime bağlılıkla uyumsuz sayılarak inananların hakları ve siyasal katılımı kısıtlanmıştır. Böylece, devletin ideolojik kontrolüne tâbi bir seküler yurttaşlık ve inanç modeli ortaya çıkmıştır.

Ancak bu politikalar, halk arasındaki dinî yaşamı yok edememiştir. İbadetler, kişilere veya gruplara özel alanlarda gizli olarak yapılmış ya da Afrika kökenli dinler de olduğu gibi daha az görünür, senkretik biçimlere dönüşmüştür. Bu durum, Küba'da dinin kimlik, kültürel direniş ve topluluk dayanışması için hâlâ önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. 1990'larda dinî canlanma, yeni inançlardan çok, bastırılmış inançların kamusal alanda yeniden ifade bulmasıyla kendini göstermiştir. Günümüz Küba'sında din, sadece bireysel bir ibadet şekli değil, aynı zamanda tanınma, haklara erişim ve kültürel çeşitliliğin bir ifadesi olarak görülmektedir.

1998'deki Papalık ziyareti ve anayasal reformlarla din politikaları biraz yumuşamakla birlikte tam bir demokratik sekülerleşme sağlanamamıştır. Devlet,

dinî faaliyetleri hâlâ kontrol etmekte; normatif sınırlamalar, dolaylı sansür ve gözetimler devam etmektedir. Din özgürlüğü, devletin hedefleriyle çatışmadığı sürece tolere edilmekte olup bu durum otoriter bir laiklik modelinin sürdüğünü göstermektedir. Bu çelişkili durum, dinî yaşamın çeşitlenmesine rağmen dinî kurumların kamusal alanda tam özerk olamadığını ortaya koymaktadır.

Küba'da din ve siyaset ilişkisi, basit bir karşıtlık olarak değil, sembolik, kurumsal ve kültürel bir mücadele alanı olarak ele alınmalıdır. Din, sadece iktidarın mağduru ya da destekçisi değil, siyasal alanı şekillendiren dinamik bir aktördür. Dini deneyimler, iktidarla eleştirel diyalog kurma ve yeni anlamlar önerme potansiyeli taşımaktadırlar.

Sonuç olarak, Küba'da sekülerizm, din özgürlüğü ve devlet kontrolü arasındaki gerilimler hâlâ önemini korumaktadır. Gerçek bir çoğulcu toplum için dinler, tehdit değil, kültür, kimlik ve yurttaş katılımının meşru bir parçası olarak tanınmalıdır. Bunun için siyasal kurumlar ile dinî topluluklar arasında açık diyalog ve karşılıklı saygı şarttır.

Kaynakça

- Alonso, A. T. (1995). Catolicismo, política y cambio en la realidad cubana actual. *Temas*, (4), 23-32.
- Alonso, A. T. (1994). Iglesia Católica y política en Cuba en los noventa. *Cuadernos de Nuestra América*, (2), 53-70.
- Batista, C. (2015). *Iglesia-Estado en Cuba, una historia de relaciones complicadas*. Miami: El Nuevo Herald.
- Berges, J., Cárdenas, R., & Carrillo, E. (1994). *Le pastorat du protestantisme historique à Cuba*. Social Compass, Louvain Üniversitesi.
- Calzadilla, Jorge Ramírez, "Religión y cultura: las investigaciones sociorreligiosas," *Temas*, no.1 (Ocak - Mart, 1995): 57-63.
- Constitución de la República de Cuba. (1991). La Habana: Asamblea Nacional del Poder Popular.
- Constitución de la República de Cuba. (1976). La Habana: Páginas Editor.
- Cordoví, Y. N., & Murguía, D. M. (2017). La regulación de la enseñanza privada en Cuba. Principales proyectos, normativas y polémicas. *Historia del Caribe*, 13(30), 211-243.

- Díaz, T. C. (2018). ¿Dónde, cómo y por quiénes surgieron las UMAP? La Habana: Cubanet.
- Fariñas, D. (1995). Religión en las Antillas. La Habana: Editorial Academia.
- Levine, D. H. (1992). Religión, sociedad y política. Secularización o nueva síntesis. La Habana: Instituto Bartolomé de Las Casas.
- Mardin, Ş. (2001). Din Sorunu Yeni Bir Düzeye Ulaşırken. İstanbul: Din ve Siyaset.
- Marston, R. D. (1990). Experiencing the Presence of God during Times of Need: A Case Study. *Journal of Pastoral Care*, 44(3), 258-264.
- Ortiz, F. (1983). Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar. La Habana: Editorial de Ciencias Sociales.
- Pérez, O., & Perera, A. C. (1998). Significación de las creencias y prácticas religiosas para el creyente cubano. Relación con los cambios sociales. La Habana: Departamento de Estudios Sociorreligiosos del Centro de Investigaciones Psicológicas y Sociológicas.
- Ponte, A. J. (2014). ¿Qué fueron las UMAP? Madrid: Diario de Cuba (DDC).
- Oliva, E. L. (1994). Religious reawakening: stirrings in Cuba. Chicago: The Christian Century.
- Ramírez, J. C. (1995). Religión y cultura: las investigaciones sociorreligiosas. *Temas*, (1), 57-63.
- Ramírez, J. C., Alonso, A., Berges, J., et al. (1998). Religión y cambio social. El campo religioso cubano en los 90. La Habana: Departamento de Estudios Sociorreligiosos del Centro de Investigaciones Psicológicas y Sociológicas.
- Rodríguez, J. C. (1994). El fin de Peter Pan. Cuadernos de Estudios. La Habana: Centro de Estudios de Asuntos de Seguridad Nacional, 34-40.
- Tahbaz, J. (2013). Demystifying las UMAP: The Politics of Sugar, Gender, and Religion in 1960s Cuba. *Delaware Review of Latin American Studies*, 14(2).

Yazar Katkıları

Çalışmanın her aşamasında tüm yazarlar ortak katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Finansman

Bu çalışma için herhangi bir finansman desteği alınmamıştır.

Etik Bildirim

Bu makalenin yazarları çalışmalarında kullandıkları materyal ve yöntemlerin etik kurul izni ve/veya yasal-özel bir izin gerektirmediğini beyan ederler.

Extended Abstract

The objective of this study is to analyze the historical development of the relationship between politics and religion in Cuba, an interaction that has been deeply complex and marked by periods of conflict and reconciliation. Its origins date back to the arrival of Spanish colonizers in 1492, when Catholicism was imposed as the official religion. The indigenous population was forced to abandon their ancestral beliefs, while African slaves brought to the island were also compelled to adopt Catholicism. However, many retained elements of their original faiths, resulting in the emergence of Afro-Cuban religious practices that blended African and Catholic traditions.

Religious institutions, particularly the Catholic Church and certain Protestant groups, played a significant role in Cuban society before the Revolution of 1959. Cuba had a strong Catholic presence due to Spanish colonization, with Protestant groups gaining influence in the late 19th and early 20th centuries, particularly with U.S. intervention in Cuban affairs. Many religious institutions, particularly those affiliated with the Catholic Church, were associated with the pre-revolutionary elite and maintained strong ties with foreign governments. Some Catholic leaders opposed revolutionary ideals and sided with groups that resisted the changes introduced by Castro's government. As a result, when the revolutionary government took power, it sought to diminish the influence of religion in Cuban society, considering it a potential counter-revolutionary force.

Following the Revolution, tensions escalated as some religious organizations actively opposed the socialist government. Some members of the clergy were accused of supporting counter-revolutionary activities, while churches were used as spaces for organizing opposition movements. The Cuban government accused certain religious leaders of collaborating with U.S. intelligence agencies, particularly during the Bay of Pigs invasion and other efforts to overthrow the revolutionary government. This perceived alliance between religious institutions and foreign interventionist forces led to severe restrictions on religious freedom.

The Cuban government responded by nationalizing Catholic schools, expel-

ling foreign clergy, and imposing strict controls on religious institutions. Many priests and religious figures who opposed the new government were imprisoned or forced into exile. The government imposed strict secular policies. The association of religion with counter-revolutionary sentiment led to a complex period, with some religious believers facing discrimination in employment and education. Those who openly practiced their faith were often denied access to higher education and positions within the Communist Party.

The establishment of the Military Units to Aid Production (in Spanish, “Unidades Militares de Ayuda a la Producción,” or UMAP) in the 1960s was one of the most controversial policies targeting religious groups. These forced labor camps were created for individuals deemed socially or ideologically problematic, including religious believers, intellectuals, and LGBTQ individuals. Prisoners were subjected to hard labor. Although UMAP was not officially classified as an extermination camp, conditions were harsh, and many said that they suffered a lot. Religious prisoners, particularly Jehovah’s Witnesses and Catholics, were targeted due to their perceived refusal to conform to state ideology. Over time, the Cuban government admitted that UMAP was a mistake, and the camps were dismantled by 1968.

In 1976, Cuba adopted a new constitution that formalized the separation of church and state. Article 8 of the constitution recognized religious freedom but maintained strict government control over religious institutions. Despite this, religious groups continued to face surveillance and restrictions. The government ensured that religious organizations did not challenge socialist principles or engage in political activism.

A turning point in the relationship between religion and the Cuban government came in 1985 with the publication of *Fidel y la Religión* (Fidel and Religion), a book based on an interview between Fidel Castro and Brazilian liberation theologian Frei Betto. In this book, Castro acknowledged that the Cuban government had made errors in its handling of religious affairs. His statements signaled a gradual shift in policy, as the government sought to adopt a more conciliatory approach toward religious institutions.

The collapse of the Soviet Union in the early 1990s forced Cuba to reevaluate its stance on religion. Facing an economic crisis, the government recognized the

potential role of religious institutions in providing social support. In 1991, the Communist Party lifted its ban on religious believers joining the party. The following year, the constitution was amended to prohibit religious discrimination in any way, and some small worship centers were legalized.

One of the most significant moments in Cuba's religious history came in 1998 with the visit of Pope John Paul II. This visit marked a symbolic reconciliation between the Catholic Church and the Cuban state. Following the visit, the government restored Christmas as a public holiday and allowed greater religious participation in society. These changes reflected a shift toward religious tolerance, although state control over religious institutions remained firm.

Despite these reforms, religious groups in Cuba continue to face restrictions. Religious organizations must receive approval from the government to function legally, and they can only receive funding from state-approved sources. The Communist Party's Office of Religious Affairs oversees all religious institutions to ensure compliance with government regulations. However, in recent years, the government has legalized previously underground religious groups and allowed the practice of new faiths. Islam, for example, has been officially recognized by the Cuban Ministry of Justice, leading to the formation of the Cuban Islamic Union.

While Cuba has made progress in expanding religious freedoms, significant barriers remain. Religious institutions are not allowed to establish their own educational programs, and private religious schools do not exist. Religious instruction is banned in public schools. Religious groups are monitored, and any political opposition expressed through religious organizations is swiftly suppressed. Access to international religious networks and funding is also restricted, making it difficult for religious groups to expand their influence.

Despite these challenges, Cuba has witnessed a gradual increase in religious openness. Dialogue between religious leaders and government officials has improved, fostering greater cooperation. The government has granted more permits for religious events and academic research on religious topics, signaling a willingness to engage with religious communities in a more constructive manner. It seems the future of religious politics in Cuba will continue to evolve.

CIHANNÜMA
SOSYAL BİLİMLER
www.cihannumaakademi.org **AKADEMİ DERGİSİ**